

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Arzu HAGIGI

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEĞİŞEN İRAN DIŞ POLİTİKASI

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

**AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

Arzu HAGIGI

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE DEĞİŞEN İRAN DIŞ POLİTİKASI

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2018

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Arzu HAGİĞİ'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER (İmza)
Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL (İmza)
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Fulya ÖZKAN (İmza)

Tez Başlığı: İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 25/06/2018

Mezuniyet Tarihi : 09/07/2018

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Arzu HAGIGI

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Arzu HAGİGİ
Öğrenci Numarası	20145238016
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr.Öğr. Üyesi Ramazan İZOL
Tez Başlığı	İran İslam Devrimi ve Değişen İran Dış Politikası
TurnItIn Ödev Numarası	979350004

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 111 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 29/06/2018 tarihinde tarafımdan TurnItIn adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 8

. alıntılar dahil % 8'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

29/06/2018

(imza)

Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan İZOL

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET.....	iv
SUMMER	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İNŞACILIK VE İRAN

1.1 Uluslararası İlişkilerde İnşacılık.	9
1.2 Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası İlişkiler ve İran.	11
1.3 İnşacılık ve İran: İran’da Kimliğin İnşası	16
1.4 İran’ın Dış Politikasında Velayet-i Fakih Anlayışı.	20
1.5 İslam Devrimi Sonrası Ulus-Kimlik İnşası.	26

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL PRESPEKTİFDEN İRAN DIŞ POLİTİKASI

2.1 Pehlevi Dönemine Kadar İran	28
2.2 Pehlevi Dönemi İran.	31
2.3 Pehlevi Dönemi İnşacı Politikalara Karşı İsyanlar.	34
2.4 Musaddık ve Şah Çatışması.	38
2.5 Pehlevi Dönemi İran Dış Politikası.	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN’IN BÖLGESEL VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

3.1 İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası.	48
3.1.1 Humeyni Dönemi İran Dış Politikası.	49
3.1.2 Rafsancani Dönemi İran Dış Politikası	53
3.1.3 Muhammed Hatemi Dönemi İran Dış Politikası.	55

3.1.4 Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası.....	58
3.1.5 Hasan Ruhani Dönemi İran Dış Politikası.....	61
3.2 İran Merkezli Güncel Çalışmalar.....	63
3.3 İran'ın Nükleer Programı ve Uluslararası Tepkiler.....	72
3.4 Arap Baharı ve Suriye Politikasında İran.....	75
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	84
ÖZGEÇMİŞ.....	.99

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AMH	Azerbaycan Milli Hükümeti
ADF	Azerbaycan Demokratik Fırkası
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
GAMUH	Güney Azerbaycan Milli Uyanış Harekâtı
GAÖC	Güney Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
İİC	İran İslam Cumhuriyeti
İNP	İran Nükleer Programı
KOMELA	Kürdistan İslami Yaşam Partisi
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi
MC	Mahabat Cumhuriyeti
PEJAK	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	Şanghay İşbirliği Örgütü
Uİ	Uluslararası İlişkiler
TUDEH	Kitleler Partisi

ÖZET

İran İslam Cumhuriyeti 1.648.195 km² yüzölçümü, 81 milyon nüfusu ile Ortadoğunun en önemli ülkelerinden biridir. 90% Şii nüfusla dünyada en çok Şii'nin yaşadığı ülkedir. Ülkede Farslar, Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Türkmenler yaşamaktadır. 20. yüzyılın başlarında Batı'nın en yakın müttefiki olarak girse de, 20. yüzyılın sonlarına doğru Batı karşısı bir ülke olmuştur. Batı düşmanı çevrilmesi İran devrimi ile alakalıdır. Devrimden sonra yeni hükümete karşı düşmanca bir tavır takınan Batı aynı tavrı görmüştür. Çeşitli yöntemlerle anti-devrim uygulansa da başarıya ulaşamamıştır. İran Rusya ve Çin'le müttefiktir. Şanghay İş Birliği Örgütü'ne de üyedir. Ekonomisi petrol ve gaz ihracatına dayanmaktadır. İç politikada devrimi korumak, dış politikada devrim ihracı yapma politikası uygulayan İran son dönemlerde Ortadoğu'daki otorite boşluğunu iyi kullanmıştır. İslam devriminden sonra Irak, Yemen, Lübnan, Suriye gibi ülkelerde yayılcı politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Azerbaycan, Bahreyn gibi ülkelerde de Şii nüfusun çok olması bu hükümetleri korkutmaktadır. Son dönemlerde İran bu politikayı askeri, ekonomik, eğitim alanlarında kullanmaktadır. İran Velayet-i Fakih anlayışı ile bölgedeki Şii'lerin savunucusu rolünü üstlenmeye çalışmaktadır. Şii Hilali kurma mücadelesi veren İran, İnşacı politikaları ile Ortadoğuda idealist davranırken, Orta Asya'da ve Şii nüfusun olmadığı bölgelerde realist olarak yaklaşmaktadır. Tezin amacı bölgeyi iyi bir şekilde analiz ettikten sonra Ortadoğu'daki sorunlara çözümler aramaktır. Bu çözümleri ararken İslam devriminin ideolojisini, içeride ve dışarda yaptığı politikaları anlamaktan geçmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Devrimi, İran Dış Politikası, Pehlevi Hanedanı, Humeyni, Şii Hilali, Rafsancani, Ahmedinejad,

SUMMARY

IRAN ISLAM REVOLUTION AND CHANGING IRAN FOREIGN POLICY

The Islamic Republic of Iran is one of the most important countries of the Middle East with an area of 1.648.195 km² and a population of 81 million. 90% Shiite influx is the most Shiite country in the world. Persians in the country, Azerbaijan Turks, kurds, lors, turkmen live. In the early 20th century, as the nearest ally of the west, it became a western enemy towards the end of the 20th century. The turning of the Western enemy is related to the Iranian revolution. After the revolution, the western side saw the same attitude, adopting a hostile attitude towards the new ruler. There has been no success in applying anti-revolution through various methods. Iran is allied with Russia and China. She is a member of the Shanghai Business Association. Economy is based on exports of oil and gas. Iran has recently been using the void of authority in the Middle East to protect the revolution in domestic politics and to make a revolutionary export policy in foreign politics. It has succeeded in exporting the revolution to countries like Iraq, Yemen, Lebanon, Syria. In countries such as Azerbaijan and Bahrain, Shiite influence is intimidating these governments. In the countries where the less influential Shiites live, we are always aware of them. In recent times, Iran has been using this policy in military, economic and educational fields. The Shiites, who have become very strong in the Middle East, are now able to fight the Sunnis and have succeeded in establishing their state. The exacerbation of the Shiite and Sunni conflict is a factor that worries the Middle East. After analyzing the target area well, we are looking for solutions to the problems in the Middle East. While looking for these solutions, the politics of the ideology of the Islamic revolution, both inside and outside.

Keywords: Islamic Revolution, Iranian Foreign Policy, Pehlevi Dynasty, Shiite Crescent, Rafsanjani, Ahmadinejad

ÖNSÖZ

Yazdığımız tezde uluslararası ilişkilerde İran İslam Devrimini ve Devrimden sonra İranın dış politikasını anlatılmaya çalışıldı. İran İslam Devrimine Teorik bakış açısı ile yaklaşarak devrimi böyle görmeye çalışıldı. Ortadoğuda İdealist, Orta Asya ve müslüman olmayan bölgelerde Realist politikalar üreten İran'ın dış politikasındaki ince çizgi anlatıldı. İran'nın Şii Hilali kurma çabası ve bu oluşuma muhalif olan güçlerin engellerine karşı ideolojileri kullanarak cevap vermiştir. İslam Devrimi 20. Yüzyıl dünya tarihinde bir ilk olması ile öne çıkmıştır. İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu'da ve Uluslararası sistemde etkileri ele alınmıştır. Ortadoğu'daki sorunlar bir bölge ile sınırlı kalmayarak tüm dünyayı kapsayarak etkilerini artırmıştır. Sünnilik, Şiilik, etnik kökenli mücadeleler, savaşlar, ekonomik, sosyal ve siyasi sıkıntıların merkezi haline gelen Ortadoğu, hem stratejik hemde enerji açısından merkez konumda bulunması ve uluslararası sistemde önemli noktalardan biri olması açısından tezimizin önemini daha da artırmaktadır. Tezimizde İran İslam Devrimini ve dış politikasını anlayarak sorunlara çözüm bulma şansı bulacağız. İran dış politikada realis ve idealist politikalar üretirken hala kendi içinde inşacı adımlar atmakta hemojen olan nüfuzu İslam sancağı altında birleştirmeye çalışmaktadır.

Tezimi hazırlarken üzerimden yardımlarını esirgemeyen, tez konusunu seçmekte ve bu alanda olan derin bilgileri ile bana her daim destek veren çok değerli Doç. Dr. Ramazan İZOL hocama teşekkürlerimi sunuyorum. Bana tezimi baskı yapmadan kendi istediklerimi daha özgür, severek ve isteyerek yazmış olmamda hocamın göstermiş olduğu hoşgörüyü teşekkür ederim. Bilimi ve eğitimi bana daha da sevdirdiği için hocamı her zaman saygıyla anacağım. Akdeniz Üniversitesi'nde bana eğitim veren ve bilgilerimi artırma yolunda yön gösteren, olaylara daha objektif, daha adaletli ve akedemisyen gözüyle bakmamda verdikleri eğitimle destek olan değerli bölüm hocalarıma minnet ve saygılarımı sunuyorum...

Arzu HAGİGİ

Antalya, 2018

GİRİŞ

Tarih boyunca İran Avrasya'nın merkezinde yer almış jeostratejik öneme sahip bölgesel güç olmuştur. İran BM, Bağımsızlar Hareketi, İslam İşbirliği Örgütü ve OPEC üyesidir. İran İslam Cumhuriyeti'nin en yüksek devlet makamı Yüksek Dini Lider makamıdır. İran, dünya ekonomisinde enerji güvenliğinde ön sıralardadır. Petrol ve doğalgaz kaynakları açısından önemli bir konuma sahiptir. Nüfus ve yüzölçümüne göre bölgenin en büyük ülkelerinden biridir. İran tarihini ve Şiiliğin ülkeye yayılmasını anlamak bugün ki, İran'ı anlamamıza yardımcı olacaktır. Zira günümüz İran İslam devleti köklerini geçmişten almaktadır. Yaklaşık 50 senelik laiklik dönemi yaşayan İran, öncesinde ve sonrasında dine dayalı şeriatla yönetilen bir ülke olması ile alakalı tarihini araştırmamıza sebep olmuştur. Sefevi hanedanlığı döneminde Şii Kızılbaş devlet geleneklerine sahip olan İran, bir dönem Pehlevi rejimi ile birlikte Batıya yakın ve Batı geleneklerine göre yönetilse de, bu sadece 54 yıl (1925-1979) sürmüştür. Pehlevi Hanedanı İran'ı Batıya yaklaştırmayı başarmıştır. SSCB'ye karşı savaşlarında ise dini ve mollaları araç olarak kullanmıştır. Ülkede yeni bir işçi sınıfı kurmuştur. Pehlevi Hanedanlığı döneminde İran, ABD ve Avrupa'nın bölgedeki en güçlü müttefiki haline gelmiştir. İran'ın Pehlevi dönemindeki tüm başarılarına rağmen Şah'ın son dönemlerdeki iç ve dış politikaları, uluslararası sisteme ayak uyduramaması İran'ı içinden çıkamayacağı bir yola sokmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasının 12. maddesine göre resmi dini İslam, resmi mezhebi İsnâaşeriye'dir¹. İsnâaşeriye Şii inancına göre 12 İmam anlayışıdır. On iki İmam Şii'lere göre kutsaldır. Bu şahıslar masumdurlar ve Şii'ler daha çok bu İmamlardan gelen hadislere itibar etmektedirler. 1979 yılında İran'da kurulan teokratik devlet söylenenlerin aksine kendi varlığını korumuş ve güçlenmiştir. İslam rejimi dışarıda devrim karşıtları ile mücadele ederken, Haşemi Rafsancani döneminde içeriden ve dışarıdan gelen bu olumsuz durum İran'ı konstrüktivizm politikalarla itmiştir. İnşa sürecinde ise büyük zorluklar yaşanmıştır. İran gibi devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde ideolojinin çok büyük önemi vardır. Bazı devletlerin dünyaya açılacağı politikalar kendi iç politikaları ile bağlantılıdır. Örnek olarak alacak olursak ABD ve SSCB soğuk savaş dönemi her iki süper güç kendi iç politikalarını övmüş ve propaganda aracılığı ile kendi politikalarını dünyaya ihraç etmeye çalışmışlardır. ABD, kapitalizmin insanlık için tek çare olduğunu, barış, demokrasi ve

¹İran Anayasası 12. Madde. <http://web.archive.org/web/20160429155346/http://imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048> (erişim tarihi: 10.03.2018)

düzenli ekonomisini övmüş ve savunmuştur. SSCB ise kapitalizmin sınıf farkı yarattığı ve insanları suça teşvik ettiğini savunmuş sosyalist model ile işçi sınıfının haklarını savunduğunun propagandasını yapmıştır. İran, devrimden sonra İslam'ı ve Şii'liği övmüş dünya ülkelerini İslam'a davet etmiştir. En adaletli, barışçıl, zulme dur diyecek bir ideoloji olduğunu savunmuştur.

İran, Fars kültürü ve Şii inancıyla harmanlanan millet bilinciyle Ortadoğu'nun söz sahibi güçlerindendir. Jeopolitik konumunun yanında, enerji zenginliği ve enerji naklindeki stratejik önemi, savaş deneyimli güçlü ordusu, nükleer faaliyetlerinin de ortaya koyduğu teknolojik çalışmaları, bu ülkeyi bölgede dikkate alınan, hesaba katılan ülkeler arasına koymaktadır. Keskin bir İsrail karşıtı olan, ABD'ye yönelik muhalefetiyle sadece bölgede değil dünyada da öne çıkan İran, bölgesel güç olmayı başarmıştır. İran'ın dış politikasını güncel, tarihsel, bölgesel, küresel, ekonomik, siyasal olayların yanı sıra, dini ideolojik, özellikle nükleer çalışmalar bağlamında teknolojik gelişmeler de yakından etkilemektedir. Her ülkede olduğu gibi İran'da da iç ve dış politika bir bütün olduğundan, iç siyasete ilişkin durumlar dış siyasete de yansımaktadır. İç politikadaki ayrışmalar ve cepheleşmeler, dış politikada takınan tavır da yönlendirmektedir. İran'da düzen içinde "radikal" "muhafazakâr" "ılımlı" gibi etiketlerin yanıltıcı olmasının nedeni, belli konularda bir dönem radikal tavır almış grupların, sonradan ılımlı bir tavra bürünebilmesi, temel tartışma konularında taraftarların birbirinin yerini alabilmesidir. Bunun en çarpıcı örnekleri dış politika, özellikle ABD ile ilişkiler ve ekonomi alanındadır. Bugün reform hareketinde en etkili pozisyonlarda bulunan ve İran'ın dünyayla bütünleşmesini, bu bağlamda ABD ile ilişkilerin mümkün olduğunu savunanlar, geçmişte radikal bir antiemperyalist tavır savunmuşlardır. Geçmişte ılımlı bir politikayı savunanlar ise günümüzde ABD ile ilişkilerin sözünün dahi edilmesine karşı çıkmaktadırlar. ABD bölgeye demokrasi vaatleri vererek yaptığı askeri müdahalelerle diktatörleri indirmiş ve otorite boşluğuna neden olmuştur. Bu otorite boşluğunu iyi değerlendiren Sünni radikal gruplar Irak ve Suriye'yi kendilerine mesken edinmişlerdir.

İran, stratejik konumu ile çok önemli bir ülkedir. Hint okyanusuna Basra körfezinden çıkışı mevcuttur. Basra körfezi, çok önemli petrol kaynaklarına sahiptir. Dünya petrol rezervinin üçte ikisinin Basra körfezinde bulunması İran'ı hem stratejik hem de enerji kaynakları açısından çok önemli bir ülke yapmaktadır. İran dış politikasında devrim ihracı çok önem arz etmektedir. Devrim ihracı politikası İran dış politikasında çok önemli bir yere sahiptir. Ayetullah Humeyni, kendi vasiyetnamesinde eğer İran bu İslam devrimini dış ülkelere ihraç edemezse dağılmaya mahkûmdur demiştir. Humeyni'ye göre devrimin sadece İran'la sınırlı kalması rejim için gelecekte büyük sorunlar çıkaracaktır. İran İslam ideolojisi

öyle bir ideolojidir ki, sadece bir ülkeyle sınırlı kalmamalıdır. İslam ideolojisi tüm dünyaya ihraç edilmelidir. Kendisi iktidarı ele aldığı anda SSCB'ye mektup yazarak bütün ülkeyi İslam'a davet etmiştir. Sovyet ideolojisinin sapkın bir ideoloji olduğundan ve İslam'ın onlar için kurtuluş yolu olacağından bahsetmiştir². Bu mektup İran'ın dış politikasını anlatmaya yeterli olacaktır. Değişen uluslararası sistemde İran kendine yer edinmeyi başarmış, Orta Doğu'nun şekillenmesinde büyük bir rol üstlenmiştir. Şanghay İş Birliği Örgütünden çıkarları doğrultusunda yararlanarak kendi konumunu güçlendirmeyi başarmıştır.. Rusya ve Çin'in BM'de veto koyma hakları olduğundan İran'a yapılan yaptırımlara veto koymaktadırlar. Zira Rusya ve Çin Ortadoğu'daki en büyük müttefiklerini kaybetmeyi kendi çıkarları açısından zararlı olarak görmektedirler. Son dönemlerde İran'ın Şii Hilali kurma yolundaki politikalarını görmekteyiz. Arap Bahar'ını en çok destekleyen ülkeler arasında olan İran otorite boşluğunu iyi değerlendirerek kendine yakın hükümetleri iktidara taşımak politikası uygulamaktadır. Yemen, Lübnan, Irak, Suriye'de kısmen başarıya ulaşmış bu politikayı diğer bölgelere taşınmak istenmektedir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın Şii nüfusun çoğunluk teşkil etmesi, İran'ı bu bölgeye yatırımlar yapmaya itmiştir. SSCB dağıldıktan sonra Kafkasya ve Orta Asya'da devletlerin otorite zayıflığını fırsat bilen İran, kendi varlığını özellikle Azerbaycan'da hissettirmeyi başarmıştır. Bahreyn'de İran yanlısı bir hükümetin gelmesi körfezin tam olarak İran kontrolünde olması anlamına gelecektir.

İslam Devrimi herşeyden önce İran'ın dış politika felsefesini değiştirmiştir. Dış politikada ideolojik boyut artmış, İran muhafazakar ve statükocu bir ülke olmaktan çıkmış, devrimci bir ülke şeklini almıştır. Bu ideolojinin oluşmasında İslam aydınlarının ve ulemanın etkisi büyük olmuştur. İslam Devrimi ideolojisi İran'la sınırlı kalmamış, kısa sürede tüm Ortadoğu'da etkin olmuştur. İran'ı kendi içinde inşacı bir kuramı benimsemiştir. Pehlevi Hanedanlığının ülkeni terk etmesinden sonra Devrim başarıya ulaşmıştır. İran dış politikada Batı'yı düşman ilan ederek iç politikada bütün dikkatleri bu yöne çekmiştir. Batı'nın asırlarca İran'ı sömürdüğünü ve bunlara karşı duruş sergilenmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır. Konstruktivizm olarak tanımladığımız bu kuram İran'ın yeni bir ulus inşası sürecine girmesine sebep olmuştur. İran kendi içerisindeki mühalifleri bertaraf ettikten sonra dış politikada farklı ideolojiler benimsemiştir. Humeyni'nin iktidara gelmesi ile birlikte Şah dönemi resmen bitmiş, tüm dış politikalar yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Humeyni, kendi tarzı ile dış politikaya damgasını vurmuştur. Ruhullah Humeyni öncelikle ABD egemenliğini İran'da bitirmiş, ardından rehine krizi ile beraber ilişkileri koparma noktasına

² <http://www.islamiforum.com/index.php?showtopic=31750> (erişim tarihi: 21.11.2017)

getirmiştir. Yaptığı inşacı politikalar ile ABD'yi İran halkının gözünde, “büyük şeytan” olarak tanımlamıştır. İran halkının sevgisini ve desteğini alan Humeyni'nin dış politikada eli güçlenmiştir. İran dış politikasına iç siyasi dengeleri gözeterek bakılması daha sağlıklı olacaktır. Zira “düşman” olarak tanımlanan ABD ve İsrail halkın kenetlenme sebeplerinden biri olmuştur. Ortak düşmanın belirlenmesi İran'da ayrılıkçı hareketleri önlemektedir. Humeyni'ye göre, Şah, Batı'nın “kukla”sı olmuş ve İran'ın sahip olduğu askeri gücü Batı'nın kontrolüne sunmuştur. Bu yüzden Devrimi haklı çıkaran ateşli konuşmalar yaparak İran'ı bölgenin en güçlü ülkesi yapmakta kararlı olduğunu göstermiştir. Neredeyse Şah döneminde yapılan tüm anlaşmalar tek taraflı olarak fes edilmiş, İran, devrim ihracı politikasını uygulamaya koymuştur. Saddam'ın İslami rejime olan güvensizliği, Irak Şii'lerinin ayaklanma ihtimali, Şat-ul Arap sorunu, İslam'ı rejime karşı savaş açması ile sonuçlanmıştır. İran Ortadoğu bölgesinde askeri, stratejik, enerji bakımından en güçlü ülkelerden biridir. Petrol ve doğalgaz rezerveleri bakımından çok rahat olan İran, zamanla Doğu'ya olan satış ve pazarlamada eli güçlenmiştir.

Velayet-i Fakih³ anlayışı dış politikaya uyarlanarak İslami araçlar ile zenginleştirilen bir dış politika üretmektedir. Velayet-i Fakih anlayışı İran dış politikasının karakteristiğinin muhafazakâr ve radikal olmasına yol açmıştır⁴. Dış politikasını söz konusu araçlar üzerinden kurmuştur. İslam Devrimi ile birlikte iktidara gelen yeni rejim, hem iç hem dış politikada dini retoriği kullanarak güvenliğini sağlama almıştır. İran'la sınırla kalacak olan bir devrimin kısa süre sonra başarısız olacağı düşüncesi egemen olmaya başlamıştır⁵. Bu sebepten dolayı İran rejimi devrimi Velayet-i Fakih yolu ile sağlama almaya çalışmaktadır. Velayet-i Fakih nedir ve dış politikaya etkileri nasıl olmuştur? Velayet-i Fakih Şia ulemanın imama vekâleti anlamına gelmektedir. İran'ın âli dini lideri olan Ayetullah bu makamı İmam Mehdi adına vekâleten yönetmektedir. İslam devriminden sonra zamanla söz konusu yaklaşım gelişmiş ve dini liderin yetkilerini artırmıştır. Humeyni, 1971'de Şiilerin çoğunlukla yaşadığı Necef şehrinde Velayet-i Fakih anlayışından bahis etmiş ve ulemanın, imamın devlet başkanlığı yetkilerini üstlenmesini istemiştir. İslam Devrimi ile birlikte Humeyni ideolojiyi pratiğe dökmeyi başarmıştır. Humeyni iktidara geldiğinde aslında Mehdinin hükümetini Onun yokluğunda kuruyordu.

³<https://www.yenisafak.com/yazarlar/mahmutosmanoglu/iran-rejiminin-temeli-velayeti-fakih-32689> (erişim tarihi: 11.02.2018)

⁴Kasım ve Zerrin, 2004: 218-245

⁵Baylak, 2005: 95

Batı için İran her zaman çok önemli bir ülke olmuştur. Sanayi devriminden sonra İran'ın önemi daha da artmıştır. Zira İran çok büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahiptir. Batı ile her ne kadar İslam Devriminden sonra ilişkilerde kırılmalık yaşansa da son zamanlarda Avrupa ile İran arasında ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Nükleer krizde anlaşmalar sağlanmış ve bazı ambargolar kaldırılmıştır. Ambargoların kalkması İran ekonomisinin gelişmesine sebep olmuştur. İran, Avrupa için hem iyi bir stratejik müttefik hem de, enerji ihtiyaçlarının karşılanması bakımından değerli bir ülkedir.

İran İslam Devrimi, Ortadoğu için bir milat olmuştur. Yıllarca Batı tarafından sömürülen İran, devrimden sonra Batı ile Soğuk Savaş dönemine girmiştir. İran İslam Cumhuriyeti Batı'nın güdümünden çıkarak, kendi dış politikasını uygulamaktadır. Devrimin ilk yıllarında ülke ekonomisi çökmüş, hemen arkasından Irak savaşı İran'ı zayıf düşürmüştür. Savaş sonunda İran'da tam bir yıkım yaşanmıştır. Devrim ideolojisini benimseyen İran, yaptığı politikalar ve uluslararası sistemde başlayan değişikliklerden yararlanarak devrim ihracı politikasını uygulamaya koymuştur. Irak ve Afganistan gibi ülkelere yapılan askeri müdahaleler Batı için tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Dengeleri iyi değerlendiren İslam Cumhuriyeti Irak'taki Şii'lere yardım ederek iktidara kendine yakın bir hükümeti taşımayı başarmıştır. Şii düşmanlığı ile bilinen Saddam asılmış ve Şii'ler iktidara gelmiştir. Irak, günümüz siyasetinde İran'a olan yakınlığı ile dikkat çekmektedir. Neredeyse Irak hükümetinin aldığı bütün kararlarda İran etkisini görmekteyiz. Yaşanan olaylar İran'ın bölgesel bir güç olduğunun kanıtıdır. İran, sadece Irak'la yetinmemiş bölgedeki Şii nüfuzun olduğu bütün ülkelerde taraftar kazanmıştır. Yemende Sünni hükümetin darbe ile indirilmesi ve Şii Husilerin iktidara gelmesi, Suudi Arabistan ve diğer Sünni körfez ülkeleri tarafından endişe ile karşılanmıştır. Suriye'deki İran yakınlığı ile bilinen Esat'ın hala indirilememesinde Rusya'nın yanı sıra İran'ın desteğini görmekteyiz.

Tezimizin amacı Ortadoğuda güçlü bir konuma sahip olan İran'ı ve İslam Devrimi'ni araştırarak çözümler bulmaktır. Bölgesel güç olan İran bölgesinin en güçlü Şii devleti olmasının yanı sıra Şii toplumu üzerinde söz sahibi bir ülkedir. Ortadoğu'daki Şii-Sünni çatışmalarını durdurabilecek güce sahiptir. İslam Devrimin'den sonra İslami yayılma politikasını uygulayan İran istediğini kısmen başarmıştır. Ortadoğu'daki sorunların çözülmesinde kilit rol oynayan İranın gelecekte yapacağı müdahaleleri merak konusudur. Ortadoğu'nun bulunduğu konum hem ekonomik, hem stratejik bakımdan önemli olmasına rağmen bölge yokluk, savaş, sefalet içindedir. Hem stratejik hem enerji kaynakları ile zengin olan bölge dünyanın en gelişmiş bölgesi olabilir.

İran'ın dış politikasında mezhepçi ve ulus-devlet tutumlar görmekteyiz. İran Ortadoğu'da mezhepçi politikalar üretmekte ve Şii'liği ön plana çıkarmaktadır. Şii ideolojisi ile bölgedeki Şii'lerin savunmacısı görünümünde olan İran, Orta Asya'da ulus-devlet politikaları uygulamaktadır. Orta Asya nüfusunun Sunni'lerden oluşması İran'ı bu bölgede ulus devlet kabağına gizlenmesine neden olmuştur. İran dış politikası öncelik olarak Şii yayılmacı, devrim ihracı üzerine kurulmuş olmasına rağmen, bazen ulus devlet yaklaşımı da, sergilemektedir. Şii'lik unsurunu kullanmadığı alanlarda ulus devlet görünümüne burunmuş bu şekilde dış politikasını uygulamıştır. İran Çin ve Rusya gibi yakın müttefikleri ile karşılıklı çıkar bağlamında dış politika yürütmektedir. Orta Asya bölgesinde de, aynı şekilde enerji ve transit rolü oynamaktadır. Orta Asya bölgesindeki nüfuzun hem Türk, hem de, Sünni müslüman olması İran'ı burada realist politikalar uygulamasına neden olmuştur. Tacikistan ve Afganistan'da ise ortak dil unsurunu kullanan İran, idealist bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Tacikistan ve Afganistan'da okullar açan İran geleceğe dönük projeler oluşturmaktadır. İran Dış politikasını gelen olarak ele alacak olursak İran Ortadoğu'daki idealist politikalarını hayata geçirmek için, Rusya, Çin ve diğer Şii olmayan İslam devletleri ile realist politikalar üretmek zorundadır. İslam Devrimi ile değişen dış politika, İran'ı bölgede kısmen bölgesel güç yapmıştır. Ortadoğu'da değişen güç dengeleri İran için dış politikanın önemini daha da artırmaktadır.

Birinci Bölüm: İlk bölümde uluslararası ilişkilerde yaşanan ideolojik tartışmaları anlatacak ve teorisyenlerin düşüncelerini anlatma şansı bulacağız. İslam devrimine inşacılık bakış açısı ile yaklaşarak inşacı süreci anlatacağız. İran'da Pehlevi döneminde yeni bir ulus yaratılmak istenmiş ama bu İslam Devriminin yaşanması ile yarım kalmıştır. Pehlevi hanedanı İran'da yeni bir işçi sınıfı yaratmış ve halkı laiklik ilkeleri ile yönetmiştir. Halkın değerlerini baskı yoluyla ezmeye çalışan Pehlevi hanedanlığı halk tarafından yönetimden uzaklaştırılmıştır. Kendi yaratmış oldukları yeni sınıf bile Şah'ı desteklememiştir. İslam Devrimi ile beraber yeni bir inşa sürecine giren İran, dış ve iç politikada İslami değerlere uygun, anti-ABD ve anti-İsrail dış politikaları benimsemiştir. İran dış politikasında güncel, tarihsel, bölgesel, küresel, ekonomik, siyasal olayların yanı sıra, dini ideolojik gelişmelerde yakından izlenmektedir. Her ülkede olduğu gibi İran'da da iç ve dış bir bütün olduğundan, iç siyasette yaşananlar dış politikaya'da yansımaktadır. İran'da düzen içinde radikal, muhafazakar, ılımlı gibi görünen etiketlerin yanıltıcı olma sebebi, belli konularda bir dönem radikal tavır almış grupların, sonradan ılımlı bir tavır takınması, temel tartışma konularında bir birinin yerini almaktadır. Birinci bölümümüzde İnşacılık tartışmaları araştırılacak, Soğuk

savaş sonrası İran'ın uluslararası ilişkilerde bulunduğu konum tartışılacaktır. Bütün bunların yanında inşacı süreci İran'ın nasıl kullandığı ve ne gibi gelişmeler sağladığı incelenecektir.

İkinci Bölüm: İkinci bölümde İran'ın 20. Yüzyılında Pehlevi rejiminin yaptığı iç ve dış politikaları inceleyecek İran İslam Devrimine giden yolda yapılan yanlışları değerlendireceğiz. Rıza Pehlevi bütün gücü eline aldıktan sonra komşu ülkeleri dolaşarak nasıl bir iç politika uygulayacağı izlenimi almaya çalıştı. Türkiye Cumhuriyetine giden ve Cumhuriyetin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk'le münazaralar yapan Şah ülkesinde de aynı iç politikayı uygulama kararı aldı. İran'ı demir yumruğu ile yönetti ve devrimler yaptı. İran'ı hızlı bir şekilde Batılaştırmaya başladı. Önce tek bir ulus kurma yoluna gitti ve İran'da yaşayanların hepsini Fars ve akraba topluluklar olarak değerlendirdi. Yerel dilleri ve toplulukları görmezden gelerek devleti Farslaştırma politikasına gitti. Yerel dillerde konuşanlara ağır cezalar verildi. Yerel dillerde yazılmış kitaplar toplatıldı. İslam giyimini benimsemiş halkı Batı giyimi ile tanıştıran Şah devlet kurumlarında batılı giyim tarzını mecburi kıldı. Geleneksel ve İslami kıyafetler yasaklandı. Ulemanın çok büyük gücü olan bölgelerde zorluklarla karşılaşsa da bu reformlar devam etti. Şah Rıza Pehlevi'nin bir başka çabası da Avrupa'nın laik modern milliyetçilik anlayışının etkisinde ve modern eğitilmiş İranlı aydınların da teşvikiyle, geleneksel din ve kabile bağlılıklarının yerine devlete olan bağlılık ve vatandaşlık alışkanlığını yerleştirmeye çalışmaktır. Bu yaptığı iç ve dış politikalar kendi sonunu hazırlamış oluyordu. İç politikada diğer milliyetleri görmezden gelmesi, yıllardan beri ülkeyi yönetmiş olan ulema sınıfının haklarını elinden olması ülkede büyük çaplı isyanlara neden oldu. Dış politikada Alman yanlısı politika izleyerek, İngiltere ve ABD'ye verilen yetkilerin alınması SSCB ve İngiltere'nin İran'ın kuzeyini ve körfezleri işgal etmesiyle sonuçlandı. Kendisine iç ve dış politikada destek bulamayan Rıza Pehlevi ülkeyi terk etti. İngiltere tarafından İktidara gelen oğlu ise babasının iç politikadaki yanlışlarını tekrar edecektir. İlk başlarda yüksek petrol gelirleri ile ipleri eline alan Şah son dönemlerde bu politikayı devam ettiremedi. Muhammed Rıza Şah'ın büyük vaatler ve ümitlerle hayata geçirdiği Beyaz Devrim yanlış harcamalar, baskı, yanlış politika ve güvendiği ulemanın isyan bayrağını kaldırması sebebi ile zor duruma düştü. Beyaz devrim kendisi için siyah devrime dönüşecek ve ülkeden kaçmak zorunda kalacaktır.

Üçüncü Bölüm: Üçüncü bölümde İran İslam Devletinin dış politikasını inceleyecek, Ortadoğu ve uluslararası alanda yaptığı dış politikayı değerlendirme şansı bulacağız. İran İslam Cumhuriyeti İslam Devriminden sonra Şah politikalarının tam aksi bir politika üretmiştir. ABD ve İsrail politikalarında 180 ters derece bir yol izlemiştir. ABD ve İsrail'i Büyük ve Küçük Şeytan olarak tanımlamış, bu ülkelere karşı her cebhede mücadeleye gireceğinin

mesajlarını vermiştir. İran'ın Şii Hilali oluşturma yolundaki fırsatlara ve zorluklara bakma şansı bulacağız. Muhafazakar ve Reformist Cumhurbaşkanları dönemlerinde Uluslararası sistemde yaşanan olayları görme şansı bulacağız. İran'ın dış politikasında en önemli silahı olan ideolojinin İran için yarattığı fırsatları göreceğiz.

İran gibi devletlerin dış politikalarını belirlemede ideolojinin çok büyük önemi vardır. Bazı devletlerin dünyaya açılacağı politikalar kendi iç politikalarına bağlıdır. Örnek alacak olursak ABD ve SSCB Soğuk Savaş dönemi her iki süper güç kendi iç politikalarını övmüş ve propaganda aracılığı ile kendi politikalarını dünyaya ihraç etmeye çalışmıştır. ABD kapitalizmin insanlık için tek çare olduğunu, barış, demokrasi ve düzenli ekonomisini övmüştür. SSCB ise kapitalizmin sınıf farkı yarattığı ve insanları suça teşvik ettiğini savunmuş, sosyalist model ile işçi sınıfının haklarını savunduğunun propagandasını yapmıştır. İran, İslam Devriminden sonra, İslam'ı ve Şiiliği övmüş, dünya ülkelerini İslam'a davet etmiştir. Adaletli, barışçıl bir ideolojiye sahip olduklarını savunmuştur. Değişen uluslararası sistemde İran kendine yer edinmeyi başarmış, Ortadoğuda güçlü bir ülke konumuna yükselmiştir.

Tezimizin amacı İran İslam Devriminin önemini anlamak, Ortadoğu'daki sorunların İran'la bağlantılarını kurmak, İslam Devriminin etkilerini incelemekten ibarettir. İslam Devriminin öncesinde ve sonrasında Ortadoğu'da yaşanan olaylar göz ardı edilmeyecektir. Bunun yanı sıra Ortadoğu'yu İran olmadan incelemek ve ele almak yanlış bir adım olacaktır. İran İslam Cumhuriyeti günümüz bölgesel politikada askeri, enerji, stratejik, ve nüfuz bakımından Ortadoğu'nun güçlü bir ülkesidir. Ordusu çok büyük savaş tecrübesine sahiptir. Ortadoğu'da süregelen savaşları bitirme açısından İran öne çıkmış, Irak ve Suriye'deki operasyonlara askeri olarak katkıda bulunmuştur. İran bölgenin jandarması olma yolunda emin adımlarla ilerlemektedir. Sadece askeri alanda öne çıkmakla kalmamış, siyaset ve ekonomi alanlarında da söz sahibi olmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE İNŞACILIK VE İRAN

1.1. Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Tartışması

Uluslararası ilişkilerde her dönem yeni kuramlar dahil olmakta ve geliştirilmektedir. Yirminci yüzyılın sonunda şüphesiz en büyük değişiklik Soğuk Savaşın bitmesi ve yeni bir dönemin başlanması olmuştur. Bu bağlamda neo-liberalist/ materyalist kuramlar Soğuk Savaşın sona ermesi ve yeni dünya düzenini açıklamakta zorluklar yaşamışlardır⁶. Kimlik, kültür, gibi normların pozitif kuram tarafından göz ardı edilmesi pozitivizme yönelik eleştirilerin temelini oluşturmuştur⁷. Pozitivizmin olayları tarihten soyutlanmış bir şekilde ele alıyor olması, çağdaş uluslararası sistemde yaşananları açıklamada yetersiz kalmasına neden olmuştur⁸. Ole R. Holsti'ye göre uluslararası sistemin sosyal yönden post-pozitivist kuramlar içerisinde inşacılık öne çıkmayı başarmıştır⁹. İnşacılık kuramının eleştirel kuram olmaktan çıkıp, uluslararası ilişkilerde etkili olmaya başlamasında bazı olaylar etkili olmuştur. Bu olaylar Soğuk Savaşın bitmesi, rasyonalist kuramların Soğuk Savaş sonrası yaşananları açıklamadaki yetersizliği, Soğuk Savaş sonrası akademisyenlerin yeni kurama yönelişi, İnşacılık kuramının popüler olmasını sağlamıştır¹⁰. İnşacılık kuramı ise kendi içerisinde geleneksel Yorumlayıcı ve Radikal olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır¹¹. geleneksel inşacı kuram post-pozitivizm ile pozitivizm arasında bir köprü kurmayı amaçlamaktadır¹². Checkel'e göre yorumlayıcı kuramlar rasyonalist kuramların niçin sorusuna nasıl sorusunu sormakla devletin kimliğini tekrar inşa etmektedir. İnşacılık kuramı diğer hakim kavramlara farklı bir bakış açısı getirerek yeniden yorumlamaya çalışmaktadır. Devlet kimliği ve çıkar arasındaki ilişki, inşacılık kuramının ele aldığı başlıca konular arasında yer almaktadır¹³. Ulusal kimlikler devletlerarası ilişkilerin şekillenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Ulusal kimlikler üzerinden devletler kendilerine yakın ve ya uzak olan ülkeleri belirler ve bu şekilde dış politika üretir. Sosyal kimlik devletlerin kim olduğunu ve tercihlerinin ne olması gerektiğini tanımlayan bir araçtır. Buna göre devletler kendi kimlikleri açısından kimlikleri doğrultusunda ortak kimlikler inşa etmektedir.

⁶ Wendt, 2012: 18

⁷ Ertem, 2008: 182.

⁸ Bostanoğlu ve Okur, 2009: 17

⁹ Holsti, 2006: 322

¹⁰ Price ve Reus-Smit, 1998: 264

¹¹ Checkel, 2004: 230.

¹² Checkel, 2004: 230

¹³ Waltz ve Quester, 1982: 41

“Biz ve onlar arasındaki ayrımı belirlemesi açısından önemlidir, çünkü bu ayrım bir kez tanımlandı mı,devletler de kendi grup üyelerine ve diğer grup üyelerine karşı davranış kalıpları geliştireceklerdir.¹⁴”

Bu süreçte ortak sosyal yanlar çok etkili olmaktadır. İran’ın Suriye ve Irak’la ilişkileri Türkiye ile Suudi Arabistan ile aynı değildir. Bunun sebebi mezhep olarak İran’ın Irak, Suriye gibi ülkelere daha yakın olmasıdır. İran için Suudi Arabistan ve Türkiye mezhep bakımından zıt ülkelerdir. İnşacılık sürecinden İran toplumda Şii mezhepçi bir sınıf yaratmış ve dış politikasını bu şekilde düzenlemiştir. İran bölgede yaşayan Şii devletleri ile daha yakın ilişkiler kurmakta ve dış politikasını kimlik üzerinden devam ettirmektedir. İnşacı kurama göre kimlikler çıkardanayrı bir şekilde düşünülemez. Devletler kimliklerini tanımladıktan sonra çıkarlarının da kimliklerine göre devam ettirmektedir. Çıkarların oluşmasında kimliklerin büyük önemi vardır, ama kimliklerin değişmesi ile çıkarlarında değişe bilmeolasılığı vardır¹⁵. Neo-realist ve neo-liberalist kuramların Soğuk Savaş sonrası Uluslararası ilişkilerde SSCB’nin dağılma sürecini açıklayamaması bu kuramlara karşı eleştirilerin oluşmasına neden olmuştur. Stephen Walt ise Garbaçovun yeni bir dış politika uygulayacağını ve yeni bir güvenlik anlayışını benimsediğini savunmuştur. Garbaçovun düşüncelerindeki yeni güvenlik anlayışı ve dış politikanın belirlenmesinden sonra inşacıların ortaya koyduğu iddiaları güçlendirmiştir. SSCB Doğu Blok ülkelerine askeri güçle bir şey dayatmayacağına dair Sinatra Doktrini ile kabul etmiştir. Garbaçov dönemi askeri müdahaleleri kendi dış politika seçenekleri arasından çıkaran SSCB, rasyonalist kuramın öngörülerine olan güveni azaltmıştır¹⁶. İnşacı kuramı Uluslararası sistemde mevcut kuramsal tartışmaları eleştirerek yeniden inşa edilmesini savunmaktadır¹⁷. İnşacı kuramının Uluslararası ilişkilere yaptığı en büyük katkı, Uluslararası sistemde değişen devlet politikalarının sadece maddi unsurlardan değil, sosyal unsurlardan kaynaklandığını savunmuştur. İnşacılığın diğer katkısı ise kimlik ve kültür gibi unsurların Uluslararası alanda belirleyici olduğunu ileri sürmesidir.

Bir toplumun kimliğini oluşturan öğeleri, ortak dil, kültür, inanç, milli değerler gibi bir dizi öğelerdir. İnşacı kuramın en çok üzerinde durduğu kimlik kavramıdır¹⁸. İslam Devriminden sonra İran yeni bir yapılanmaya girmiş ve yeni bir kimlik oluşturmaya çalışmıştır. İran’da mezhepçi bir kimliğin oluşması için rejim çok çalışmıştır. Laik bir ülke olmaktan çıkıp, teokratik bir ülke olan İran için kendi arkasını yaslayacağı bir sınıfın olması çok önemli

¹⁴ Bozdağlıoğlu, 2007: 154.

¹⁵ McSweeney, 1999: 127.

¹⁶ Demirtaş, 2014: 110-111.

¹⁷ Griffiths, ve d. 2011: 12

¹⁸ Bozdağlıoğlu, 2007: 149-154.

olmuştur. İnşacılara göre ülkenin çıkarları zamanla değişim gösterebilir. Bunun en güzel örneğini İran'ın dış politik değişiminde göre biliriz. İslam Devriminden önce İran, Batı ve İsrail ile çok iyi ilişkiler kurmuştur. İslam Devriminden sonra değişen dengeler İran'ı ABD ve İsrail ile düşman olma konumuna yükseltti. Bu nedenlerden dolayı İran kendi içinde yeni bir kimliğin inşası için gayret göstermiştir. İnşacı yaklaşıma göre kimlikler uluslararası sistemi, sistemin aktörlerini bir biri ile ilişkilerini analiz etme bakımından en temel unsurlardandır¹⁹. Kimlik unsuruna yaptığı vurgu inşa kuramı diğer kuramlardan farklı yapan en büyük etkidir. İnşacılık kuramına farklı yorumlar katılmıştır. Nicolas Onuf, Alexander Wendt, Friedrich Kratochwil ve Rey Koslowski gibi düşünürler inşacılık konusunda kendi düşünceleri ile öne çıkmışlardır. Onuf'a göre inşacılık, yaygın bir şekilde kullanılan terimleri yeniden tanımlamaktır²⁰. Onuf'un inşacılık yaklaşımında kurallar kurucu bir etkiye sahiptir. Wendt'e göre ise yapının ve yapanın bir birini karşılıklı olarak inşa etmesi, sosyall bir süreç olarak çalışmakta ve bu süreç kendisini tazelemektedir. Wendt daha çok yapı üzerine yoğunlanmış ve inşacılığı bu tanımlarla yorumlamıştır. Wendt materyal unsurlarının varlığını kabul ediyor, ama neo-realistlerden farklı olarak yapının sosyal etkenlerden meydana geldiğini savunuyor²¹. Wendt'e göre kimlik aktörlerin kim ve ne olduğuna işaret etmektedir²².

1.2. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası İlişkiler ve İran

Uluslararası sistem devletlerin bir birinden sınırlar ile ayrıldığı, ama aynı zamanda aralarında düzenli ve bağımlı ilişkilerin olduğu bir sistemdir²³. Holsti'ye göre kabilelerden şehir devletlerine, imparatorluklardan ulus-devlet yapılarına kadar hepsi uluslararası sistemdir²⁴. ABD ve SSCB arasında olan gerilim kendini diğer bölgelerde silahlanma, iç savaş, ideolojik ihraç ve kışkırtıcı propaganda ile zoraki denge ve korku politikaları Soğuk Savaş ortamını oluşturmuştur. Bütün bu yaşananlar üzerinde her iki süper gücün kendi sosyal-politik düzen ve ideolojisini dünyaya dayatma isteği olmuştur²⁵.

Soğuk Savaşın bitmesi ile birlikte iki kutupluluk çökmüş ve yerini tek bir halkın gücün olduğu sisteme bırakmıştır. 1941-1991 yılları arasında etkili olan Soğuk Savaş, SSCB'nin dağılması ile Doğu Bloku çökmüş ve yerini tek kutuplu bir dönem almıştır. Soğuk Savaş

¹⁹ Küçük, 2014: 325-377.

²⁰ Onuf, 1994: 18.

²¹ Wendt, 1995: 73

²² Wendt, 1995: 270

²³ Arı, 2004: 513.

²⁴ Holsti, 1974: 92-96.

²⁵ Girgin, 2002: 28

Batının zaferi ile sonuçlanmış ve yeni bir düzen kurulmuştur. 1980 yılların sonu 1990 yılların başlangıcında yaşanan olaylar uzmanlar tarafından çok önemli bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bu süreçte İki Kutupluluğun simgesi haline gelmiş Berlin Duvarlarının yıkılması, Almanya'nın birleşmesi, SSCB'nin ve Yugoslavya'nın dağılması ile İki kutupluluk yerini tek kutuplu bir sisteme bırakmıştır. Bu yeni dönemle beraber yıllarca sosyalist hayat tarzı ile yaşayan ülkeler liberal modelin baskın olduğu, karşılıklı bağımlılık taşıyan bir sisteme geçiş yapmıştır²⁶. Soğuk Savaşın bitmesi ile Basra Körfezinde (Fars Körfezi) yüksek siyasetin biteceği düşünülse de bu böyle olmamıştır. Körfezde olan Sünni-Şii mezhepçiliği, Körfez ülkeleri arasında olan sınır sorunlarının çözüme kavuşmuş olmaması bölgede hala sıcak bir savaş olma tehdidi Uluslararası sistemi endişelendiren gelişmelerden olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi ve 1980-1988 yılı İran-Irak savaşı Soğuk Savaş döneminde olmuş olmasına rağmen iki kutuplu yönetim mekanizmasının dışında yerel dinamikleri olan gelişmelerdir²⁷. Bütün bunlara rağmen Soğuk Savaş dönemi ve sonrası bölgeye olan dış ilki hiç azalmamıştır. SSCB her ne kadar Irak'ı kullanarak bölgeye nüfuz etmeye çalışsa da Ortadoğu bölgesi her zaman ABD kontrolünde olmuştur²⁸. Özellikle 1971 yılında İngiltere'nin bölgeden çıkması ile ABD gücünü daha da artırmıştır. Soğuk Savaşın bitimi ile ABD'nin bölgedeki politikaları şekil değiştirmiştir. ABD'nin Ortadoğu'da yaptığı politik değişiklik yerel dinamiklerle ilgilidir. 1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi ABD'yi İran'ın gözünde müttefik ülke olmaktan çıkarıp Büyük Şeytan yakıştırması yapılarak düşmanlığa konumuna yükseltmiştir²⁹. Soğuk Savaş sonrası Uluslararası sistemde değişen dengeler ve tek kutupluluk yerine çok kutupluluğun, yeni ekonomik merkezlerin oluşması ABD'yi farklı politikalar üretmeye itmiştir. ABD'nin Ortadoğu politikası 3 aşamadan oluşmuştur. ABD "ikili çevreleme" politikası ile İran'ı zayıflatma, barış sürecinin başarıya ulaşması ile İsrail'in güvenliğini koruma altına alma³⁰ ve ekonomik çıkar sağlamayı amaçlamaktadır³¹. ABD'ye göre İran'ın zayıf bırakılması İsrail yararına durmuş olan savaşın yeniden başlamaması için bir fırsat olabilir. ABD'ye göre İran'ın İslam Devrimini ihraç etme çabaları, Arap-İsrail barış anlaşmalarına sert muhalefeti³² ABD'nin bölge çıkarlarını engellemektedir. İkili Çevreleme politikasının ABD ekonomisine getirdiği yük, Uluslararası bir destek bulamaması, ikili çevreleme politikasının durdurmasına sebep olmuştur. SSCB'nin dağılması ile sosyalizmin

²⁶ Güvenen, 1999: 6-7

²⁷ <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue2/jv3n2a6.html> (erişim tarihi 21.03.2017)

²⁸ <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue2/jv3n2a6.html> (erişim tarihi 21.03.2017)

²⁹ Kurzman, 1999: 360-372.

³⁰ Brzezinski, 1997: 20.

³¹ Mazidi, 1993: 14.

³² Philips, 2000: 727.

iflasa uğraması ABD'yi yeni düşman aramasına neden olmuştur. 2001 yılında yaşanan olaylar, Afganistan'da Taliban varlığı, Saddam'ın ABD karşıtı tavırları ABD'nin Ortadoğu'ya askeri müdahalesi ile sonuçlandı. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda Saddam rejimi kaybetti ve ABD askeri bölgeye yerleşmiş oldu. Soğuk Savaş sonrası yaşanan bu gelişmeler ABD'nin yeni düşmanını bulmuş olduğunu gösteriyordu. Tek kutuplu dönem kısa sürmüş ve ABD karşısında yeni bir müttefik gücü almak zorunda kalmıştır. Bu SSCB'nin dağılmasından sonra Vladimir Putin ile kendine gelmiş Rusya, ekonomik alanda ABD'yi zorlayan Çin ve İslam ihracı politikası ile Ortadoğu'da en büyük ABD düşmanı olan İran olmuştur. İran Rusya açısından her zaman stratejik bir ülke olmuştur. İran'ın Batı tarafından yalnızlaştırılması, Rusya ve İran'ın ortak çıkar politikaları bu iki ülkeyi bölgesel konularda bir araya gelmesini sağlamıştır³³. Soğuk Savaşın bitmesi ve SSCB'nin dağılması ile beraber Rusya Cumhurbaşkanı Yeltsin olmuştur. Yeltsin iktidarında Rusya dış politikasında Avrasya politikası çok önemli bir yere sahip olmuştur. Avrasya politikasına göre Rusya'nın toprak bütünlüğü her şeyden daha önemlidir³⁴. İran'ın Soğuk Savaş sonrası Rusya ile ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. SSCB'nin yıkılışının ardından Rusya'nın nükleer meselelerde İran'a destek vermesi ve İran'ında eski Sovyet coğrafyasında Rusya'nın egemenliğini kabul etmesi Batı'yı tedirgin etmiştir. Bütün bu olumsuzluklar içerisinde yenedünya düzeninde hala Soğuk Savaş yerini sıcak çatışmalara bırakmıştır. Soğuk Savaşın bitimi ile Ortadoğu ve İslam coğrafyasında savaşlar başlamış ve kanlı bir şekilde devam etmektedir. Bütün bu olumsuz durum karşısında İran İslam Cumhuriyeti varlığını korumakta ve ABD ve İsrail düşmanlığını devam ettirmektedir. ABD'nin bu bölgeye önem vermesinin en büyük nedeni ekonomik çıkarlarıdır. ABD petrol ihtiyacının çok büyük bir kısmını buradan karşılamaktadır. ABD'nin ikili çevreleme politikasında Uluslararası destek bula bilmemesindeki neden AB ülkelerinin İran petrolünü en uygun fiyata almak istemesidir. AB ülkeleri Petrolün daha ucuza alınması için ikili ilişkiler kurmaktadır. Bu ise İran'a uygulanan ambargoların delinmesi ile sonuçlanmıştır.

Eleştirel düşünce tarzının bir ürünü olarak ortaya çıkan, Konstrüktivizm diye tanımlanan yeni yaklaşımlar içerisinde ele alınmıştır³⁵. Konstrüktivizmin temel özelliği doğa ile sosyal hayatı bir birinden ayırmasıdır. Örneğin para bir demir ve ya kâğıt parçasıdır, bizim ona yüklediğimiz anlamla mevcutturlar. Realist ve liberal bakış açısından farklı olarak

³³ <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/iran-russia-relations-new-chapter.html###ixzz3TzjtNct4> (erişim tarihi: 10 Mart 2015).

³⁴ Şeker, 2011: 565.

³⁵ Eralp, 1997: 227.

Konstrüktivizm özneler arası analiz düzeyinden bahis etmektedir³⁶. Zira liberalizm ve realizm’de birey devlet ve sistem anlayışları ön plana çıkmaktadır. Konstrüktivizm görüşüne göre aktörlerin eylemleri norm, kültür, kimlik gibi unsurlara göre değişmektedir. Konstrüktivizm bakış açına göre aktörler tarihi ve kültürel, geçmişe dayanan norm ve kimlik temeline uygun olarak hareket etmektedirler. Konstrüktivizm’e göre aktörler kendini düşünen bencil oluşumlar değildir. Bu realist kavramın ortaya attığı bir benimseme tarzıdır. Konstrüktivistlere göre çıkarlar karşılıklı sosyal ilişkiler sürecinde meydana gelmektedir ve özneler arası düzeyde inşa edilmektedir. Bazı düşünürlere devletler arası çıkar norm, kültür, kimlik temelinde olgunlaşan iletişimci çıkar söz konusudur³⁷. Bütün bunlardan yola çıkarak İran’ın kimlik, kültürel yapısını tarihin süzgecinden geçirerek anlamak ve anlatmak daha faydalı olacaktır. İran’ın nüfuz yapısı, dini yapısı İslam Devrimi’nin başarıya ulaşmasında çok önemli bir yere sahip olmuştur.

İran siyasi tarihinde Şiilerin bölünmesi İran İslam Devriminden sonrada devam etti. Humeyni Irak’la savaş sırasında sorun çıkaran İslam Partisini kapatması bu bölünmeleri engelleyemedi³⁸. Bu parçalanmanın önüne geçmek hükümet tarafından şart olmuştu. İran ekonomisinin siyasi hayatının bu şekilde gelişmesi siyasetçilerin bu alana müdahale yapmasını gerektirdi. Cumhurbaşkanı Hatemi’nin iktidara gelmesinden sonra reformlar yapması bu vizyonun gereksinimi olarak görünüyordu³⁹. İranlı Müslüman entelektüellerden Ali Şeraiti, Mehdi Bazergan, Ebul Hasan Beni Sadr modern İslam toplumunun gelişmesinden ön ayak rolü oynamışlardır⁴⁰. İran’da şahı devirmek için İslamcıların yanı sıra komünistler, demokratlarda olmuştur. Ama sonda İslam Devrimi’nin şeriat yasaları ile yönetilmesi bazı kesimler tarafından itirazla karşılanmıştır. Devam eden süreç post-İslamcı bir ideolojinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Post-İslamcı diye tanınan bu kesim Müslüman entelektüellerden oluşuyor ve devrime olan sadakat ile övünüyor, devrimden sonra ekonomik, siyasi ve sosyal yaşamda düş kırıklığına neden olduğunu belirterek, bu sorunlara çözüm bulmaya çalışan, laik olmayan kişilerdir⁴¹. Post İslamcılarının içinde hem dini kesime ait olanlar hem de ait olmayanlar vardır. İran’da son dönemlerde ortaya çıkan bu değişimin en önemli isimlerinden biri Abdülkerim Suruş’dur. Kendisi yazmış olduğu birçok eser ve makalelerde İslam’ın

³⁶ Guzzini, 2000: 6

³⁷ <http://www.bjwa.org/article.php&id=45119jzfehgt518750r7AxHDQLaFNK04re6xsJ7Y> (erişim tarihi: 10.02.2018)

³⁸ Oğuz ve Çakır, 2000: 47-65.

³⁹ Jahanbakhsh, 2003: 243-254;

⁴⁰ Keddie, 1983: 15

⁴¹ Wright, 2000: 73-102

temellerini hedef alarak demokrasi ile arasında bağlantılar kurmuştur⁴². İranlı kimliğini oluşmasında birçok milletin etkisi olmuştur. Pehlevi rejimi her ne kadar Fars kimliğini idealist bakış açısı ile merkezi konuma ulaştırmak istese de bunu yapamamıştır. Zira İran toplumu Pers, Türk, Kürt, Arap, Afgan, Urdu ve başka milletlerin harmanlanması sonucu ortaya çıkmıştır. Pehlevi iktidarının bunu görmezden gelmesi rejime pahalıya patlamıştır. Şuan yönetimde olan İslami rejim bu milletlere kucak açmış ve Şii toplumun inşası sürecine girmiştir. İran bu şekilde güçlü ola bilir ve devlet bu sayede ayakta kala bilirdi. Ama nüfuzun büyük oranının farslardan oluşması onları siyasi oluşumun merkezine taşımaktadır⁴³. İran'da nüfuz olarak Farslardan sonra Azerbaycan Türkleri gelmektedir. Resmi sayılara göre Azerbaycan Türkleri 16 milyon olmakla birlikte İran'ın %16'nı oluşturmaktadırlar⁴⁴. Ama gayrı resmi bilgilere göre İran'da 30 milyon Türk nüfuz yaşamaktadır. İran ekonomisinde söz sahibi olan Azerbaycan Türkleri sanayi, ticari ve tarım alanlarında önemli konumlarda bulunmaktadır⁴⁵. İran'ın bu karmaşık nüfuzunda Azerbaycan Türkleri çok önemli bir konuma sahiptirler. Pehlevi hanedanı iktidara gelene kadar İran Türk hanedanlıkları tarafından yönetilmiştir. İran'ın günümüzde inşacı iç politika üretmesi tarihin derinliklerine kadar gitmektedir. Azerbaycan Türkleri dini, siyasi, ekonomi ve sosyal yapıda yer almakta ve ayrımcılık yapmamaktadırlar⁴⁶. İran'da yaşayan bir başka azınlık Kürtlerdir. Kürtler mezhepsel olarak iki kısma ayrılmaktadırlar. Şii Kürtler rejimle barışık yaşamakta ve ayrımcılık girişimlerinde bulunmamaktadırlar. Irak ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerle kıyaslandığı zaman fazla sorun teşkil etmemektedirler⁴⁷. Sünni Kürtler içinse bu durum geçerli değildir. İran'ın devrim sonrası seçtiği iç politika mezhepsel olmakla birlikte bütün uluslara kucak açmıştır. İran'ın dini yapısı, etnik yapısına nazaran homojendir. İran nüfusunun % 98 Müslüman, % 90 Şii'dir⁴⁸. Şii nüfuzun üstün olması yapısal ve inşacı iç politikada kullanılmasına neden olmuştur. Şii rejim bununlada yetinmemiş ihraç politikasına girişmiştir. Şii'lik mezhepini çok iyi kullanan İran bölgenin Şii kurtarıcısı konumuna yükselmiştir. Uyguladığı bu politika ilk başlarda hayal gibi görünsede sonralar başarıya ulaşmıştır. Şii ulema iç ve dış politikayı belirlemekte ve yönlendirmektedir⁴⁹.

⁴² Jahanbakhsh, 2001: 140-143.

⁴³ Limbert, 1987: 21-23

⁴⁴ CIA, <https://www.cia.gov/library/publicationsthe-world-factbook/geos/ir.html> (erişim tarihi: 11.04.2016)

⁴⁵ Arı, 2004: 109

⁴⁶ Göçgün, 2008: 89-91

⁴⁷ Arı, 2004: 110

⁴⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (erişim tarihi: 14.03.2016)

⁴⁹ Algar, 1969: 67

1.3. İnşacılık ve İran: İran'da Kimliğin İnşası

Savaşların yıkıcı bir durum aldığı dönemde bir grup düşünür bu felaketlerin bir daha yaşanmaması için ne gibi önlemler alınması üzerinde durmuşlardır⁵⁰. Bu dönemlerde kendilerini İdealist olarak tanımlamasalarda, kendilerinden sonra gelecek olan Realist düşünürler onları bu şekilde tanımlamışlardır. İdealist bakış açısına göre insan tabiatı iyidir. Ancak kötü sosyal çevre nedeni ile kötü hareket ediyorlar. İdealizm, devletlerin içinde bulunduğu savaşların uluslararası teşkilatlar ve uluslararası hukuk yoluyla azaltılacağına inanmaktadırlar. Devletlerin şartları değişeceği için savaş yönündeki hareketler olumlu yönde değişecektir⁵¹. İdeaistlere göre devletlerin kötü alışkanlıklarından bazıları gizli diplomasi, toprak kazanma amacıyla savaşmak bunlar arasındadır⁵². Aslında bu teorilere bakacak olursak İdealizm ve Liberalizm arasından bazı ortak yönleri göre biliriz. İdealizm ve Realizm tartışması realistlerin kazanması ile sona ermiş oldu. Ancak idealist düşünce sonralar uluslararası politikada şekillenen kurumsal yaklaşıma ilham olmuştur. Kuramın misyonu çerçevesinde kurumsalcılık eleştirel kuram, konstrüktivizm başta olmak üzere birçok yaklaşım idealist varsayımların sonrası yeni kuramsal çaba geliştirme çabası içine girdiler. Bu yüzden olacak ki, daha çağdaş olan ve birçok idealist varsayımı içinde barındıran neo-idealizm ortaya çıktı⁵³. İdealistlere göre insan işbirliğine yatkındır, savaşların kaçınılmaz olmadığı gibi varsayımları realistler tarafından eleştirilerin odak noktası haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı ile birlikte realistlere göre idealistler dünya gerçekliğinden uzak olması ve olanları görmezden gelerek savaşa neden olmakla suçlandılar. Realizm iki dünya savaşı arası dönemde popüler olan idealizm akınına karşı tepkinin sonucu olarak ele alınmıştır⁵⁴. Güç, çıkar, güç dengesi, güvenlik gibi kavramlar onların eseridir⁵⁵. Din, uluslararası sistemde hem ihmal edilmiş ve görmezden gelinmiştir. Dinin Avrupa'da ulus devlet anlayışına mağlub olması dış politikada kullanılmamasına neden olmuştur. Her coğrafyanın kendine özgün yapıları olduğu için bu dış politikanı Ortadoğu'da göz ardı etmek mümkün değildir. Dinin uluslararası sistemde görmezden gelinmesi çağdaş diplomaside anlaşılmasını zorlaştırmıştır⁵⁶. 1979 İran İslam devriminden sonra ülkenin önce iç politikası sonra ise dış politikası islami olarak düzenlendi. Bu dış politika önceler hiç bir ülke tarafından yapılmadığından Batı ve Doğu için çokta önemsenmedi. İran Ali dini Lideri Ruhulla Humeyni'nin dediği gibi 'ne Batı ne Doğu

⁵⁰ Carr, 1946: 10

⁵¹ Markwell ve Donald, 1986: 13

⁵² Sönmezoğlu, 2005: 103-105

⁵³ Alias, 2006: 11

⁵⁴ Mearsheimer, 2005: 139-152

⁵⁵ Sönmezoğlu, 2005: 106-115

⁵⁶ Bal, 2006: 143-152

sadece İslam Cumhuriyeti' sözleri kimse tarafından anlaşılmamış dikkat edilmemiştir. Soğuk savaş döneminde olan bu devrim karışıklığı kullanarak var olmayı başardı. Soğuk Savaşın bitmesi ve İslam coğrafyasındaki değişiklikler Batı tarafından endişe ile karşılanmıştır. Afganistan'da Sovyet işgali ile devlet otoritesinin zayıflaması ile terör örgütlerinin güçlenmesi, aynı yılda patlak veren İslam Devrimi Ortadoğu'daki dengelerin değişeceğini gösteriyordu. İran yönetimi her ne kadar dış politikasını dini ön plana çıkarsada her zaman bu şekilde olmuyordu. Bir anlamda din dış politikada retorikten ibaret kalmamaktadır. Realist kuram, güç siyaseti ve reelpolitik bir teori olarak bilinmektedir⁵⁷. Realistlere göre insanlar bencildir ve her zaman kendi çıkarları doğrultusunda hareket eder. Realist kuram değerlendirildiğinde Uluslararası ilişkilerin kuramsallık kazanmasında çok önemli işler üstlenmiştir. Bu nedenle olacak ki, sonradan yaratılan alternatif kuramlar realist karşıtı bir özellik taşımaktadır. Realist kuram tarihsel gelişim sürecini daha iyi anlamak için 3 kısma ayırmak daha faydalı olmuştur. Bunlar klasik realizm, neo-realizm (yeni realizm) ve neo-klasik realizmdir. Klasik realizm İkinci Dünya Savaşından sonra idealist kurama tepki olarak meydana gelmiştir. İdealistler bu dönem çok eleştirilmiş, yaptıkları yanlış değerlendirmeler sonucu savaşların patlak verdiğini savunmuşlardır. Realistlere göre ahlaki değerlere yer olmayan güç ilişkisinde devletler güçlerini diğer zayıf devletlere karşı kullanarak ulusal çıkarlarını korumaya çalışırlar⁵⁸. Güç yarışı içerisinde devletlerin gücüne göstermesi olağandır. Realistlere göre güç ilişkilerinin geçerli olduğu bu yarışta barışı ve güvenliği güçlü olan devletler arasındaki güç dengesidir. Devletler kendi çıkarlarını kendileri tayin eder, uluslararası çıkarları takip ederken ahlaki değerlerde uymak zorundadırlar⁵⁹. Uluslararası aktörler olan devletlerin en güvendikleri dayanak sahip oldukları güçtür. Savaş, barış gibi unsurlar uluslararası sistemin en önem verdiği konulardır. Realistlerin bakış açısı ile uyuşmayan idealistler aslında insanların doğaları gereği iyi olduğunu savunur. İdealist kuramın asıl amacı ise bireylerin hak ve özgürlüklerinin daha üst seviyeye çıkarılmasıdır⁶⁰. İdelasit kuram devletleri iyi insanların yönetmesi halinde ve ideallere uygun politikalar üretilmesi durumunda kalıcı bir barışın sağlanacağını düşünmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplininde inşacı tartışmalar ışığında İran İslam Devrimi sonrası dış politikasını anlamak ve araştırmak güzel bir labaratuvar olacaktır. İran İslam Devriminden sonra değişen dengeler ve dış politikayı inşacılık açısından ele aldığımız zaman tezin problematiğine inip, daha sağlıklı

⁵⁷ Donnelly, 2013: 43.

⁵⁸ <https://tr.scribd.com/document/334599814/Hans-Morgenthau-Realizmin-6-Temel-Ilkesi> (erişim tarihi 21.03.2018)

⁵⁹ Carr, 1946: 21

⁶⁰ Arı, 2013: 143

sonuçlar ala biliriz. İran İslam Cumhuriyeti dış politikasında konstrüktif davranmaktadır. İran Ortadoğuda mezhepçi, Orta Asya ise ulus-devlet politikalar üretmektedir. Genel olarak bakaçak olursak İran Şii nüfuzu olmayan ulus devletlerde ulusal çıkarlarını gözeterek ekonomi üzerinde politikalar üretiyor. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonraki dönemde oluşan otorite boşluğunu değerlendirmek isteyen İran dış politikasında bazı düzenlemeler yapmıştır. Orta Asya politikasında ulusal ve pragmatik kararlar alan ulus-devlet görünümündedir. İran'ın bu yaklaşımı Orta Asya ve Kafkasyadaki demografik durumla alakalıdır. Orta Asyadaki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanması, Türk Modeli gibi yaklaşımlarla yakınlaşma sürecine girilmesi⁶¹ Ankara-Bakü arasında yakınlaşmalar, Güney Azerbaycanda olan türk nüfuz, İran'ın sadece ekonomi üzerine dış politika üretmesine neden olmuştur. İran jeostratejik anlamda dünyanın en avantajlı ülkelerinden biridir. Basra körfezi, Hazar Denizi, Hint okyanusuna çıkışının olması, Hürmüz boğazını kontrol altında tutması ülkeyi stratejik anlamda çok avantajlı hale getirmektedir. Dilip Hiro'ya göre, "Bu gezegenin en önemli ülkesidir"⁶². Bütün bu stratejik avantajlarının yanında petrol ve doğalgaz rezervlerine görede enerji güvenliğinde ön sıralardadır. Petrol rezervine göre Suudi Arabistan'dan sonra ikinci, gaz rezervine göre ise Rusya'dan sonra ikinci ülkedir⁶³. Şah dönemi İran Ortadoğu'da Batı'nın ileri karakolu olma misyonu üstleniyordu. Bu dönemlerde milliyetçi politikalar üreten İran, İslam Devriminden sonra mezhepçi bir kabuğa büründü. Pehlevi döneminde İran Avrupa tipi ulus inşasına sürecine girmiştir. İran toplumunu Batı'laştırma niyetinde olan Şah ummadığı bir tepki ile karşılaşmış ve İslam Devrimine engel olamamıştır. Devrimden sonra Şahın yaptığı bütün politikalar yeniden düzenlenmiştir. İslam Devriminden sonra Şah'ın yanlış milliyetçilik politikalarını terk eden rejim Safevi ve Kaçar hanedanlıkları dönemlerinde olduğu gibi halkı Şiilik mezhebi çatısı altında birleştirme yoluna gitmiştir. Şiilik mezhebi İran içinde yaşayan Fars, Türk, Arap, Kürt ve diğer halkları bir arada tutan bir yapı işlevi görmüştür. Bu kimlik algısı iç politik bütünlüğü sağlamakla kalmamış, dış politikaya doğrudan etki etmiştir. İran siyasi tarihine bakacak olursak Şiiliğin kuramsallaşması Şah İsmayıl döneminde olmuştur. Safevi devletinin kurulması ile birlikte Türk, Fars, Arap, Kürt topluluklar Şiilik bayrağı altında birleşe bilmişler. Şiilik, Safevi ve Kaçar hanedanlıkları döneminde kurumsallaşmış ve daha da güçlenmiştir. Pehlevi'lerin bir aryan ırkı yaratma amacı ile Fars kimliğini İranlılığın temeline oturtma⁶⁴ çabası hanedanlık

⁶¹ Erol, 2012: 2

⁶² Sarıkaya, 2008: 15

⁶³ <http://www.enerjiatlasi.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html> (erişim tarihi: 05.05.2018)

⁶⁴ Sarıkaya, 2008: 87

için felaketle sonuçlanmıştır. Din uluslararası sistemde hep ihmal edilmiş ve görmezden gelinmiştir. Dinin uluslararası iyi yorumlanmaması günümüz politikasında anlaşılmasını zorlaştırmıştır⁶⁵. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devriminden sonra İran iç ve dış politikada dini söylem kullanma yoluna gitmiştir. İslam Devriminin İran’la sınırlı kalmayacağı ve dışarıya ihraç olunacağı İran’lı yetkililer tarafından sık sık dile getirilmeye başlamıştır⁶⁶. İran daha da ileri giderek kendini “dünyadaki bütün müslümanların haklarının savunucusu⁶⁷” ilan ederek, anayasasına eklemiştir. İran Ortadoğu politikasını mezhepçi altyapı ile oluşturmuştur. Rejim ihracı politikasını ilk kez Irak’ta ve körfezde göstermiştir. Bunun üzerine 1980-88 yıllarında hem Şat-ul Arap sorunu, hem de İran’ın ihrac politikasına engel olmak için İran-Irak savaşı başlamıştır. İran-Irak savaşı sünni kesim tarafından ihrac politikasını engellemek için bir önleme savaşı olmuştur⁶⁸. Irak’ın ABD işgali, Saddam Huseynin yargılanıp ölümüne mahkum edilmesinden sonra Irak’lı Şii’ler iktidara gelmeyi başardı. Bundan sonra Irak’la İran’ın düşmanı olmaktan çıkıp dost ülke olmaya başladı. Irak’taki otoriter boşluğu iyi kullanan İran, şuan Irak’ta büyük etkiye sahiptir. Rejim ihracının bir diğer ayağı Lübnandır. İran’ın İsrail’e yakın olması sebebi ile bu ülkeye büyük yatırımları yapılmıştır. Lübnan’da bir darbe yapmayı başaramasa da, Hizbullah örgütünü kurmuş ve iktidarda söz sahibi olmayı başarmıştır. İran Ortadoğu politikasında her zaman mezhepçi bakış açısı ile yaklaşmıyor. İran kendi çıkarlarını sağlama almak için sünni devletlere karşı realist yaklaşımlar içerisinde olmuştur. İran Suriye’de Nusayrilerle sıcak ilişki içerisinde. Kendi çıkarları doğrultusunda Esat’ı her zaman desteklemiştir. İran’ın, Suriye ile çok önemli siyasi, sosyal ve ekonomik bağlantıları mevcuttur. SSCB-nin dağılması sürecinde Orta Asya’da yeni ulus devletler ortaya çıkmıştır. Bu bölgenin İran’a yakın olması ile alakalı olarak her iki taraf için ekonomik ve stratejik alanlarda bir ortaklık meydana gelmiştir. Ulusal çıkar bağlamında İran için Orta Asya ekonomik yaptırımları kırma bölgesi, jeopolitik kaçış alanıdır⁶⁹. Orta Asya halklarının genel olarak sünni nüfuzu içinde barındırmaları nedeniyle İran bu bölgede realist politikalar üretmektedir. Burada İran’ın amacı köprü rolünü oynayarak Orta Asya petrolünün dünyaya pazarlanmasında geçiş güzergahı rolünü oynamaktır. Orta Asya ülkeleri İran’ın yalnızlaşmasından kurtaracak bir fırsat olarak görülmektedir⁷⁰. Orta Asya coğrafyasında realist yaklaşımlar sergileyen İran burada ulus-devlet gibi davranmaktadır. Genel olarak

⁶⁵ Bal, 2006: 143-152,

⁶⁶ Baylak, 2005: 95

⁶⁷ İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Madde 3/16

⁶⁸ Nasr, 2004: 16.

⁶⁹ Feddersen ve Zucatto, 2013: 176

⁷⁰ Erol, 2011: 399

bakıldığında İran Şii nüfuzun fazla olduğu bölgelerde mezhepçi politika üretilir, diğer bölgelerde ulus-devlet düşüncesi ile hareket etmektedir.

1.4. İslam Devrimi Sonrası Ulus-Kimlik İnşası

İran'ın dış politikasında rejim ihracının çok önemli bir yeri vardır. Mezhepçi bakış açısı ile Ortadoğu'da mezhepçiliği kullanan İran, bazı ülkelerde başarıya ulaşmıştır. Rejimin ayakta kalmasını rejim ihracına bağlayan hükümet bu yolda ekonomik siyasal ve sosyal programlar uygulamaktadır. İslam hükümeti devrimin İran'la sınırlı kaldığı takdirde başarısızlığa uğrayacağını savunmuştur. Humeyni, Gorbaçov iktidarı döneminde SSCB'yi İslam'a davet etmiş ve Batıya karşı bir blok oluşturmayı teklif etmiştir. Humeyni Gorbaçov'a yazdığı mektupta şunları söylüyordu,

Size ve Sovyet halkına mutluluk ve esenliklerimi dilerim. Yönetime geldikten sonra görünüyor ki dünyanın siyasi durumu ve özellikle Sovyetlerin sorunlarına yeni bir yaklaşım başlatmış bulunmaktasınız. Bu cesaret ve ataklığınız dünyada hali hazırda mevcut olan dengeleri sarsabilecek olaylara sebep ola bilir. Sovyet halkına en büyük darbeyi indiren seleflerinizin Allah ve Din düşmanlığı siyasetini yeni baştan gözden geçirmeniz ve dünyada ortaya çıkan gelişmelere karşı koymanın tek yolunun bu olduğunu görmenizdir.⁷¹

Eski komünist liderlerin iktisat alanındaki hatalarının Batı'nın cennet gibi görülmesine yol açması mümkündür. Ama gerçek bundan başkasıdır. Siz eğer sosyalizm ve komünizmin ekonomik sorunlarını Batı kapitalizmine kucak açarak çözmek isterseniz sadece toplumunuzun hiçbir derdine çare bulmamakla kalmaz, başkalarının gelip sizin hatalarınıza çare aramak zorunda kalmasına da yol açmış olursunuz. Çünkü eğer bugün Marksizm ve onun ekonomik ve toplumsal reçeteleri bir çıkmazla yüz yüze gelmişse Batı dünyası da başka alanlarda ve başka şekillerde dar boğazlarla karşı karşıya bulunmaktadır.⁷²

Bunu gülünç olarak nitelendiren SSCB kısa sonra dağılma sürecine girmiştir. Bu yolla İran sadece Şii değil Sünni Araplarında dikkatini çekmeyi başarmıştır. Rejim ihracı rejimin güvenliğini sağlayacak⁷³ ve hayat sahası oluşturacaktır. Hayat sahası oluşturulması düşüncesi realist mantığın ürünü olarak uygulamaya konmuştur⁷⁴. İran ihraç politikası sayesinde heterojen bir yapıya sahip olan nüfuzundan gelecek tehlikeleri bloke etmiştir. Kendisine hayat sahası oluşturan yönetim, sorunları sınırları dışına çıkarmayı başarmıştır. İran bu dış politikasının verimini Irak'ta Şii ekseninde, Lübnan'da Hizbullah'la, Yemen'de Husiler

⁷¹ Adıbelli, 2013: 158-159

⁷² <http://www.islamiforum.com/index.php?showtopic=31750> (erişim tarihi: 21.11.2017)

⁷³ Sarıgöl, 2013: 121

⁷⁴ Şahin, 2008: 10

üzerinde karşılık bulmuştur⁷⁵. Lübnan'daki Hizbullah örgütü İran'ın askeri, siyasi, maliye yardımları ile kurulmuştur⁷⁶. İsrail ile yeri geldiğinde gerilimi tırmandıran Hizbullah örgütü bölgede İran'ın çıkarlarını savunmaktadır. Lübnan'daki Şii'leri aynı çatı altında birleştirmeyi başaran İran, uyguladığı doğru dış politikaların meyvelerini toplamaktadır. Hizbullah⁷⁷ örgütü Allah'ın Partisi anlamına gelmektedir. İran Hizbullah sayesinde İsrail için tehdit oluşturmuştur. İran Hizbullah sayesinde güvenlik sınırını Akdeniz'e kadar genişletmeği başarmıştır⁷⁸.

İran, Fars kültürü ve Şii inancıyla harmanlanan millet bilinciyle Ortadoğu'nun söz sahibi güçlerindendir. Jeopolitik konumunun yanında, enerji zenginliği ve enerji naklindeki stratejik önemi, savaş deneyimli güçlü ordusu, nükleer faaliyetlerinin de ortaya koyduğu teknolojik çalışmaları, bu ülkeyi bölgede dikkate alınan, hesaba katılan ülkeler arasına sokan özellikler arasındadır. Keskin bir İsrail karşıtı olan, ABD'ye yönelik muhalefetiyle sadece bölgede değil dünyada da, öne çıkan İran, bölgesel güç olma yolunda emin adımlarla yürümektedir.

İran'ın dış politikasının şekillenmesinde, tarihsel arka planın ve jeopolitik önceliklerin yanında, Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında uğradığı Rus ve İngiliz işgallerinin etkisi de büyüktür. Dünyanın en dağlık ülkelerinden biri olmasına karşın, yabancı devletlerin işgaline, dış müdahale ve darbelere uğramış olmak, İran'ın hafızasında derin izler bırakmıştır. Milliyetçi, devletçi ve bağımsızlıkçı politikalarıyla öne çıkan ve seçimle iktidara gelen Muhammed Musaddık'ın 1953 yılında, tarihe "Ajax Operasyonu" olarak geçen darbeyle, ABD ve İngiltere tarafından devrilmesi de İran siyasetini alt üst eden gelişmelerdendir. Bu olaylar ve onlardan kaynaklanan algı ve endişeler, dış siyaset, savunma ve güvenliğe ilişkin politikaların saptanmasında belirleyici olmuştur.

1979'da Ayetullah Humeyni liderliğinde yaşanan İran İslam Devrimi⁷⁹ dini seçkinlerin rejim üzerindeki etkisi ve 1980-88 yılları arasında süren, 1 milyon kişinin ölümüne neden olan İran-İrak Savaşında, ülkenin tarihsel, toplumsal, siyasal ve diplomatik belleğinde derin izleri olan gelişmelerdir. Ayrıca, 1979 İslam Devriminden hemen sonra İranlı öğrencilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliğini basmasıyla başlayan ve tarihe "Rehine Krizi" olarak geçen eylemde, İran'daki tarihsel kırılma noktalarından biridir. Büyükelçilik görevlerinin 444 gün boyunca rehin alındıkları eylemde İranlı öğrenciler büyükelçilikteki belgeleri açıklamışlardır.

⁷⁵ Cleveland, 2008: 12.

⁷⁶ Adıbelli, 2013: 157

⁷⁷ Krohosrokhavar ve Roy, 2013: 13

⁷⁸ Şahin, 2011: 42

⁷⁹ Fekri, 2011: 32

Rehinelerin serbest bırakılmasıyla biten eylemden beri ABD'nin Tahran'da temsilciliği yoktur. ABD, İran'da İsviçre Büyükelçiliği'nce temsil edilmektedir.

1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan Birinci Körfez Savaşı da İran'ın diplomatik tercihlerini etkilemiştir. 1990-1991'deki Körfez Krizinden sonra İran'ın savunma ve güvenlik planlarında üç temel hedef öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, dışa bağımlılığı engellemek ve her alanda kendi kendine yeten bir ülke haline gelmektir. İkincisi, İran'ın caydırıcılık kapasitesini artırmak, askeri açıdan çeşitli tehditlerle başa çıkabilecek duruma getirmektir. Üçüncüsü hedef ise değişen yeni stratejik ortama uygun olarak Ortadoğu ve Avrasya'da etkili, vazgeçilmez bir güç haline gelmektir⁸⁰.

İran'ın dış politikasını güncel, tarihsel, bölgesel, küresel, ekonomik, siyasal olayların yanı sıra, dini ideolojik, özellikle nükleer çalışmalar bağlamında teknolojik gelişmeler de yakından etkilemektedir. Her ülkede olduğu gibi İran'da da iç ve dış politika bir bütün olduğundan, iç siyasete ilişkin durumlar dış siyasete de yansımaktadır. İç politikadaki ayrışmalar ve cepheleşmeler, dış politikada takınan tavır da yönlendirmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, siyasal partilerin bulunmadığı İran siyasetindeki gruplar, ittifaklar, bloklar hakkındaki isimlendirmeler, özellikle dış politika söz konusu olunca, çok değişken, geçici, hatta aldatıcı olabilmektedir. İran'da düzen içinde “radikal” “muhafazakâr” “ılımlı” gibi etiketlerin yanıltıcı olmasının nedeni, belli konularda bir dönem radikal tavır almış grupların, sonradan ılımlı bir tavır ala bilmesi, temel tartışma konularında taraftarların birbirinin yerini alabilmesidir⁸¹. Bunun en çarpıcı örnekleri dış politika, özellikle de ABD ile ilişkiler ve ekonomi alanındadır. Bugün reform hareketinde en etkili pozisyonlarda bulunan ve İran'ın dünya ile bütünleşmesini, bu bağlamda ABD ile ilişkilerin mümkün olduğunu savunanlar, geçmişte radikal bir anti-emperyalist tavır sergilemişlerdir. Geçmişte ılımlı bir politikayı savunanlar ise günümüzde ABD ile ilişkilerin sözünün dahi edilmesine karşı çıkmaktadırlar⁸².

Türkiye ile ilişkiler de İran dış politikasını belirleyen önemli değişkenliklerden biridir. Çünkü bir bölgesel güç olan İran, bu durumun devamı için çabalarken, bölgede kendisine en büyük rakip olarak Türkiye'yi görmektedir. NATO faaliyeti kapsamında Malatya'nın Kürecik ilçesine yerleştirilen füze kalkanı radarı ve Suriye meselesinde iki ülkenin birbirinden çok farklı olan politikalar izlemeleri, son dönemde Ankara ile Tahran arasındaki ilişkileri germiştir. İran, füze kalkanı radarının kendisine yönelik olduğunu ve İsrailli korumayı

⁸⁰ Çetinkaya, 2006: 20

⁸¹ Rabinovich, 2004: 15

⁸² Başkavak, 2004: 62

amaçladığını açıklamış, ülkesine yönelik bir saldırı söz konusu olursa radarı vuracağını belirtmiştir. Suriye'deki Esat Muhaliflerini destekleyen Türkiye'yi de ağır sözlerle eleştirmiştir. Daha öncesinde, Türkiye'nin Suriye sınırındaki mayınlı arazilerin mayınlardan temizlenmesi ihalesini ısrarla İsraili bir şirkete vermeye çalışmasını da bir kenara not etmiştir.

İran ve Türkiye'nin Irak politikaları da birbirine zıttır. İran, Irak Merkezi Hükümetini ve bölgesel politikalara öncelik veren Şii Başbakan Maliki'yi desteklemiştir⁸³. Kısacası İran Irak'ta Şii bir hükümetin olmasını isterken, Türkiye kendine yakın Sünni bir hükümetin oluşması için dış politikada farklı politikalar üretmektedir. Zira bu durum gelecekte bölgenin şekillenmesinde çok büyük bir rol oynayacaktır. Şuan IŞİD'in bölgedeki aktifliği bütün bölgeyi etkilemekte ve bu durumla ilgili olarak dış güçler bölgeye hâkim olmaya çalışmaktadır. Devlet adamlarının ağızından çıkan olumsuz mesajlar Türkiye ve Irak'ı karşı karşıya getirmiştir. Burada İran'ın çok büyük etkisi görülmektedir. İran, Irak'ta hem askeri hem de siyasi anlamda büyük bir nüfuz sahibidir. İran'ın Şii dış politikasında en büyük zorluk 2003'ten bu yana Türkiye'nin yüzünü Ortadoğu'ya dönmesi ve Sünni politikası oluşturmaktadır. Saddam'ın gidişinden sonra Irak'ta otorite boşluğu oluşmuş ve bölgedeki anarşik hareketler büyümüş ve belli devletler bazı grupları himaye etmeye başlamıştır. Türkiye'nin Osmanlı politikası uygulaması Suriye'de kendini göstermiş olup Suriye Muhalefetine desteklenmesi ile sonuçlanmıştır. Ayrıca Türkiye, Kuzey Irak'taki Bölgesel Kürt Yönetimi'ni muhatap alıp desteklediği ve Irak'ın hakkında tutuklama kararı çıkardığı, gıyabında idama mahkûm ettiği firari Cumhurbaşkanı Yardımcısı Haşim'iyle sahip çıktığı için Maliki'yle gerginlik yaşamış ve buda Irak Merkezi hükümetiyle ayrılıkların derinlemesine yol açmıştır. İran'a göre Türkiye'nin Bölgesel Kürt yönetimini desteklemesi Irak'ın parçalanmasını hızlandıracaktır. Bu konu ile ilgili Tahran Ankara'yı kesin bir dille eleştirmiştir. Bölgedeki ham petrolün Türkiye'deki rafinerilere taşınması projesinde Türkiye ve Kürt Bölgesel yönetiminin Irak Merkezi Hükümetini devre dışı bırakmalarına tepki göstermiştir. İran ve Türkiye'nin Ortadoğu politikaları ters düşmekte ve bazen büyük gerginliklere neden olmaktadır.

SSCB'nin dağılma sürecinde bölgede otorite boşluğu olmuş ve bazı devletler bu boşluğu kendi lehine çevirmeye çalışmışlardır. İran bölge nüfuzunun Türk ve Sünni olmasından dolayı ve mezhepçi politikalarını burada uygulamamaktadır. Uygulayacağı takdirde bölgeyi kaybedeceğini bilen İran bölgede ulus devlet anlayışı ile yaklaşmaktadır.

⁸³ <https://www.sondakika.com/haber/haber-iran-dan-irak-taki-yeni-doneme-destek-6372360/> (erişim tarihi: 07.05.2018)

İran, Orta Asya'dan çıkan petrol ve gazın İran aracılığı ile sıcak denizlere ulaşmasını istiyor. Rafsancani dönemi bu bakımdan daha verimli olmuş ve çeşitli anlaşmalar imzalanmıştır. AB Türkiye ve ABD'nin enerjini Batıya aktarması politikalarını takip etse de, alternatif olan İran senaryoları ile ilgili projelere de sıcak bakmaktadır⁸⁴. Uluslararası sistemde önemli olan ülkelerin ne yapacağı değil onların kapasiteleridir. Uluslararası sistemde ülkelerin rasyonel ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden devletler istekleri ve mecbur kaldıkları arasında mümkün optimal noktayı kurma konusunda hareket etmektedirler⁸⁵. İran'ın inşacı politikalarını baz alacak olursak ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler. Bu nedenlerden dolayı İran, bölgede inşacı politikaları benimsemiştir. Uluslararası sistemde ulusal çıkar kavramı önem kazanmıştır. Bu kavramı popüler yapan ise Morgenthau olmuştur. O yazmış olduğu siyasi tarihin altı prensipi arasında ulusal çıkar kavramını ikinci sırada yer vermiştir⁸⁶. İran bölgede ulusal çıkarını temin etmek için bazı hedeflerden vazgeçme durumunda kalmıştır. Ulusal çıkar sadece güç veya güvenlikle sınırlı kalmayacak bir anlayıştır.

1979 yılında İslam Devriminin başarıya ulaşması, SSCB'nin Afganistan'a müdahalesi uluslararası sistemde yeni ideolojilerin devlet çapında genişlenmesine neden oldu. SSCB'nin Afganistan işgalinin uzaması, Taliban direnişi komünistlere pahalıya patlamıştır. SSCB'nin dağılması sürecinde bağımsızlık kazanan Orta Asya cumhuriyetlerinde otorite ve ideolojik boşluklar oluşmuştur. İran'ın bölgeye yaklaşımı karşılıklı çıkar şeklinde gelişmiştir. Bölge nüfuzunun Sünni Türklerden oluşması İran'ın burada mezhepçi dış politika üretmesine engel olmuştur. Bu büyük değişimden sonra İran kuzeydeki güvenlik politikalarını yeniden gözden geçirmeye başladı. Kuzeyde ve Güneyde askeri hareketliliğin artması İran'ı tedirgin etmeye yetmiştir. Körfezde Kırgızistan'da ABD üstlerinin kurulması İran'ın tepkisine neden olmuştur. Bu sebeplerden dolayı bölge ülkelerinin bir şemsiye altında birleştiği ŞİÖ üyeliğine sahip olmaya çalışmaktadır. Gözlemci statüsünde örgütte kendine yer eden İran⁸⁷, daimi üye olmayı hedeflemektedir. İran'a göre bu örgütün bir üyesi olması durumunda kendine tehlike olarak gördüğü ABD'yi dengeleye bilecektir⁸⁸. İran ŞİÖ örgütüne üye olarak kendisine karşı oluşan Arap Birliği ve ABD tehdidine karşı bir denge politikası izlemektedir. Şah döneminde yapılan yanlış iç politikalar İran'da toplumun bölünmesine neden olmuş ve sonda İslam

⁸⁴ Efegil, 2008: 65-82

⁸⁵ Yalçın, 2015: 223.

⁸⁶ Morgenthau, <https://tr.scribd.com/document/334599814/Hans-Morgenthau-Realizmin-6-Temel-Ilkesi> (erişim tarihi: 21.03.2018)

⁸⁷ Zeyrek, 2010: 871-884

⁸⁸ <http://www.bjwa.org/article.php&id=45119jzfehgt518750r7AxHDQLaFNK04re6xsJ7Y> erişim 10.02.2018

devrimi ile sonuçlanmıştır. İslam Devrimi ile insanları Şii'lik ideolojisi ile bir araya getirmeyi başaran İran bunu Şii Araplar üzerinde çok güzel kullanmıştır. Orta Asya'da mezhepçi dış politikayı kullanamayan İran, ekonomik ve güvenlik konularında bölgeyle yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. SSCB'nin çöküşünden sonra bölgedeki otorite boşluğunu değerlendiren ABD, 1999 yılında kongresinde Orta Asya'ya yönelik stratejileri politik çerçeveye oturtmuştur⁸⁹. İran Orta Asya'da alışılmışın aksine ulus devlet kimliği ile yaklaşmaktadır. İran'ın Orta Asya'ya ilgisi SSCB'nin dağılmasından sonra artmıştır. Bölgenin yıllarca ateist ideolojilerle yönetilmesi ve dindar kısmında Sünni olması İran'ı, bölgede ekonomik, sosyal, kültürel politikalar üretmeye itmiştir. Bu sebeplerden dolayı İran bölgeye rejim ihracı politikası üretmemektedir⁹⁰. İran rejimi buraya ihraç etmek için gereken olanaklara sahip değildir⁹¹. Bu sebeplerden dolayı rejim bölgeye temkinli yaklaşmaktadır. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerin hem Rusya, hem de Türkiye ile sıcak ilişkilere sahip olması İran'ı bölgede sadece ekonomik ilişkiler kurmakla sınırlı kalmasına neden olmuştur. Kuramsal anlamda İran bölgede realist politikalar üretmektedir. İran bölgede sadece Farsça konuşan Tacikistan'a farklı bir politika ile yaklaşmaktadır. Dil ve tarihten gelen yakınlık anlamında Tacikistan'ı kendine daha yakın görmekte ve buraya kültürel ihraç yapmaya çalışmaktadır. İslam devleti olarak kendi nüfuz alanında olan ülkelere cami ve okul yaptırmakta dini içerikli sinemalarını kendisi ile aynı dili konuşan ülkelere ihraç etmektedir⁹². Bu yolla bölgede yaşayan Tacik ve Afgan halklarının sempatisini kazanmaya çalışmaktadır. İran'ın Farsçayı Konuşanlar Ortaklığı projesi⁹³ bu kültürel ihracın somut adımlarından en önemlisi olarak görülmektedir. İran Orta Asya'da kendisine saha oluşturmaya çalışmakta ve bunun için yatırım yapmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile olan ilişkilerini Tacikistan ve Afganistan'la kapatmaya çalışmaktadır. İran bölgesel güç olmak için her bölgede farklı politikalar üretmektedir. ABD'nin kendisine yaptığı kuşatma politikasını bu yolla kırmaya çalışmaktadır. Kendi sınırlarında düşman istemeyen İran bölge ülkelerine dostluk ilişkilerini en üst düzeye çıkarmaktadır. Bu yüzden olsa gerek Tacikistan'da 1992-1997 yıllarında patlak veren iç savaşta İslamcılarını desteklememiştir. İslami rejim bölgede oluşan yeni politik zeminde Türkiye ve Turancılık sevgisini kendisi içini tehdit olarak görmektedir⁹⁴. Tahran'ın Orta Asya yönelimlerinde realist anlayışı somutlaştırmak gerekirse Tacikistan en güzel örnektir. İran bu

⁸⁹ http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf (erişim tarihi: 16.02.2016)

⁹⁰ <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html>, (erişim tarihi 28.06.2017)

⁹¹ Akdevelioğlu, 2004:140

⁹² <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584> (erişim tarihi 05.10.2017)

⁹³ Özyılmaz ve Tamçelik, 2015: 279

⁹⁴ Dilek, 2007: 44

bölgede idealist politikalar üretemeyeceğinden daha realist politikalar üreterek kültürel ve ekonomik kazançlar elde etmek istemektedir⁹⁵. İran Ortadoğu’da mezhepçi politikaları üretirken, Orta Asya’da realist ve gerçekçi politikalar üretmektedir. Orta Asya’da ideolojik bir savaş başlatamayacağını iyi bilen İran, bölgeye sadece ekonomik çıkarlar doğrultusunda politikalar üretmektedir. Bölgede Rusya’nın sahası olması ve Rusya ile ilişkilerinin kötüleşmesini istemeyen İran, her hangi İslamcı gruplara destek olamamaktadır. Kendisine uygulanan ambargoları Orta Asya ile delmeye çalışan İran bölge ülkeleri ile dostluk ilişkilerini daha da pekiştirmektedir.

1.5. İran Dış Politikasında Velayet-i Fakih Anlayışı

Humeyni, devrimin ilk günlerinde çökmüş olan sistemleri yok etmekten ve bütün baskıcı ve suçlu rejimleri devirmekten başka seçeneklerinin olmadığını ilan edecekti. Humeyni için küresel düzenin öncelikleri Batı tarafından belirlenmiş olan devletler ile İlahi hükümlerin hâkim olmasını isteyen İran arasında bölünmüştü. Bütün yerel rejimlerin önünde iki seçenek bulunuyordu. Ya Batıyla ittifaklarına devam edecekler, yâda İran tarafından başlatılan İslami sürece uyacaklardı⁹⁶. Humeyni, İslam devriminin gerçekleştirilmesinin hemen ardından en büyük eleştirilerinden birisini Şah yönetiminin dış politikasına getirmişti. Dolayısıyla da Humeyni, İran Dışişleri bakanlığını ve diplomatlarını hedef aldı. Humeyni, göreve geleceklere verdiği tavsiyelerde bu konuyla ilgili şunları söylüyordu;

“Gelecek boyunca bakanlık makamlarına gelecek olanlara tavsiye ederim ki, bu göreve layık kişileri, dindar, İslami sorumluluk ve ödev bilincine bağlı, akıllı ve halkla iletişim kurabilecek kimseleri atasınlar ki ülkede gittikçe daha da artan bir huzur ve dinginlik hâkim olsun. Bilinmelidir ki aslında her bakanlığın başında bulunan bakanların kendi bakanlığı alanını İslamileştirmeye ve kendi görev alanını düzenleme yükümü var ise de, bunlardan bazılarının durumu özellik arz eder. Mesela dışişleri Bakanlığının durumu böyledir ve bu bakanlığın sorumluluğu altında, yurtdışındaki elçilikler bulunmaktadır. Ben, inkılap zaferinin ilk günlerden itibaren, Elçiliklerin nasıl Tağuti yönetiminin etkisi ile çarpılmış olduklarını, bunların İslam cumhuriyetine uygun ve yaraşır elçiliklerle değiştirilmesi gerektiğini belirttim.⁹⁷”

Humeyni için mi milliyetçilik, toprak ve sınır kavramları geçmişin tasvip edilmeyen kalıntılarıydı. İran şimdi yeni İslami düzenin merkezi oluyordu. Mezhep ve etnik ayrım yapmaksızın Müslümanların olduğu yerden müttefik arayışı içindeydi. Bu bağlamda, Humeyni “İran bizim olarak tasavvur etmiyoruz, bütün Müslüman ülkeleri bizim birer

⁹⁵ Akdevelioğlu, 2004: 159

⁹⁶ Takeyh, 2009: 18

⁹⁷ <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/06/03/1095617/imam-humeyni-nin-siyasi-il%C3%A2h%C3%AE-vasiyetnamesi> (erişim tarihi: 05.03.2017)

parçamızdır” şeklinde ilan ediyordu⁹⁸. Bu sınırları olmayan bir devrimdi. Bu devrim, ne sınırlarla, ne kültürel farklılıklarla ve ne de ulusal duygularla sınırlanmıştı. İslam dininin bağlayıcılığını farlı insanları yeni kurulmuş teokratik devletin altında birleştirecekti. Aslında Humeyni’nin Batılı anlamdaki milliyetçiliği kabul etmese de devrim sonrası ortaya çıkan İran İslam Cumhuriyetine biçilen model aslında yüzyıllardan beri İran’ı yöneten Şahların İran için biçtikleri modelden çok da farklı değildi. İran Şahları İran’ı her zaman bölgesel bir lider ülke olduğu temasına vurguda bulunmuş ve Araplara model bir ülke göstermişlerdi. Humeyni’de İran’ı yeni Orta Doğunun çekirdeği olarak ilan ederken Farısların büyüklüğünün aşılması olduğu halkta büyük bir yankı buldu. Askeri fetihlerin veya büyük medeniyet iddialarının yerine Humeyni; dini, İran’ın yayılmacı siyasetini meşrulaştırmak için kullandı⁹⁹. Humeyni’nin Velayet-i Fakih doktrini İslam Dünyası etrafında oluşan liderlik konumu ile ilgili bir durumdur. Hristiyan dünyasında Papa’nın oluşu, İslam dünyasında bir Halife’nin gerektiği tartışmalarını güçlendirmiştir. Velayet-i Fakih makamında olan kişi Şii inancına göre İmam Mehdi gelene kadar orda olacak ve İslam dünyasını yönetecektir. Bu doktrin Humeyni’nin devrim ihracı politikasını desteklemektedir. Bu doktrine göre Humeyni sadece İran’ın değil, aynı zamanda bütün İslam dünyasının önderidir. Bu doktrin Şiilik inancında olan İmam Mehdi inancı ile bağılıdır¹⁰⁰. Humeyni Velayet-i Fakih doktrini ile bütün ezilmişleri ve adalet isteyenleri devrime katılmaya davet ediyor ve onların intikamının alınacağını vaat ediyordu¹⁰¹. Şii inancına göre Şiiler kayıp olan İmam’ı beklemektedirler. İslam devletinin kurucusu ve Peygamberi Hz. Muhammed vefat ettiğinde yerine bırakacak bir oğlu olmamıştır ve Halifelikle ilgili bir vasiyette bulunmamıştır. Şiiler bu hakkın İmam Ali’ye verilmesi gerektiğini savunmuş ama bu makam Ebu Bekir, Ömer, Osman’a verilmiştir. Hz. Ali halifeliğinin 3. Yılında camide şehit edilmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. İmamların kendilerine rakip olduğundan korkan halifeler onların çoğunu öldürmüşlerdir. Tarihten gelen Sünni-Şii çatışması başlamış ve derinleşmiştir. İmam Mehdi’nin dönmesi ile bu savaşların son bulacağına inanılıyor¹⁰².

⁹⁸ <http://www.islamidavet.com/kutuphane/wp-content/uploads/2015/05/%C4%B0mam-Humeyni-Vasiyetname.pdf> (erişim tarihi: 30.03.2018)

⁹⁹ Takeyh, 2009: 20

¹⁰⁰ Zubaida, 1994: 49-51

¹⁰¹ Şeriati, 2009: 41

¹⁰² Onat, 1996: 37

İKİNCİ BÖLÜM

PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI

2.1. Pehlevi Dönemine Kadar İran

İran, Avrasya'nın en eski uygarlıklarından biridir. Batı ve Doğu arasında her zaman köprü rolü oynamıştır. Çin'den başlayan ve Avrupa'ya giden ipek yolunun üzerinde bulunması bölgeyi her zaman çok önemli kılmıştır. Bölgenin bu kadar önemli olması istilalara uğramasına neden olmuştur. İran çok kültürlü ve çok milletli bir ülke olma özelliğini taşımaktadır. İran büyük bir imparatorluk iken beklenmedik bir şekilde Arap İslam Devletine mağlup olmuştur. Bu fetihten sonra İran coğrafyası hızla İslam'a geçmiştir. Emeviler ve Abbasiler döneminde en müslümanlar artarak çoğalmıştır. Ömer bin Abdulaziz döneminde İran'da huzur elde edilmiştir¹⁰³. Nüfuznun çoğunluğu Sünni olan İran'ın Azerbaycan türkleri yaşayan bölgesi Erdebilde bir derviş sınıfı meydana gelmişve hızla müridlerinin sayısını artırmaya başlamıştır. Bunlar Kızılbaşlar yani Safevi'lerdir. Şah İsmayıl tahta çıkar çıkmaz devletini Şii mezhebi üzerinden kurmuş ve bütün Şiileri kendi devletin sınırları içine davet etmiştir¹⁰⁴. İran'ın bugünkü politikasının temellerini koymuştur. Safevi hanedanlığının yerini başka bir Türk hanedanı olan Kaçarlar almıştır. Safeviler döneminde Şahlar ortak bir ulus kurmamış devleti kabile esasında yönetmiştir. Kabile reislerine devlette önemli vazifeler tesis etmiş ve onları güçlendirmiştir. Eğer Şah güçlü, iradeli ve adaletliyse kabile reisleri anlaşıyor ve ülke refaha kavuşuyordu. Ama Şah zayıf olduğu zamanlar bu reisler kendi kafalarına göre iş yapıyordu. Safevi devletinin dağılma nedenlerinden biride bu olaylar zinciridir. Kaçarlar iktidara gelene kadar Horasan, Gence, Karabağ, Merv vilayetlerini yönetmişlerdir¹⁰⁵. Kaçarlar dönemi imparatorlukların parçalandıkları, hanedanlıkların bittiği, ulus devletlerin oluşmaya başladığı dönemler olmuştur. Safevi hanedanlığından farklı olarak Kaçarlar ulema'yı devlet işlerinden uzak tutmaya çalışmışlardır. Kaçarlar döneminde hanedanlık ve ulema ilişkileri asla aynı olmamıştır. Safeviler ulema ile iç içe iken Kaçarlar sadece ulemayı askeri konularda ve kendisine destek sağlaması amacı ile kullanmışlardır. Burada Kaçar'ların Avrupa ve Rusya ile ilişkilerden etkilendiğini söyleye biliriz¹⁰⁶. Kaçarlar dönemi batı ile yakınlaşma yeni modern kurumların oluşturulduğu, ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda yeniliklerin geldiği bir dönem olmuştur. Bu yeni reform paketleri sahada uygulanamamıştır. Bu islahatların icra

¹⁰³ Elmas, 2011: 25

¹⁰⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Safey%C3%AE_Devleti#cite_note-16 (erişim tarihi: 16.03.2016)

¹⁰⁵ Ağaoğlu, 1941: 31

¹⁰⁶ Mokhtarpour, 2012: 15

olunamaması içinde merkezi hükümetin zayıf olması ile bağlı olmuştur. Rusya ve İngiltere gibi güçlü devletlerin İran'ın iç işlerine karışması merkezi hükümetin kurulmasında zorluklar yaşanmasına neden olmuştur¹⁰⁷. Tütün Ayaklanması ile birlikte imajı sarsılan Kaçarlar hanedanlığı ulemanın fetfası ve halkın isyanı ile karşılaşmıştır. Şah tütün anlaşmasını imzalayarak, tütünün yetiştirilmesi, satışını İngilizlere vermiştir. Bundan etkilenen tüccar, çarşı, pazar, esnaf itiraz gösterileri yapmıştır. Ulema bu fırsatı değerlendirerek halkın yanında yer alarak, tütün fetfası vermiştir. Bu yaşanan olaylardan sonra Şah geri adım atmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu başarı şimdiye kadar İran siyasi tarihinde ilk defa ulema, aydınlar, tüccar, çarşı, pazar ve halkın birlikte hareket etmesi ile sonucu ulaştığı bir olay olmuştur¹⁰⁸. Bu olay ulemanın gücünü göstermiş ve Meşrutiyet Devrimini hızlandırmıştır. Ne var ki Nasrettin Şah, başlattığı reform çalışmalarını tamamlayamadan 30 Nisan 1896'da bir suikast sonucu hayatını kaybedince yerine bu kez oğlu Muzaferrettin Şah geçti. Babası gibi güçlü ve kararlı bir hükümdar olamayan Muzaferrettin Şah dönemi, Rusya ve İngiltere'nin içinde bulunduğu iktidar çekişmelerinin yaşandığı, bürokrasideki yolsuzluk ve ekonomik dar boğazın başladığı bir dönemi ifade etmektedir. Ekonomik kötü gidişat Şah'ın başta İngiltere olmakla Batılı ülkelere tavizler vermesine yol açtı. 1906 yılında pek çok yerinde ölümlerle sonuçlanan gösteriler başladı. Nihayet gösteriler sonuca ulaştı ve Şah 5 ağustos 1906 da Kanun-i Esasinin hazırlanması emrini vermek zorunda kaldı. 1906 yılında 5 Ağustosta kabul edilen ve İran'ın ilk Anayasası olan "Meşrutiyet Fermanı" ilk defa Şah'ın otoritesini sınırlandıracak ve modern bir batı toplumu özleminde referanslar yapacak hükümler içeriyordu¹⁰⁹. Meşrutiyet Devriminden sonra Şahın yetkileri kısıtlanmış, yönetim Şaha emanet olarak nitelendirilmiştir¹¹⁰. Bu hakka sahip olan bir milletin, milli yönetimi var demektir¹¹¹. Literatürde 1906 İran Meşrutiyet hareketi incelenirken, özellikle yerli araştırmacılar 1908 II Meşrutiyetin İlanıyla kıyaslama içine girmektedirler¹¹². Her ne kadar bu kıyaslama bizi bazı sonuçlara ulaştırırsa da işin özü itibarıyla İran meşrutiyeti hareketinin Osmanlı meşrutiyetinden çok ciddi bir biçimde ayrıldığını kabul etmek gerekir. İki devrim arasındaki temel farklılık İran'daki hareketin toplumsal kökeni ve gelişimiyle ilgilidir.

İran 1906 Hareketi her şeyden önce sivil harekettir. Sivil ve devletten maaş almayan Ulemanın önderliğinde yapılan bir harekât güdümündedir¹¹³. İran'ın 19. Yüzyılın başında

¹⁰⁷ Abrahamian, 2004: 40

¹⁰⁸ Nameg, 2001: 109.

¹⁰⁹ Dilek, 2007: 49-68

¹¹⁰ Uyar, 2008: 170-171.

¹¹¹ Adamiyat, 2009: 210.

¹¹² Şeyhüslamı, 1997: 191-92

¹¹³ Şamin, 1950: 296

önemli bir dönüşüm geçirdiğinin çok açık bir kanıtı olan Anayasa, daha öncekinden çok farklı bir devlet ve iktidar sistemini önermektedir. “Memalik-i Mahsura Kaçar” yani Kaçar memleketi olarak tanımlanan bu tanımlanan İran, bu anayasal düzenlemeden itibaren bütün dini ve etnik örgütlerden bağımsız olarak kendi dinamikleri üzerinde ayakta kalabilen bir devlet olacağı görüntüsüne girmiştir¹¹⁴.

İran Birinci Dünya Savaşını mevcut durumdan daha da kötü bir şekilde karşılamak zorunda kalmıştı. Almanya’nın Şahı kendi yanında savaşa çekmeye çalışmasına karşın İngiliz ve Rus orduları savaşın hemen başında İran topraklarını doğrudan işgal ettiler. Savaş yılları İran için çok zor geçmişti. İç politikadaki çalkantılar savaş boyunca Ahmet Şah için yıpratıcı olmuş, nihayet 1921’de Şah’ın yurt dışına seyahatlerini fırsat bilen Rıza Pehlevi önderliğinde muhalif hareketler aradıkları fırsatları bulmuştur. 1922’den itibaren ülkenin çeşitli yörelerinde gösterdiler ve ayaklanmaları tertipleyen Rıza Pehlevi, 1923’te Meclisin başkomutanlık tam yetkisini alarak güçlü bir konuma yükseldi. Bu tarihten itibaren İran’ın yönetiminde Türk geleneğinin belirleyici özelliği ortadan kalkmış ve ülke yönetimini ağırlığı Farsların oluşturduğu bir devlet geleneğine bırakmıştır. Rıza Şah iktidara geldiği zaman halk umutlanmış ve diktatörlüğün bittiğini düşünmüşlerdir. Ama Rıza Şah iktidarı eline aldıktan sonra daha sert önlemler almaya başlamış ve Batı tipi bir devlet kurmaya çalışmıştır. Rıza Şah, ülkede bulunan kazak ve jandarma güçlerini birleştirerek iktidarda söz sahibi olmaya başladı. Ahmet Şaha baskı yaparak kendisini Savaş Bakanı ilan etti. İran’ın sadece güçlü ordu ve merkezi bir hükümet olacağı takdirde dış güçlerin maşası olmaktan kurtula bileceğini söylemiştir¹¹⁵. Rıza Şah iktidarı ele aldıktan sonra ulemanın desteğini sağlamaya çalışmış ve gücünü pekiştirmiştir¹¹⁶. İktidarı tam anlamıyla eline alan Rıza Şah ulema üzerinde denetim kurdu. Meşrutiyet döneminde yapılamayan kanunlar genişletilerek uygulanmaya başlanmıştır. Rıza Şah döneminde yapılan reformlar ülke tarihinde bir ilk olma özelliğini taşımaktadır¹¹⁷. Ülke merkezi hükümetin olmadığı, kabile ve şeriat yasaları ile yönetilen bir ülke olmaktan çıkmış modern Batı tarzı bir görünüme kavuşmuştur. Bu yönden bakıldığında zaman Rıza Şahın İran için yaptıkları göz ardı edilemez. Rıza Şah iktidarı boyunca hep ulema ile mücadele etmiş ve siyasi yapı içerisinde onlara yer vermemiştir¹¹⁸. Onun bu savaşı taşrada devam etmiş ve kadı görevini ulemadan alarak yargıç ve savcılara teslim etmiştir. Yeni bir sınıf oluşturmaya çalışan Şah iç politikada Türkiye tarzı bir politika üretmiştir. Mustafa Kemal Atatürk gibi

¹¹⁴ Katouzian, 2003: 128

¹¹⁵ Kemali, 2002: 59

¹¹⁶ Üşür, 1992:180.

¹¹⁷ Feyzi, 2004:107.

¹¹⁸ Üşür, 1999: 53-54.

kendisi de, askeriyyeden çıkmış, Türkiye'deki sistemi İran'da uygulamıştır. Genel olarak baktığımız zaman Şah ilk başlarda ulemanın yanındaymış gibi görülse de, sonraki dönemlerde Ulemaya karşı tavır almıştır. Şah, ulema halk dengesini yıkıp, tek başına diktatörlük yapmıştır. İlk başlarda kendi toplumsal desteği arkasına alan Şah, bir süre sonra yaptığı yanlış iç politikalar ile toplumsal desteği kaybetmiştir.

2.2. Pehlevi Dönemi İran

Ulusal Kimlik, Konstrüktivizm'e göre devletin çıkarını oluşturan bir faktör olarak değil, çıkarların oluşumunda doğrudan rol alan bir unsur olarak görülmektedir¹¹⁹. Bu sebepten dolayı devletler, dış politika davranışları ile kimlikleri arasında ilişki kurmaya çalışmaktadırlar¹²⁰. İran içinde ulus kimlik anlayışı önem arz etmektedir. Kaçarlar hanedanlığı döneminde ulusal kimlik kurma politikası uygulanmamış, şeriatla yönetilen bir devlet yapısı benimsenmiştir. Pehlevi'ler darbe yapıp iktidarı ele aldıktan sonra Kaçar döneminde olan şeriat sistemini sil baştan değiştirme kararı almıştır. Rıza Şah, Türkiye gibi bir devlet yapısı kurmakla beraber, Batı ile iyi ilişkiler içerisine girmiştir. Yaptığı ulusal kimlik oluşturma politikasına baktığımızda Türkiye ile aynı yolu izlediğini görmekteyiz. Sadece bir farkla, Fars ulusu inşa etmekle hedeflerine doğru gitmektedir.

Şah Rıza Pehlevi'nin yapmak istediği şey Avrupa'da laik toplumun özelliklerini İran'a aktarmaktı. Şah ülkesini laik modern milliyetçilik anlayışının etkisinde geleneksel din ve kabile bağlılıklarının yerine devlete olan bağlılık ve vatandaşlık alışkanlığını yerleştirmeye çalışmıştır. Fars kimliği İranlı kimliğinin merkezine oturtmuştur¹²¹. Şah, İkinci Dünya savaşı öncesi Almanya ve İtalya'da milliyetçi hareketlerden etkilenmiş¹²² ve kendi ülkesini bu şekilde yönetmeye karar vermiştir. Farsçanın gündelik yaşamda kullanılan ulusal bir dil haline getirilme uğraşları edebiyata da, sirayet etmiştir¹²³.

Din adamlarının toplumdaki saygınlığı ve etkisi direk olmasa da dolaylı yöntemlerle önemli ölçüde zayıflatılmıştır. Şeriat yasalarının yanı sıra Fransa'daki ceza hukuku örnek alınarak, hukuk laik unsurlarla donatılmıştır. Eski şeriat mahkemelerinin yerine modern ve merkeze bağlı mahkemeler oluşturulmuştur. Üstelik pozitif ve devlete ait bu mahkemeler hangi davalara şeriat mahkemelerinin bakacağında karar verir oldu. Mollalar giderek, aile ve

¹¹⁹ Connolly, 1995: 24-81.

¹²⁰ Larrain, 1995: 195-198

¹²¹ Ahmadi, 2009: 226-227

¹²² Ahmadi, 2009: 268-269

¹²³ Attar, 2008: 21

medeni hukukun belirli alanlarına bakan kadırlara dönüştürüldüler. Böylece mollaların yetkileri dolaylı yollardan önemli ölçüde daraltılmış oluyordu. Özellikle 1936 yılında şeriat mahkemelerinin yetkileri ciddi anlamda budanmış¹²⁴ ve neredeyse yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Aynı yıl Tahran Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'nin ilk mezunlarını vermesi ile birlikte yapılan yeni kanunla mahkemelerde yargıç veya savcı olabilmek için hukuk mezunu olma şartı getirilmiştir. Böylece mollaların kadılık görevleri tamamen sona ermiştir. 1939 yılında tüm vakıflar devlete bağlanarak ulemanın kaynakları kesilmiştir¹²⁵. Böylece ulema siyasal, sosyal, ekonomik açıdan zayıflatılmış ve tecrit olunmuş şekilde Şah'ın yanında sembolik bir özne haline gelmiştir. Şah'ın yanında bulunan ve yenilikçi hareketlerine destek veren Tağızade, Kazımlade, İranşehr, Ali Ekber Siyasi, Ali Deşti, Mustafa Adil, Emir Alan ve Muhammed Sait gibi Batıda eğitim görmüş entelektüeller bu projelere öncülük etmiş ve ulusal kimliğin oluşmasında büyük bir rol üstlenmişlerdir¹²⁶. İlk ve orta öğrenim zorunlu hale getirilmiştir. Öğrenim konusuna ciddi bir şekilde eğilen Pehlevi hükümeti, 1934'te Tahran Üniversite'sinin, 1936'da da Farsçanın geliştirilmesi için faaliyet gösterecek olan Frengistan'ın (İran Dil Kurumu) kurulması gibi adımlar atmıştır. Kültür politikaları arasında Türk Devriminden de alıntılar mevcuttur. Örneğin geleneksel unvanlar ve lakaplar 1935'te yasaklanmıştır. 1928'de İranlı erkeklerin Batılı erkekler gibi giyinmesi zorunluluğunun yanı sıra 1936'da kadınlara da çarşaf ve peçe giymeleri yasaklandı¹²⁷. Tek eşli evliliklerin yapılmasıyla ilgili 1931 yılında hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Kadınların kılık ve kıyafetleriyle ilgili düzenlemelerin ardından sosyal hayatta konumunu güçlendirmek üzere, 1932'de "Tahran Doğulu Kadınlar Konferansı"¹²⁸ düzenlenmiştir.

Şah Rıza Pehlevi'nin başlattığı modernleşme harekâtının idari ve ekonomi-politik yönlerine bakıldığında otoriter ve doğrudan devlet odaklı bir yapının ve devletçi kalkınma politikalarının tercih edildiğini söylemek mümkündür. Reformların en hızlı ve kararlı yönünü oluşturan idari yapılanma, 1926'dan itibaren vakit kaybedilmeksizin hayata geçirilmiştir. Kamu yönetimi alanında son derece katı ve merkezîyetçi bir devlet idaresinin tesis edilmesine çalışılmış, özellikle sivil ve askeri bürokraside önemli düzenlemeler yapılmıştır. Pehlevi döneminin, kamu bürokrasisinin hukuki dayanağı olduğu ve yasalarla çalıştığı iddia edilebilir. Yine kamu kurumlarının görev ve sorumluluk sahalarının kanunlarla belirlendiği ve memurların liyakat usullerince seçilmiş bir sınıf olarak bürokraside görev aldıkları

¹²⁴ Faghfoory, 1987: 413-432

¹²⁵ Ari, 2008: 193-194

¹²⁶ Sarıkaya, 2008: 90

¹²⁷ Ari, 2008: 193-194

¹²⁸ Adibelli, 2013: 32

söylenbilir. Bu yönüyle Rıza Pehlevi Döneminde İran'da bürokrasi merkezden taşraya doğru yayılmış, güçlü ve modern bir görüntüye sahip olmuştur. Ancak kâğıt üzerinde bir bürokrasi modelinden söz edilmekle birlikte gerçekte, Pehlevi'nin tam kontrolünde olan bir bürokrasi ve bürokratlar sınıfı yaratılmıştır¹²⁹. Bu sınıfın kurulmasıyla amaçlanan, rejimi ayakta tutmaktan öte modern öncesi sosyal sınıfların ortadan kaldırılarak kapitalist üretim ve tüketim ilişkilerini benimsemiş yeni bir toplum modeli kurmaktır. Bir başka deyişle memur sınıfı hem rejimin, hem de modern yaşamın emniyet subayı olarak görülmüştür. Özellikle askeri bürokraside köklü değişiklikler yapılmış ve modern silah ve savaşma taktiklerine sahip güçlü bir ordu oluşturulmuştur. Sivil ve askeri bürokraside sert ve kararlı tutum yerel yönetimler alanında sirayet etmiştir. Göçebe ve yarı göçebe aşiretler önce silahlandırılmış ve 1929'dan itibaren zorunlu ikamete tabii tutulmuştur¹³⁰. Taşrada kendilerine gösterilen bölgelerde zorunlu ikamete tutulan aşiretler buna bazen itiraz etmelerine rağmen orantısız güç kullanımının hâkim olduğu şiddet politikalarına başvuru yapılmış ve bu isyanlar şiddet yolu ile bastırılmıştır. İkamete zorlanan aşiretlerin üzerinde doğrudan merkezden atanan bürokratlar yollanarak, merkeze bağlı yerel yönetim sistemi geliştirilmiştir. Bürokraside yapılan köklü reformların ardından İran ekonomisinin çok ciddi bir canlanma içine girdiği söylenebilir. Gücünü pekiştiren Şah Rıza, toprak sahipleri ve burjuvanın talepleri doğrultusunda 11 Mart 1931'de "Himayecilik" ilan ederek ihracat ve ithalat dengesizliğini ortadan kaldıran, milli ve rasyonel bir ekonomik programı hayata geçirmiştir.

İran da İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken bölgede inanılmaz bir hız ile yükselen ve sanayileşen dev görüntüsüne girmiştir. Ne var ki bu muhteşem görüntü gerçekte çok büyük yıkım ve sancılarda gebeydi. Türkiye, göreceli olarak yavaş ama sağlam adımlarla sanayileşirken İran'ın petrol ve maden kaynaklarına dayanarak başlattığı hamleler Şah Rıza yönetiminin gözlerini kamaştırmış ve geçici körlük ülkeyi büyük bir uçurumun kıyısına getirmiştir. Rekor sayılabilecek kısa bir süre içinde elde ettiği başarıları iyi analiz edemeyen Şah Rıza yönetimi, 1938'den itibaren Alman yanlısı bir tercihle İngiliz, Amerikan ve Sovyet yatırımlarını bir dizi kararı uygulamaya soktu. Hitler ile yakın ilişkiler kuran Şah, Almanya'yı hızla İran ekonomisinin merkezine oturttu. İkinci Dünya Savaşı başladığında İran tam anlamıyla Alman müttefikiydi. Durumdan son derece rahatsız olan İngiltere ve SSCB 29 Haziran, 19 Temmuz ve 16 ağustos 1941 tarihlerinde İran'a nota verdiler. Ancak Rıza Şah Alman ilerleyişinden etkilenerek İngiliz ve Sovyetlerin notalarına aldırmandan Almanları

¹²⁹ Bagheri, 2011: 85

¹³⁰ Attar, 2006: 104

desteklemeye devam etmiştir. Durum üzerine 25 ağustos tarihinde Sovyet birlikleri İran'ın kuzeyini işgal etti. Ruslar Azerbaycan, Gilan, Mazenderan, Türkmen Sahra ve Kuzey Horasan bölgelerine girdiler. Aynı gün İngiliz birlikler İran körfezi ve diğer körfez ülkelerini işgale başladı. Beklentilerin aksine İran kuvvetleri işgaller karşısında çok aciz kalmıştır. Ülkede İngiliz ve Rus desteği ile Rıza Şah aleyhine gösteriler başlamıştır. Şah Rıza 26 ağustos tarihinde yerine oğlu Muhammed Rıza'yı bırakarak ülkeden ayrıldı. Bununla birlikte Rıza Şahın iç politikada yaptığı yanlışlar dış politikaya devam etmiş ve devrik lider olarak ülkeden kaçmıştır. Ruslar Kuzeyden saldırıya geçtiğinde yıllarca baskı altında tuttuğu Azerbaycan Türkleri ve Kürtler Şah'a ve İran devletine karşı ayaklandılar. İran çok uluslu bir ülke olduğundan uygulanan Farslaştırma politikası diğer azınlıkların tecrit olunması ile sonuçlanmış ve bu azınlıkların SSCB'ye taraf olmasına sebep olmuştur. Muhammed Rıza Pehlevi babasının bu politikasını devam ettirmiş ve İslam devrimine kadar bu süreç devam etmiştir. Genel olarak analiz yaptığımızda Pehlevi hanedanlığı hatalarından ders çıkaramamış ve İslam Devrimine giden süreci kendisi hazırlamıştır. Halktan kopuk bir iç politika uygulayan Şah, dış politikada da hatalarına devam etmiştir. Halkın muhalefetine tahammül edemeyen Şah, giderek daha baskıcı bir iç politika uygulamıştır. Ne içeride ne de dışarıda kendisine taraftar toplayamayan Şah, babası gibi ülkeden bir daha dönmek üzere kaçmıştır.

2.3. Pehlevi Dönemi İnşacı Politikalara Karşı İsyanlar

Şah Rızanın dış politikadaki başarılı adımlarını, iç politikada devam ettiremedi. Zira yaptığı milliyetçilik politikası insanları birleştirmek yerine daha büyük uçurumlar oluşmasına neden oldu. Bu iç politika İran'ın Kuzey Batı'sında yer alan Azerbaycan Türklerinin ve Kürtlerin SSCB ile sıcak ilişkilere girmesine neden oldu. Ülkedeki şiddet terör ve anarşi durumu iktidarının ilk yıllarında en önemli sorularından biri olmuştur. Dış politikada aradığı desteği bulan, İngiltere ve Batı'nın bölgedeki zayıflığından yararlanan Şah Rıza hızla bu ayaklanmaların üzerine gitmiştir. Hayata geçirdiği kararlı politikalar ve aldığı sert önlemlere kısa zamanda bu kargaşayı ortadan kaldırmıştır. 1928 yılına kadar ülkede anarşi ve kargaşa ciddi ölçüde sona erdirilmiştir. Aşiretlerin ve diğer cemaatlerin ellerinde bulunan silahlar yeni hükümet tarafından geri toplatıldı. Bireysel silahlanmayı önleyecek katı ve ağır kurallar oluşturularak, halkın elindeki silahların güvenlik güçlerine iade edilmesi sağlanmıştır. Bu durum kısa sürede etkisini göstermiş ve şiddet olaylarında gözle görülür bir azalma olmuştur¹³¹.

¹³¹ Katouzian, 2008: 273-280

Kendisi de asker olan Şah askeriye de, yaptığı tedbirlerin ardından siyasette de, düzenlemelere başlamıştır. Şah çok sert merkezileştirme politikası uyguluyor ve bu politikasında taviz vermiyordu. Ülkede büyük bir silahsızlanma başlatmış, vergilendirme, taşraya ve merkeze bağlı kamu görevlilerinin atanması, zorunlu askerlik, zorla iskân gibi ciddi politikaları hayata geçirmiştir¹³². Ayrıca mevcut kabineyi revize ederek, kendi politikalarına karşı olabilecek kişilerin yönetimden uzaklaştırmış ve muhalif bakanları görevden alarak cezalandırmıştır¹³³. Şah kesinlikle kendine karşı olan muhalefeti kabul etmiyor bir diktatör gibi davranıyordu. Kendisi Kaçar hanedanlığını bu nedenler yüzünden tahttan indirmişti. Ama kendini Şah ilan ettikten sonra gücü eline alan Şah Rıza, Kaçarların yaptığı baskıdan daha büyük bir baskı ile halkı ezmiştir. Muhalifleri siyasetten uzaklaştıran Şah, kendi yandaşları ile birlikte değişim sürecini başlattı. Ülkedeki etnik unsurları yok varsayarak, gerek devlet yönetimini gerekse de, sosyal yaşamı hızlı bir biçimde “Farslaştırmaya”¹³⁴ çalışmıştır. Bu kanun tasarısı ile ilgili olarak öncelikle ana dilde eğitim veren Türk, Kürt ve etnik okullar kapatmıştır¹³⁵. Uygulanan iç politika yerel halkları asimile etme çabasıdır başka bir şey değildir.

Kuzeyde olan Cumhuriyet 1918 yılında bağımsızlık kazansa da 23 ay süren hükümet büyük işler yaptı¹³⁶. Ekonomik, siyasal, kültür anlamında büyük devrimler yapıldı. Hatta meşrutiyet devrimi Azerbaycanlı olan Sattar hanın adıyla bağlıdır. İran’da en büyük azınlık olmasına rağmen İran’ın büyük nüfuzunu oluşturmaktadır. 30-35 milyon Türk İran topraklarına yayılmış durumda. Tebriz şehrinde resmi bilgilere göre 1.500.000 Azerbaycanlı nüfus yaşamaktadır¹³⁷. Gayri-resmi bilgilere göre Tebriz’de 4 milyon Azerbaycanlı yaşamaktadır. Kendi içerisinde çok büyük Müçtehitler çıkarmıştır. Şuan ki Ali dini Lider Ali Homeney, Fazıl Lenkerani, Ali Hoyi gibi müçtehitler bu tezi güçlendirmektedir¹³⁸. Güney Azerbaycan bölgesinde çoğunlukla Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır. Güney Azerbaycan bölgesi 220.000 km² bir sahayı kendi sınırları içerisinde almaktadır¹³⁹. Güney Azerbaycan bölgesinde 19. yüzyılda çeşitli isyanlar çıkmış ve bu olaylar İran tarihine damgasını vurmuştur. Sattarhan, Hiyabani ve son olarak Pişeveri harekâtı ile birlikte İran’da yeni düzenlerin kurulduğunun şahidi olmaktayız. Sattarhan isyanı İran’da Meşrutiyetin gelmesi ile

¹³² Yenisey, 2008: 111

¹³³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_R%C4%B1za_Pehlevi (erişim tarihi: 07.04.2015)

¹³⁴ Yenisey, 2008: 111”

¹³⁵ Adıbelli, 2013: 29

¹³⁶ http://axc.preslib.az/az_a1.html (erişim tarihi: 19.01.2018)

¹³⁷ Kadir, 1998:42

¹³⁸ http://www.aftab.ir/articles/politics/iran/c1c1181640213_khamenei_p1.php (erişim tarihi: 19.01.2018)

¹³⁹ Caferoğlu, 1988: 64-72

sonuçlandı. Hiyabani ve Pişeveri İran tarihinde ilk Mili Türk Devletini kurmakla öne çıkmış oldular. Pişeveri hareketi Azerbaycan Türklerinin bölgedeki Pehlevi zulmüne karşı bir çılgılık, direniş olmuştur. Azerbaycan Demokratik Devleti kısa sürede büyük işler görmüştür. Sosyal, siyasi, ekonomik, eğitim alanlarında başarılı kararlara imza atmıştır. İki yıl gibi kısa süren bu reformlar Sovyetlerin desteğini çekmesi ve Şah ve İngilizlerin Azerbaycan Demokratik Fırkası yok etmesi ile son bulmuştur. İran'da yaşayan Fars olmayan nüfuza yapılan asimile ve yıpratma politikaları Pehlevi hanedanının devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Türkler, Kürtler, Araplar ve diğer azınlıklar hep baskı altında tutulmuştur. Bu sebepten parti ve örgütler yer altından faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. Güney Azerbaycan bölgesinde Türkçe eğitim veren okulların açılmaması İran yönetimine olan güveni azaltmıştır. Hatemi Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde eğitimle ilgili vaatler verip tutmaması 2001 seçimlerinde kendini göstermiştir. Güney Azerbaycan bölgesi seçimlere çok az katılımı protesto etmiştir. Güney Azerbaycan Milli Harekâtı halkın sevgisini kazanmış ve meclise Türk milletvekilleri sokmayı başarmıştır¹⁴⁰. Güney Azerbaycan Milli Uyanış Harekâtı üzerindeki etkinliğinin kaybolması üzerine İran Devleti ise, harekete karşı baskı uygulamaya başlamış ve bu çerçevede üye dernek ve dergileri kapatmıştır¹⁴¹. Anadilde bir okul ve ya üniversiteleri olmayan Azerbaycanlılar son yıllarda özellikle anadilde eğitim sorunu çerçevesinde giderek kendini göstermeye başladı. 12 Mayıs 2006 tarihinde ülkede en fazla baskıya sahip üç gazeteden birisi olan, İran Gazetesinde Azerbaycanlıların hamam böceğine benzeten bir karikatür yayınlaması ile doruğa ulaşmıştır. İran'da yayınlanmakta olan küstah bir gazete tarafından Azerbaycan Türklerinin aşağılanması infiale neden olmuştur. İran'da İslam Devriminin ardından görülen en büyük etnik temelli gösteri özelliğine sahip olan bu protestoların ardından İran Gazetesi kapatılmış ve Gazetenin editörü ve karikatüristi hapse atılmıştır. Bütün bunlar Azerbaycanlı nüfuzu asimile etmeye çalışan Fars hükümetini düşünmeye mecbur etmiştir¹⁴².

İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin dilleri ve kültürleri konusunda çok hassas olduğu görülmektedir¹⁴³. İran'da çok en büyük nüfuza sahip azınlık olan Azerbaycan Türkleri çok kilit görevlerde bulunmaktadır. Ülke ekonomisinde çok önemli bir yere sahip olan iş adamları, maalesef kültür ve milli meselelerde varlık gösterememişlerdir. Tebriz'de Milliyetçiliğin üst düzeyde olduğunu İran ziyaretlerinde görmüş bulundum. Ülkede insanlar

¹⁴⁰ http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/423/abd-iran_savas_oncesinde_guney_azerbaycan_iran_turkleri (erişim tarihi: 21. 02. 2018)

¹⁴¹ Caferoğlu, 1988: 64-72

¹⁴² Attar, 2006: 110-111

¹⁴³ Arı, 2008: 241

refah içinde yaşamaktadır. Türk nüfuz hala kendi anadilinde konuşmaktadır. Bu bölgelerde resmi olmayan yerlerde Farsça çok az kullanılmaktadır.

Mahabad-Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasından bir yıl sonra SSCB desteği ile kurulan bir Kürt devletidir. Devletin başkenti Mahabad şehri olmuştur. Mahabad Cumhuriyeti kurulduktan sonra Irak Kürtleri ve bölgede yaşayan diğer Kürtlere çağrı yaparak birleşmek istemişlerdir. Bu dönemde Hakkâri ve Irak'ın kuzeyinde Barzani aşireti tarafından isyanlar çıkarılmıştır. İran'da kurulan Kürt devleti Azerbaycan Cumhuriyeti ile bazı anlaşmalar yaparak birlikte hareket etme kararı almışlardır. Bu anlaşmalar göre bu iki ülke bir birinin topraklarını işgal etmeyecek, İran hükümeti ile görüşmeler iki devletin onayı yoluyla olacaktır. Ama İkinci Dünya Savaşının bitmesi ile SSCB Doğu Avrupa'da bazı haklar elde etmesi ile alakalı bu bölgeden askeri gücünü çıkardı. Kürtler ve Azerbaycan Türkleri bu destekten sonra savaşmalarına rağmen düzenli İran ordusuna mağlup oldu. 1946 yılında kurulan Mahabad Cumhuriyeti aynı yılda dağıldı¹⁴⁴. Kürtler İran'ın Batısında yaşamaktadırlar. Dört milyon nüfuzla Fars ve Azerbaycan Türklerinden sonra en üçüncü büyük nüfuzdur. Bölge genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Kürt nüfuzun az bir kısmı ise Tahran gibi büyük şehirlere çalışmaya gidenlerden oluşmaktadır¹⁴⁵. Sisteme bütünleşmiş Şii Kürtler bakımından rahat olan İran'da, Sünni Kürtler tarih boyunca sürekli ayrılıkçı eğilimler içerisinde olmuşlardır. 20. yüzyılın başından günümüze kadar İran içerisinde özerk bir Kürdistan kurmak için çalışan söz konusu Kürt grupları, bu doğrultuda hem Şah hem de Humeyni yönetimi ile silahlı çatışma içerisine girmişlerdir¹⁴⁶. Irak'ta Kürt nüfuzun yarı bağımsızlık kazanması İran Kürtleri arasında sevinçle karşılanmış ve çeşitli kıpırdanmalara sebep olmuştur. İran ve Irak sınırının sadece bir tarafı İran'ın denetiminde olduğu için Irak tarafından çeşitli kaçakçılık ve silah ticareti yapılmaktaydı. Ama son dönemlerde İran'ın Şii ihracı politikası ile İran'ın eli güçlenmiştir. Saddam'ın yakalanması ve infazı ile yaşanan süreç en çok İran'a yaramıştır. Kendi gücünü bölgede his ettiren İran, olası Kürt ayaklanmalarının önlemini almıştır. Irak'ın otoritesinin zayıflaması bazen İran'ın bölgeye müdahale etmesi ile kaçakçılığın önü kesilmiştir. İran'da resmi görevliler dışında halkın silah taşınması yasak olmasına rağmen, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde silahlı çatışmaların yaşanması ve İran askeri birliklerinin bu bölgelere girememeleri sorunun bugün ulaştığı boyutu gözler önüne sermesi açısından önemlidir¹⁴⁷. İran'daki azınlık grupları içerisinde aşiret düzeninin ağırlıkta

¹⁴⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Mahabad_Cumhuriyeti (erişim tarihi: 22.02.2018)

¹⁴⁵ Eagleton, 1963: 15

¹⁴⁶ Burhaneddin, 1995: 25

¹⁴⁷ Eagleton, 1963: 41

olduğu toplulukların başında gelen Kürtler arasında tarikat ilişkileri de çok güçlüdür. Kürtler adına siyasetin öncelikle dini liderler ve tarikat tarafından yürütüldüğü ülkede ayrıca PKK'nın İran'daki uzantısı kabul edilen PEJAK ve KOMELA gibi illegal Kürt örgüt ve partiler faaliyet göstermektedir¹⁴⁸. 1943 yılında kurulan KOMELA partisi Sovyetlerin 1946 çekilmesi ve Mahabad Cumhuriyetinin dağılması ile birlikte ismini Kürt Demokratik Partisi olarak değiştirme kararı aldı¹⁴⁹.

Şah Rıza Pehlevi'nin Farslaştırma ve milliyetçilik politikası Azerbaycan ve Kürt toplumlarının daha da kenetlenmesi ve saflaşmasına neden oldu. İkinci Dünya Savaşında Rıza Şah'ın yanlış politikası İngiltere ve Rusya'nın da destek olmasıyla beraber bu gruplar özgürlük istemeye başladılar. Bu baskılara dayanamayan Şah Rıza otoritesinin kaybolduğunu görünce ülkeden kaçma mecburiyetinde kaldı. İngilizlerin desteğini alan Muhammed Rıza bu isyanları yatırdı ve İngiltere ve Amerikan'ında yardımıyla iktidara geldi. İkinci Dünya savaşının bitmesiyle büyük güçler İran'ın parçalanmasına izin vermediler. Bölgedeki halklar çok kısa zamanda olsa Devlet kurdular ve çok kısa zamanda olsa özgürlüğü tattılar. Buda gelecekte yeni isyanların olmasına zemin yarattı.

2.4. Musaddık ve Şah Çatışması

Muhammed Rıza Pehlevi'nin tahta çıkması ile ortam yumuşamış ve siyasi partiler demokratik bir çerçevede faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Şah Avrupa'da tahsili demokratik bir İran toplumu kurma düşüncesi ilk başlarda herkes tarafından hoşnut karşılandı. Şah Avrupalılara çeşitli vergi mükellefiyetleri vermesi, ülkenin petrol rezervlerini onlara sunması halkta hoşnutsuzluklar yaratmaya başladı. Sosyal-adaletsizliğin yükselmesi, İngilizler tarafından halkın aşağılanması, Şahın dinle savaşı ve yaptığı yanlış iç politikalar Milliyetçi hareketin yükselmesine sebep oldu. Şah ilk dönemlerde milliyetçi bir politika izlemesi bu kesimin onu desteklemesini sağlıyordu. Milli Cephe ilk başlarda Şah taraftarı olmuştur¹⁵⁰. Ama Şahın batılılara olan yakınlığı ve onlara büyük haklar tanınması Milli Cephenin muhalefeti ile karşılaşmasına neden oldu. Şaha muhalefet eden partilerin içinde TUDEH, Milli Cephe, İslami Hareket gibi parti ve örgütler olmuştur. Bu partiler Rıza Şahın politikalarına karşı birleşmiş ve ona tepkilerini daha sağlam koymuşlardır.

Petrol endüstrisinin millileştirilmesi İran tarihindeki önemli dönüm noktalarından birisidir. Bu süreç İran hükümetinin Ekim 1947'de 1933 tarihli İngiliz – İran (Anglo-

¹⁴⁸ Meiselas, 1997: 43

¹⁴⁹ Attar, 2006: 114-115

¹⁵⁰ Yeğin, 2013: 46

Persian) Petrol Anlaşmasını yeniden görüşmek için Meclisin onayını almasıyla başlamıştır. Diğer taraftan, Şah karşıtı siyasetçiler, pazarla bağlantılı siyasiler, batı eğitilmiş radikaller ve değişik milliyetçi partiler saraya ve İngiliz-İran petrol şirketine karşı mücadelede Muhammed Musaddık'ın karizmatik liderliği etrafında bir araya gelerek 1949'da Milli Cepheyi kurdu. Hükümet ile şirket arasındaki görüşmeler üzerine yoğunlaşan Milli Cephe, petrol şirketini İranlı personeli eğitmeyi reddetmek, yerel vergileri ödemekten kaçınmak, 1933 Anlaşması için güç kullanma tehditinde bulunmak ve iç işlerine müdahale etmekle suçlayarak petrol endüstrisinin millileştirilmesini talep etmeye başladı. Halkın da büyük desteğin alan petrol endüstrisinin millileştirilmesi talebi Mart 1951'de Mecliste kabul edilerek yasalaştırıldı. Mayıs 1951'de de Musaddık başbakan oldu. Musaddık başbakan olmasının ardından kısa bir süre sonra İran hükümeti ile petrol şirketi arasındaki görüşmeler kesildi. İran Milli Petrol şirketi kurularak bütün petrol endüstrisi bu şirketin kontrolüne verildi. Bu arada yapılan Meclis seçimlerinde Milli Cephe istediği başarıyı Musaddık'ın millileştirme kararı İran'da dış güçlerin ve halkın karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Millileştirme kararı hem siyasi hem de ekonomik bunalıma yol açtı. Musaddık ve Partisi halk arasında güçlenmeye başladıysa da bundan rahatsız olan Batı yanlısı elitler güçlerini kaybetme korkusunun da verdiği inisiyatifle tepkilerinin dozunu artırdılar. İngilizler millileştirme olayından sonra farklı bir politika uyguladı ve petrol pazarından çekildiler. Zor durumda kalan Muhammed Musaddık başka pazarlar aramaya başladıysa da başarılı olamadı ve çok geçmeden halk tarafından da, itirazlar duyulmaya başladı. Ekonomik zorluklar derinleşti.

İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi kendi otoritesini sağlama almak için ağustos 1953'te Musaddık'ı başbakan görevinden alma girişiminde bulundu. Ama Musaddık yanlılarının başlattığı kitlesel sokak gösterileri karşısında İran'dan kaçmak zorunda kaldı. Musaddık'ın muhalifleri olaydan birkaç gün sonra ABD'nin de desteğinin alındığı iddia edilen bir darbe düzenleyerek Musaddık'ı yönetimden uzaklaştırdılar ve Şah'ın ülkeye dönmesini sağladılar. Darbe ile olan ABD ilgisi 2000 yılında ABD eski dışişleri bakanlarından Maddelerine Albright tarafından kabul edilmiştir, ABD başbakanı Barack Hüseyin Obama 4 Haziran 2009'da Mısır'da yaptığı konuşmada bu ilgiyi resmen doğrulamıştır. Son olarak 2013 yılında Amerikan Merkezi Haber alma Örgütü CIA darbedeki sorumluluğunu resmen kabul etmiştir. Vatana ihanet suçundan üç yıl hapse mahkûm edilen Musaddık, hayatının geri kalan bölümünü ev hapsinde geçirdi. İran'daki petrol tesisleri ise İran hükümetinin denetiminde kaldı. Musaddık 1967'de evinde göz hapsinde iken ölmüştür.

Uygulanan ekonomi politikalarından son derece rahatsız olan Şah karşıtları Milli Cephenin lideri Muhammed Musaddık etrafında birleştiler. Esasen sosyalist olmamakla birlikte, ilkesel olarak Monarşi yönetimine karşıydı ve Şah'ın her türlü kişisel politikalarına alenen itiraz edebilecek kadarda cesur bir kişiliğe sahipti. Güçlü kişiliği ve hitabet gücü, muhalefet eğilimleriyle birleşince çok ciddi bir kitleyi arkasına almayı başarmıştır. Anti-Emperyalist ve Vatansever duruşunu özellikle petrol konusunda ısrarla sürdüren Musaddık İran petrollerini Millileştirmekten çekinmedi. Anglo-İranian Oil Company Ltd. adlı İngiliz petrol şirketini millileştirmiş ülkedeki tüm stratejik fabrikalar ile petrol gibi doğal kaynakların işletme hakkı sadece devlet tekeline bırakılmıştır. Üstelik bu alanda yükselen itirazları dinlemeyen Musaddık özellikle İngilizlere karşı son derece kaba ve sert davranmakta ısrar etmiştir. Bunun üzerine ABD ve İngiltere sürekli bir yıpratma kampanyası yaparak, 19 ağustos 1953 yılında görevden alınmasını sağladılar. Musaddıkın görevden alınarak ömür boyu hapis cezasına çarptırılması İran'da dengeleri bir kere daha değiştirmiştir.

Başbakan Muhammed Musaddık'ın görevden alınmasını müteakip, Şah Muhammed Rıza Pehlevi ülkesine döne bilmiştir. Ne var ki, Şah'ın bu dönüşü son derece öfke ve intikam doluydu. İktidarını dış politikadaki destekçilerine bağlayan Şah 15 ağustos 1954-de Anglo-İranian Oil Company Ltd. faaliyetlerini durdurdu¹⁵¹. İngiliz şirketinin yerine National Iranian Oil Company adında başka bir işletme kuruldu. Bu işletmeyle İran petrollerinin üzerindeki İngiliz hegemonyası sona eriyor yedi ortaklı yeni bir şirketler birliği¹⁵² içinde uluslararası bir ortaklığa dönüşüyordu.

Şah son derece saldırgan ve kararlı bir tutumla Yemendeki iç savaşı Yemen monarşisinin yararına müdahil oldu. 1956-da İran'ın istihbarat servisi olan SAVAK kuruldu. Basra körfeziyle Irak sınırında kalan tartışmalı bölgeler için diplomatik atağa geçen Şah, Orta Doğu sorununa dâhil oldu. 1963-ten itibaren ABD desteği ile hazırlanmış olan ve adına "Ak Devrim"¹⁵³ ("Enghelab-e Sefid") denilen bir dizi sosyal-kültürel ve ekonomik haklardan oluşan değişim sürecinin mimarı oldu. 1951 yılında Musaddık petrolün millileştirilmesi kararını aldı. Derinleşen petrol krizi şahla Musaddık'ın arasını açmış ve hükümet krizine neden olmuştur. Böylece bu dönem iki başlılık olarak tanımlanmıştır¹⁵⁴. Bütün bunlardan sonra Şah ülkeden kaçmış, Avrupa'ya sığınmıştır. Şah'ın gidişinden sonra ülkedeki Musaddık muhalifleri dış güçlerden destek alarak darbe yapmışlardır. Bu darbe sonucunda

¹⁵¹ Abrahamian, 2009: 150

¹⁵² Abrahamian, 2009: 156

¹⁵³ Ramazani, 1974, 22

¹⁵⁴ Katozian, 2005: 209.

Musaddık başbakanlıktan uzaklaştırılmış, Şah ülkeye geri dönmüştür¹⁵⁵. Şah geri döndükten sonra ilk iş muhalifleri sindirmek ve partileri kapatmak olmuştur. Yeraltına çekilen partiler Şahla mücadeleyi devam ettirmişlerdir.

İslami Hareket: İran'da İslami hareket parti şeklinde değil, Rıza Şahın politikalarına tepki olarak doğmuştur. Asırlarca şeriatla yönetilen İran, Rıza Şahın sert dini politikaları ile örgütlenmeye gitmiştir. Rıza Şahın yaptığı İslam karşıtı politikalar: başörtüsünün yasaklanması, Din ve devletin ayrılması ve yeni yargı sisteminin oluşturulması¹⁵⁶, milliyetçilik ve Batı yaşam tarzının uygulanmaya başlanması İslamcıların örgütlenmesi ile sonuçlandı.

TUDEH Partisi: İran'da 1941 yılında kurulmuş olan komünist siyasi partidir¹⁵⁷. İlk yıllarında İran'ın Kuzey Batısındaki Azerbaycan bölgesinde etkili olmuştur. Rıza Şahın ülkeyi terk etmesinden sonra hapisten çıkan üyelerinin gelmesi ile birlikte en büyük ve güçlü siyasi partilerden biri olmuştur. 1941-1949 yıllarında 25 bin üye, 400 bin sendikalarda örgütlenmiş işçinin desteğine sahipti¹⁵⁸. İslam Devrimine kadar İran'da çok etkili olmuştur. SSCB ile güçle bağlantıları olan parti 1975 yılına tek partili döneme girildiğinde kapatılmıştır. Partinin ilk programı şöyle duyurulmaktaydı:

“İlk hedefimiz İran'daki işçileri, köylüleri, ilerici aydınları, esnaf ve zanaatkârları harekete geçirmektir. Toplumumuzda belli başlı iki sınıf bulunur: temel üretim araçlarına sahip olanlar ve kayda değer malı mülkü olmayanlar. İkincisine işçiler, köylüler, işçiler, köylüler, ilerici aydınlar, esnaf ve zanaatkârlar dâhildir. Çalışırlar ama emeklerinin karşılığını alamazlar. Aynı zamanda oligarşinin baskısı altındadırlar. Bütün sosyal yapının kökten değişip temel üretim araçlarının halkın eline geçmesi halinde kaybedecek çok az ama kazanacak çok şeyleri vardır... Hedefimiz zorbalık ve diktatörlükle savaşmak derken, belli kimselerden değil zorbalarla diktatörleri yaratan sınıf yapısından söz ediyoruz. Ağustos 1941'de pek çokları Rıza Şah'ın tahttan çekilmesiyle diktatörlüğün bir gecede son bulduğunu düşünmüştü. Ama şimdi işin doğrusunu biliyoruz; çünkü Rıza Şahı yaratan sınıf yapısının hala yerinde durduğunu kendi gözlerimizle görebiliyoruz. Daha da kötüsü, bu sınıf yapısı ufak çaplı Rıza Şahlar, üretim araçlarının mülkiyeti sayesinde devletin kontrolünü elinde tutmaya devam eden feodal toprak ağaları ve sömürücü kapitalistler kılıfına girmiş oligarşiler yaratmayı sürdürmektedirler.”¹⁵⁹

¹⁵⁵ Magsudi, 2001: 224

¹⁵⁶ Katozian, 2006: 117-233

¹⁵⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tudeh> (erişim tarihi: 27.03.2018)

¹⁵⁸ Üşür, 1989: 13-50.

¹⁵⁹ Looney, 1987: 84-85

Milli Cephe: Muhammed Musaddık tarafından kurulan bir muhalif siyasi partidir¹⁶⁰. Milli Cephe içerisinde milliyetçi, liberal-demokrat, laik kesimi kendi bünyesinde tutmuştur. 1953 yıllarında demokrasiyi savunan en güçlü parti olmuştur. İran Petrolün millileştirilmesinde büyük bir rol üstlenmiştir.

Rastahiz Partisi: Muhammed Rıza Şah tarafından 1975 yılında tek partili döneme girildiği zaman kurulmuş bir siyasi partidir¹⁶¹. 1978 yılına kadar devam eden parti İslam Devriminden sonra Ruhullah Humeyni tarafından kapatılmıştır. Siyasi arenada fazla kala bilmeyen parti Rıza Şah ülkeyi terk etmesi ile birlikte dağılmıştır.

Komele: Kürdistan Diriliş Topluluğu, 1943 yılında Mahabat Cumhuriyetinde kurulmuş bir siyasi partidir¹⁶². Komele SSCB destekli bir parti olmuş ve İran'da yaşayan Kürtlerin özgürlükçü hareketini destekleyen bir rol üstlenmiştir. Irak'ta yaşayan Kürt partilerle görüşmeler yapmış bazı antlaşmalara imza atılmıştır. 1945 yılında SSCB ordusunun İran'dan çıkması ile birlikte, Mahabat Cumhuriyeti dağılmış ve partide kapatılmıştır.

2.5. Pehlevi Dönemi İran Dış Politikası

20. yüz yıldan itibaren İran Batılaşıma süreciyle yeni bir döneme hazırlanıyordu. Rıza Şah modern bir toplum kurmayı hedefliyordu. Ekonomik ve askeri modernleşmenin yol ve yöntemlerini yerinde gözetmekte ve İran'a kuracağı yeni modeli kurmaktaydı. Büyük savaştan galip çıkmakla beraber askeri ve ekonomik bakımdan zayıflayan Fransa ve İngiltere'nin bölgedeki durumundan faydalanmak isteyen Şah Rıza, Sovyetlerden destek almayı başardı ve yönünü Türkiye'ye çevirdi¹⁶³. 2 Temmuz 1934'te Türkiye'yi ziyaret ederek Atatürk'le de yakın bir dostluk kurmayı amaçladı¹⁶⁴. Daha sonra 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan'dan oluşan "Sadabat Paktı"¹⁶⁵ kurulmasını sağladı. İran Sadabad Paktı ile beraber bölge ülkeleri olan dostluk ilişkilerini sağlama aldı. Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat sarayında imzalanan saldırmazlık paktı barış ve güven ortamı yaratmış oluyordu. Pakt üye devletlerarası sınır uyuşmazlıklarının çözülmesi, üye ülkelerin egemenlik ve bağımsızlıklarının bir biri tarafından tanınması için imzalanmıştır.

¹⁶⁰ Gasiorowski ve Malcollm, 2004: 60–61.

¹⁶¹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Rastahiz_Partisi (erişim tarihi: 27.03.2018)

¹⁶² https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCrdistan_Dirili%C5%9F_Toplulu%C4%9Fu (erişim tarihi: 28.03.2018)

¹⁶³ Adıbelli, 2013: 27

¹⁶⁴ Çakmak, 2002: 20

¹⁶⁵ Adıbelli, 2013: 28

Pehlevi dönemi İran ile ABD arasındaki ilişkilerin tarihsel seyrine bakmadan önce realist değerler dizisi çerçevesinde her iki tarafın karşısındaki öteki olarak gördüğü ve atılan her iyi niyet adımını olası bir zaman kazanma ya da stratejik hamle olarak yorumluyor oldukları gerçeğini vurgulamak yerinde olacaktır. İki ülke arasındaki tarihsel ilişkilere bakılırken bahse edilen bu durum akılda kalmalıdır. İki ülke arasındaki ilişkiler 19 yy. ikinci yarısında başlamıştır. 1856 yılında İran Şah'ını Washington'a bir Büyükelçi göndermesine karşılık 1883 yılında ABD Tahrana diplomatik bir heyet göndermiştir. Buna rağmen ABD'nin büyükelçilik açması 1944 yılında gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı devam ederken ABD'nin ve Nazilere karşı savaşan Sovyetler birliğine verilecek desteği İran üzerinden sağlamak ve petrol bölgelerinin güvenlik altına alınması amacı ile İran'ı işgal ettiler¹⁶⁶. İranlılar İngiltere ve Rusya'nın kendi ülkesine yönelik planlarında rahatsız olmakta ve ABD'nin ikinci bir güç olarak önemli olduğuna inanmaktaydılar. Pek çok Amerikalı iş adamı ve sanayici İran ekonomisinin modernleşmesi için destek olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı bittikten kısa bir zaman sonra Sovyet ordusu İran'dan çekilmiş ve İran tam bağımsız bir devlet olmuştur. İran'ın SSCB ile uzun sınırlarının olması, sahip olduğu zengin petrol kaynakları ABD için hayatı bir önem taşımaktaydı¹⁶⁷.

Muhammed Rızanın iktidara gelmesiyle birlikte İran tarihinde çok önemli, ancak çok zor ve karmaşık bir dönem başlamıştır. Gerek iç gerekse de dış politikada ağır bir sorumluluk alan Şah Muhammed Rıza, yaklaşık 38 yıl kadar süren iktidarında pek çok krizle baş etmek zorunda kalmıştır. İktidarının özellikle ilk on iki yılında hem içerden hem de dışarıdan çift yönlü bir baskıyla karşı karşıya kalmasının yanı sıra devlet idaresinde de deneyimi olmayan Şah Muhammed, bu süre boyunca iktidarını ister istemez ülkedeki diğer dinamikler ve kurumlarla paylaşmak durumunda kaldı¹⁶⁸. İran'ın son Şahı dış politikada İkinci Dünya Savaşı sürecini yönetebilmek İngiltere, SSCB ve ABD gibi geçmişin müttefikleriyle arayı düzeltebilmek gibi önemli sorunlarla boğuşurken; iç politikada ulema, toprak sahipleri gibi geleneksel elitlerin muhalefetini göğüslemek zorundaydı. Siyasal sorunların göğüslenmesinin yanı sıra yeni Şah'a düşen bir başka vazife de babasından kalan mirasın korunması ve geliştirilmesiydi. Çünkü babasıyla başlayan modernleşme hareketinde İran'ın toplumsal yapısı hızla değişmiş ve geleneksel sınıflar karşısına bu kez farklı bir orta sınıf yükselmişti. Sivil ve askeri bürokrasiden meydana gelen bu yeni orta sınıf, doğrudan devletten beslenen, ama eğitilmiş, aydın ve reformcu eğilimleri olan bir sınıftı. Ancak bu yeni sınıfın entelektüel

¹⁶⁶ Özcan, 2006: 9

¹⁶⁷ Kurzman, 1998: 20

¹⁶⁸ Afghami, 2009: 34–35

ve kalifiye elemanlardan oluşmasıyla birlikte, halktan kopuk olduğunda belirtmek gerekir. 20. yüzyılın başında başlayan modernleşme hareketleri içinde giderek güçlenen ve Şah Rızanın çabalarıyla palazlanan burjuvanın, taşralı işçi ve köylü sınıflarının bu yeni sınıftan memnun olmadıkları açıktı¹⁶⁹.

İşte Baba Şah Rızanın oğluna bıraktığı miras, bu yeni sınıfı (tıpkı kendisine yapacağı gibi) toplumun diğer yapılarıyla bütünleşmiş etmek ve kaynaştırmaktı. Rejimin bekçisi olan bürokrasi sınıfıyla burjuva ve işçi sınıfını kaynaştırmak ve bunlara ulema ve köylüleri bütünleşmiş etmek son derece güç bir işti. Zira İran'ın sınıfsal yapıları arasında gelir uçurumu son derece yüksekti ve bu durum açıkça ideolojik farklılıklarla beslenerek derinleştirilmişti. Üstelik babasının döneminde başlatılan modernleşme hareketlerinin yarattığı sosyal-kültürel ve sosyal-ekonomik sorunlar söz konusu uçurumun kalıcı olmasında yol açmıştı. Buna rağmen Şah Muhammed iktidarının ilk dönemini bu sorunlara ayırmıştır¹⁷⁰. Diğer taraftan Şah Muhammed ilgilenmek zorunda kaldığı bir başka meseleyse babasının iktidarında gitmesine neden olan İngiltere, Sovyetler ve ABD ile olan ilişkileriydi. İngiltere, monarşi yanlıları ile büyük toprak sahipleri ve yerel aşiret önderleri gibi mevcut durum taraftarları üzerinde nüfuz ederken, Sovyetler Birliği TUDEH üzerinden Şahı zorlamaktadır. ABD ise ne olursa olsun doğrudan bir tavır içindeydi ve Sovyet karşıtı milliyetçiler, sivil bürokrasi ve ordu üzerinden ülkeye etkili olmaya çalışıyordu. Şahın eli zayıf olmakla birlikte 1942-deki Üçlü Pakt Antlaşması (Tripartite Treaty) ile büyük Devletler Pehlevi hanedanının devamını sağlamakla ona meşruiyet kazandırmaktaydılar. İkinci Dünya Savaşının karmaşık ortamında hem iç, hem de dış politikada kuşatılmış olan Şah Rıza savaşın sonuna kadar ülkedeki dengeleri büyük bir sabır ve dikkatle korumasını bildi. Babası kadar karizmatik ve sevilen bir lider olmasa da otoriter kişiliği, uluslararası dengeleri gözete bilme yeteneği İran'ın bu son Şah'ının İktidarını kalıcı hale getirdi. Almanya karşısında müttefiklerin yanında tavır alan Şah Muhammed savaşın hemen sonrasındaki Sovyetler Birliğine karşı tavır almak durumunda kaldı¹⁷¹.

1941 yılında iktidara gelen Şah Rıza Pehlevi 1979 İran İslam Devrimi ile tahttan indirilene dek Amerika ile pek çok iyi ilişkiler içinde olmuştur. Sovyetler birliği ile uzun bir sınır olan İran'a büyük önem veren ABD'nin soğuk savaş boyunca ilişkilerini çok üst düzeyde tutmayı başarmıştır. İran'ın SSCB ile uzun sınırlarının olması sahip olduğu zengin petrol kaynakları ABD için hayatı bir önem taşımaktaydı. Soğuk savaş başladığında ABD'nin en

¹⁶⁹ Milani, 2011: 24

¹⁷⁰ Milani, 2011: 95

¹⁷¹ Milani, 2011: 96

büyük kaygılarından bir tanesi SSCB'nin İran ile yakınlaşması ihtimali idi. Buna karşı önlem alan ABD'nin İran'da sosyalizme ya da komünizme yakın her hangi bir görüşün iktidarda olmasını kabullenmiyordu. 1952 ve 1953 yıllarında İran başbakanı Musaddık'ın İngiliz-İran petrol şirketini (AİOC) millileştirme girişimi sonucu İngiltere'nin sert bir tepki gösterip İran'a Ambargo uygulama kararı alınması Abadan krizinin yaşanmasına neden oldu. Diğer petrol şirketleri aynı kararı uygulayınca İran ekonomisinde ciddi bir düşüş yaşandı. Döneminin ABD başkanı Truman İngiltere'ye İran'a yönelik tavrını yumuşatma talebine bulununca İran bu konuda kendisini ABD'ye yakın his etmiştir. Ancak 1953 yılında ABD'de iktidara cumhuriyetçi başkan Eisenhowerin gelmesiyle birlikte Musaddık'a yönelik politikaları sertleşmiş ve soğuk savaş rasyonalitesi çerçevesinde Musaddık rejimi bir darbe sonucu sona erdirilmiştir¹⁷². Bu darbede ABD'nin Tahran Büyük Elçiliğin ve İran petrolünün millileştirilmesine karşı çıkan ABD'li petrol şirketinin önemli bir rolü olduğu iddia edilmektedir¹⁷³. Bu darbede ABD'nin Tahran Büyük elciğini ve İran petrolünün millileştirilmesine karşı çıkan ABD'li petrol şirketinin önemli bir rolü olduğu iddia edilmektedir. Darbeden sonra ABD'nin İran'da Şah rejiminin güçlü bir şekilde inşa edilmesine büyük bir katkıda bulunulmuştur. Şah iktidarı boyunca ABD'den tam destek almıştır. Batılılaşma ve modernleşme projelerine verdiği önem, ABD ile arasında çok sıkı bağların kurulmasına neden olmuştur. 1960'lı ve 1970'li yıllarda İran'ın petrol gelirleri aşamalı olarak ve düzenli bir şekilde artmıştır. 1973 petrol krizi baş gösterdiğinde ABD, İran'dan petrol fiyatlarını düşürmesini istemiş olmasına rağmen, Şah'ın bu duruma itiraz etmiştir. Yaşanan bu olayın ardından ABD'nin gözünde İran'ı "Körfez bölgesindeki Güvenilir Ortak" pozisyonundan "Kendi çıkarları söz konusu olduğunda ABD'nin isteklerine hayır diye bilecek devasa Deli tarafından yönetilen bir ülke"¹⁷⁴ konumuna düşürmüştür. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilime neden olmuş ve ABD'nin Şah rejimine olan aşamalı bir şekilde azalmaya başlamıştır. Özellikle ABD'nin bu dönemde geliştirdiği, SSCB'nin "Yeşil Kuşak" tarafından sarılması projesi kapsamında, İran artık eskisi kadar gözde bir ülke olmaktan rejiminin niteliği itibarı ile çıkmıştı. Bu dönemden sonra ABD, Körfez bölgesinde en güvendiği müttefik olarak Suudi Arabistan'ı görmüş ve İran'a yapılan yardımlar ve İran'a verilen destek, Suudi Arabistan yönetimine yönlendirilmiştir¹⁷⁵. Bu durum Şah'ın ülke içinde

¹⁷² Bagdat, 2009: 97

¹⁷³ Katzman, 2011: 23

¹⁷⁴ Gündoğan, 2011: 68

¹⁷⁵ Gündoğan, 2011:70

yüksele muhalefeti bastıra bilmek için ihtiyacı olduğu desteğinde azalmasına neden olmuş ve 1979 devriminin önlenmesi mümkün olmamıştır.

1979 İran İslam Devrimi ABD için büyük bir sürpriz oldu. Şah kanser hastalığını tedavisini bahane göstererek ABD'ye sığınınca; İran Devriminin başındaki Humeyni'nin "Şah'ın ABD'nin kuklası olduğu" yönündeki görüşleri daha çok destekçi kazandı ve buna bir tepki olarak Kasım 1979'da Tahran'daki ABD büyükelçiliği basılarak Amerikan diplomatları rehin alındı. İki ülke arasındaki ilişkilerde "Rehine Krizi"¹⁷⁶ olarak adlandırılan bu olayla birlikte; 52 diplomat 444 gün süre ile rehin alınmıştır. Rehin alan grup ve onların savunucuları, ABD'nin 1953 darbesi ile bütün İran'ı rehin almış olduğunu dolayısıyla şikâyet etme hakkının bulunmadığını ifade etmekteydiler. Ayrıca, rehin alınanların pek çoğu 1953 Darbesinin ABD Büyükelçiliğinde planlandığını ve bir daha buna benzer bir şey olmaması için bu baskını düzenlediklerini de ifade ediyorlardı. 20 Ocak 1981'de imzalanan Cezayir antlaşması¹⁷⁷ ile İran rehinelere serbest bırakmayı kabul etti. Bu kriz, ABD – İran arasındaki diplomatik ilişkilerinde tamamen sona ermesine sebep oldu. 1981 yılından itibaren Tahrandaki İsviçre büyükelçiliğinde "ABD çıkarları bölümü" Washington'daki Pakistan Büyükelçiliğinde ise, "İran çıkarları bölümü"¹⁷⁸ adıyla devam eden yeni bir dolaylı diplomatik ilişki biçimi kuruldu. Aynı zamanda ABD İran'ın 12 milyar dolarlık mal varlığını dondurdu.

İran-Irak savaşı başladığında ABD doğrudan olmasa da dolaylı yollardan Irak lideri Saddam Hüseyini İran'a karşı desteklemiştir. ABD'li istihbarat uzmanları tarafından Irak'a İran'ın savaş konumuyla ve askeri gücü ile çok sayıda rapor hazırlandığını ve bilgi paylaşıldığı iddiasına ABD hükümetinden inkâr edici bir açıklama gelmemiştir¹⁷⁹.

İslami rejim Pehlevi hükümdarlığındaki gibi toplumun üzerine gölge gibi çöken tekil ve özerk bir varlık olmayı bıraktı. Çeşitli çıkar gruplarının söz sahibi olmak için rekabet ettikleri ve yarıştıkları bir arenaya dönüştü. Daha geniş bir toplumun ayrılmaz parçası oldu. Kendinden önceki devleti bozulmamış bir halde devralmış, yalnızca üst kademedekileri ayıkladıktan sonra yavaş, ama istikrarlı bir şekilde bütün kadrolara yayılmıştı. Hırslı projeler içeren beş yıllık planların hepsine devam edildi. Başlangıçta yalnızca Buşehr nükleer tesisi hariç tutulmuştu. Merkezi bürokrasi de büyümüştü. 1979'da 304,000 devlet memurunun çalıştığı bakanlık sayısı yirmiyken, 1982 yılında 850,000 devlet memurunu istihdam eden 26

¹⁷⁶ Hiro, 1987: 89.

¹⁷⁷ Hiro, 1987: 101-105

¹⁷⁸ Takeyn, 2003: 23.

¹⁷⁹ Lesch, 2003: 52.

bakanlık vardı. 2004'teyse bir milyon devlet memurunu barındıracak kadar genişlemişti¹⁸⁰. Yeni bakanlıklar arasında istihbarat, devrim muhafızları, ağır sanayi, yükseköğretim, yeniden inşa kampanyası ve İslami rehberlik de vardı. 1979 yılında Bezirgân devrimle ülkeyi Pehlevi döneminin başlıca mirası olarak gördüğü hantal bürokrasiden kurtarma vaadinde bulunmuştu. Oysa İslam Devrimi ötekiler gibi bürokrasiyi artırıyordu. Pehlevi hükümlanlığında geçen onlarca yıl gibi bu büyümenin kaynağı, dalgalanmalara rağmen 1980'ler boyunca yılda ortalama 15 milyar dolar, 2000'lerin başlarında da yılda 30 milyar dolar getirisi olan petrol gelirlerinin düzenli akışıydı¹⁸¹.

¹⁸⁰ Ashraf ve Banuazizi, 1985: 23

¹⁸¹ Bezirgan, 1979: 16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN BÖLGESEL VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ

3.1. İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası

İran'da İslam Devrimi ile birlikte İran coğrafyasına yeni bir yönetim şekli gelmiş oluyordu. İlk önce kendi içindeki muhalifleri ve İslam karşıtları hedef alındı. Sağlam bir dış politikanın uygulanması için inşa sürecinin başlatılması önemli idi. Humeyni'nin kafasındaki ideoloji İslam Cumhuriyeti kurmak ve bunun ihracı yatıyordu. İran içinde olan İslam muhalifleri temizlenemedi. Irak İran'a savaş ilan ediyordu. Başlarda çok büyük toprak kayıpları veren İran, Humeyni'nin cihat çağrısı ile yeniden toparlanmaya ve dengeyi sağlamayı başardı. İran hem iç, hem dış politikada büyük savaşlar veriyordu. İran dış politikasını Devrimden önce ve devrimden sonra olmak üzere iki kategoriye ayırmak daha da uygun olacaktır.

Zira Şah Dönemi İran dış politikası Batı yanlısı bir çizgide olmuştur. Batıyla yakın ilişkiler kurulmuştur. Devrimden sonra İran dış politikası 180 derece değişmiş ve dost ülke olan ABD büyük şeytan olarak adlandırılmıştır. "Rehine Krizi" bu iki ülken arasındaki ilişkileri koparmış, iki ülke ilişkilerinde kapanmaz yaralar açmıştır. Bu değişiklikler İran İslam Cumhuriyetinin yeni ideolojiyi ve iç ve dış politikada yaptığı İslami politikadan sonra olmuştur. ABD ve İsrail düşman ülkeler olarak ilan edilmiş, halk meydanlara inmiştir. Ali Dini Lider Ayetullah Ruhullah Humeyni en başından ABD ve İsrail karşıtı söylemlerde bulunmuş ve Şah'ı kınamıştır. İran tarihine baktığımız zaman ülkenin şeriat ülkesi olduğunu görmekteyiz. 1501-1925 tarihine kadar ülke şeriatla yönetilmiş ve ulema her zaman yüksek konumlarda kendine yer edinmiştir. 1925 yılında Rıza Şah darbesi bir anda ülkeyi Batı dostu sürecine sokmuştur. 1925-1979 yıllarında ülkede başlayan ekonomik ve siyasi krizlerin sonucunda halkın bütün kitleleri ayağa kalktı. Önceleri durumun düzelmesini ve demokrasi isteyen halk ulemanın bazı düzenlemeleri ile direk şaha ölüm sloganları atmaya başlamış olaylar kontrolden çıkmıştır. Tarih boyu ulema Şah'tan sonra gelmiş ve ülkeyi şah yönetmiştir. Bu devrim ve ideoloji ulemayı direk en başa geçirmesi yönünden de farklı bir devrimdir. Bu ideoloji asırlar boyu süre gelen gelenek olmuştur.

Devrim öncesi Humeyni, toplumu sadece sınıf mücadelesi şeklinde ele almakla kalmadı, aynı zamanda yabancı şirketlerin, Pehlevi ailesinin ve zengin saraylıların haksız elde edilmiş servetlerini, yoksul kesim arasında yeniden dağıtacağını da vaat etti. Yine de, yeryüzünde adaletsizlikten, eşitsizlikten, yoksulluktan, sosyal çatışmadan, işsizlikten,

topraksızlıktan, dışa bağımlılıktan, emperyalizmden siyasi bakımdan, sosyal dışlanmışlıktan, fuhuştan, alkolizmden, uyuşturucu bağımlılığından, suçtan, akraba kayırmacılığından, hükümet yolsuzluklarından ve bürokratik engellerden uzak bir İslami ütopya kurmayı vaat etmişti. İslam devrimi bizi emperyalizm ve baskılardan kurtarmaktan fazlasını yapacaktır, yeni bir insan tipi yaratacaktır¹⁸², diyordu. Bu ütopyanın gerçekleşmesini hızlandırmak için dünyanın hem Müslüman hem de kafir mazlumlarını kendi sınıf zalimlerine ve yabancı emperyalistlere karşı birleşmeye çağırıyordu. Bu görüşler çerçevesinde Humeyni'nin çizmiş olduğu küresel düzen aslında ezilenlerle onları ezenler arasındaki süre giden mücadeleden ibaretti. Böyle bir varsayım üzerinde Humeyni'nin Orta Doğu ve ABD ile ilişkilere bakışı da daha kolay hale getiriyordu. Bu açıdan ezilenler, Pehlevi Hanedanlığı gibi yerel yönetimlerin de desteğiyle Batı'nın emperyalist saldırganlığının kurbanları olanlardı. Böyle bir kavramsallaştırmada bağımsız hiçbir devlet yoktur. Bütün halklar bir şekilde süper güçlerin egemenliği altında oluyordu. Kurallarıyla ve standartlarıyla uluslararası düzen hiçbir değer taşımıyordu çünkü uluslararası düzen neredeyse tamamıyla batı hegemonyası tarafından tasarlanmıştır¹⁸³. Aslına bakıldığında Humeyni görüşleri bağlantısızlık politikasını savunan Musaddık gibi önceki İranlı liderlerin görüşleriyle örtüşüyordu. Sonuçta Humeyni'ye göre İran'ın kendi çıkarlarını korumasında en iyi yol kendisini süper güçler arasındaki sürtüşmeden muaf tutabilmesiydi. Humeyni, ne Doğu ne Batı sadece İslam derken aslında her iki bloktan da uzak durduğunu ilan ediyordu ve onun ideal yönetimi anlayışı üçüncü bir yol olarak gördüğü devrimin ihraç edilmesi stratejisiydi. Dolayısıyla, İran'ın İslami mesajı ABD'nin kapitalizmi ve Sovyetler Birliğinin komünizmi ile rekabet edecekti.

3.1.1. Humeyni Dönemi İran Dış Politikası

Kraliyet ülkeye İngilizler tarafından getirilmiş güç Şah'a verilmiştir. Bu nedenle ulusalcıların İran üzerinde kontrolü ele geçirmek için öncelikle monarşiyi devirmesi gerekiyordu. Hoşnutsuzluklar Şah'ın hâkimiyetinin ilk dönemlerinde başlamıştı. Ülkenin en büyük değeri petrol İngilizlerin elindeydi. Şah'ın hatası kararları kendi vermiyor olmasıydı. Kararları onun yerine her şeyi planlama konusunda rol oynayan yabancı elçiler özellikle ABD elçileri veriyordu. Onu eleştirenler ülkeyi yönetmekten çok lüks bir yaşam sürmesi ile ilgilendiğini düşünüyorlardı. Humeyni'nin Şah'a ve reformlara olan eleştirisi sert ve tavizsizdi. Şah'ın tepkisinde öyle oldu ve Humeyni üst olarak kullandığı Kum şehrinde tutuklandı ve sürgün edildi. Bu haber kısa surede bütün İran'a yayıldı. Bu olay Humeyni'nin

¹⁸² Abrahamian, 2009: 220

¹⁸³ Abrahamian, 2009: 223

isminin arttığına bir işaretti. Buna karşılık olarak Şah'ın ordusu Humeyni yandaşlarının üzerine gitmeye başladı. Bu durum ülke çapında daha büyük protestolara sebep oldu¹⁸⁴.

Humeyni'nin tutuklanmasıyla birlikte Humeyni'nin taraftarları hem de halk arasında fitili ateşlenen bir savaşa neden oldu. İsyanı sebep Kutsal olarak görülen bu adamın tutuklanması halkın bam teline basmıştı. Dini statüsüne duyulan saygı yönüyle hayatı bağışlanan Humeyni sürgüne yollandı. Bunun üzerine 1964 yıllarında Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Bir yıl Türkiye'de kaldıktan sonra Şiilerin kutsal şehri olan Irak'ın Necef şehrinde kaldı. 1978 yıl Paris'e sürgün olunana kadar orada kaldı. Öğrencileri onun sözlerini yayıyor ve sürgündeki Humeyni'nin İran halkından tecrit edilmesini önlüyorlardı¹⁸⁵. Tüm bu değişiklikler toplumsal gerilimi belli başlı üç koldan kızıştırdı. Bir kere, kesmişte Pehlevi'lere en ciddi şekilde meydan okuyan iki sınıfın – aydınlar ve kentli işçi sınıfının boyutunu dörde katlamıştı. Bu grupların hıncı da artmıştı, çünkü ara dönem boyunca şu ya da bu şekilde kendilerini temsil eden meslek odaları, sendikalar, bağımsız gazeteler ve siyasal partiler gibi örgütler düzenli olarak ellerinden alınmaktaydı. Diğer yandan toprak reformu, köylüleri ve aşiret nüfusunu yüzyıllar boyunca denetim altında tutmuş ayarı da vurdu. Toprak reformu siyasal bakımdan kolaylıkla serseri mayına dönüşebilecek çok sayıda bağımsız çiftçi ve topraksız Rençper üretmişti. Beyaz Devrimin amacı Kızıl devrimi önlemektir. Beyaz Devrim Şah tarafından tek partili dönemde başlatılmış ve İran'ı ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda yeni bir kalkınma sürecine sokacak bir proje olarak düşünülmüştür. Beyaz Devrim¹⁸⁶ 15 yıl sürmesi beklenen iki aşamalı bir süreci kapsamaktaydı. Tarım, Eğitim, Sağlık, Hukuksal, Sosyal-ekonomik, Bürokrasi, Toprak reformu olmak üzere 2 aşamada tamamlanması gereken paket, büyük harcamalar sebebinden yarıda kalmış ve Şah'ın devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Beyaz Devrim İslam Devrimine zemin hazırladı. Nüfuzsun düzenli artışı ekile bilir arazi açığıyla birleşince, durmadan genişleyen gecekondu bölgeleri yarattı. 1970'lerin ortalarında rejimin karşı karşıya kaldığı toplumsal sorunların boyutu geçmişte akla gelmeyecek kadar büyüktü¹⁸⁷. İkincisi rejimin tercih ettiği gelişme yöntemi olan ekonominin damlama teorisi kaçınılmaz olarak sahip olanlarla olmayanlar arasındaki uçurumu derinleştirdi. Devletin stratejisi petrolden elde edilen sermayeyi, bu parayla fabrikalar, şirketler ve teknik tarım işletmeleri kuracak sarayla bağlantılı seçkin kesime aktarmaktı. Teoride, zenginlik damlayarak aşağı doğru inecekti. Fakat uygulamada daha nice ülkede olduğu gibi İran'da servet toplumsal basamağın

¹⁸⁴ Milani, 2011: 25

¹⁸⁵ Cleveland, 2008: 471

¹⁸⁶ Ramazani, 1974: 124-139

¹⁸⁷ https://www.youtube.com/watch?v=dtzBme_x_wo (erişim tarihi: 13.03.2018)

aşağılarına bir türlü inmeyerek tepede asılı kaldı. Sıcak havadaki buz gibi servet elden ele geçerken eriyordu. Sonuç hiç de şaşırtıcı değildi. İran 1950’lerde Üçüncü Dünya ülkeleri arasında en eşitsiz gelir dağılımına sahip ülkeydi. Uluslararası Çalışma Örgütüne göre 1970’lerde bu konuda dünyanın en kötü durumdaki ülkesi oldu. Humeyni iktidara geldiğinde aslında Mehдинin hükümetini Onun yokluğunda kuruyordu. Ancak izlediği kimi stratejileri devrimden önce ve sonra eleştirmiş olduğu bazı rejimden kullanmış olduğu stratejilerden ibaretti. Humeyni’nin şahı kovup İslami hükümeti kurduktan sonra ülkeyi dış dünyaya kapatarak içeride devrimin toplumsal ve siyasi dönüşümünün tamamlanmasını beklediği bu haliyle Mao’nun 1949’da Çin’de gerçekleştirdiği Komünist Devrim sonrası önce evi temizleyip daha sonra misafirleri davet etmek şeklinde yorumlandığı dış politika anlayışına benzemektedir¹⁸⁸. Şah İran’ı Tanrı-kral gibi yönetmişti, Humeyni ise İran’ı filozof-kral gibi yönetmeye hazırlanıyordu. Humeyni açıkça ulus-devlet kavramına meydan okudu ve uluslararası sistemin normlarını da hiçe saydı. Humeyni’ye göre politikasının özü İslami bir görevdi¹⁸⁹. Çünkü Allah’ın görüşleri veya hükümleri sadece bir ulusla sınırlandırılmazdı. Dolayısıyla, İran dış politikası da İslam Devrimini yayma üzerine kurulu olacaktı. Humeyni, devrimin ilk günlerinde çökmüş olan sistemleri yok etmekten ve bütün baskıcı ve suçlu rejimleri devirmekten başka seçeneklerinin olmadığını ilan edecekti¹⁹⁰. Humeyni için küresel düzenin öncelikleri Batı tarafından belirlenmiş olan devletler ile İlahi hükümlerin hâkim olmasını isteyen İran arasında bölünmüştü. Rejim ya Batıyla ittifaklarına devam edecek, yâda İran tarafından başlatılan İslami sürece uyacaklardı¹⁹¹. İran İslam Devriminden sonraki dış politika sürecini ele alacak olursak bölümler halinde bilgi verilmesi daha öğretici olacaktır. Zira İran’da Cumhurbaşkanı değişikliklerinde Ülkenin dış politikasındaki değişiklikleri görmemiz mümkündür. Reformcuların iktidara geldiği dönemlerde daha barışçıl politikalar izlenmiştir. Muhafazakârların iktidarında ise İran’ın dış politikaları Batı tarafından eleştirilmiş bazen savaş noktasına gelinmiştir.

Irak’ta kraliyet ailesinin devrilmesi ve solcu ideolojini benimseyen Baas partisinin göreve gelmesi Muhammed Rıza Şahın hoşuna gitmemiştir¹⁹². Baas hareketini kendisine tehdit olarak görüyordu. Hem dış politikada hem iç politikada kendisine sorunlar çıkaracak bu yönetimi görmek istemeyen Şah her zaman Irak’la rekabet içerisinde oldu. İngiltere Irak topraklarından çıkmasını ile birlikte ilk sorun patlak vermiş oldu. Şat-ul Arap üzerindeki bazı bölgeleri isteyen

¹⁸⁸ Sheng, 2001: 4

¹⁸⁹ Mürteci, 1997: 32

¹⁹⁰ Moseki, 2008: 61

¹⁹¹ Takeyh, 2009: 18

¹⁹² Ersin, 2003: 108

Saddam İran'ın sert tepkisi ile karşılaştı. İran monarşisi 1937 yılında imzalanmış antlaşmaları geçersiz saymış¹⁹³ ve Şat-ul Arap üzerinde tam egemenlik istemiştir. Baas partisi Huzistan bölgesine olan iddialarını sürdürmüş ve bölgedeki Arapları kışkırtmaya başlamıştır. Buna karşılık olarak ise İran Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtlere silah ve cephane sağlayarak ayaklandırmıştır. İran'ın askeri gücü, Batı'nın İran'a olan desteği ve kuzeyde Kürt ayaklanmaları Saddam'ı geri adım atmak zorunda bıraktı. İran ve Irak arasında sorunlar devam ederken Kürt ayaklanması Saddam'ı kötü durumda bıraktı¹⁹⁴. Şahın ABD ile olan yakınlığı sayesinde ABD'nin bölge politikaları nedeni ile İran Ortadoğu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında Irak yeniden Cezayir anlaşmasının imzalanmasına razı oldu.

1975 yılında Cezayir antlaşması ile birlikte İran bir kez daha bölgeyi kendi egemenliği altına almayı başardı¹⁹⁵. Ama bu antlaşma uzun sürmedi. İran İslam Devrimi ile birlikte İran ve Irak arasındaki soğuk savaş, sonradan sıcak savaşa dönüştü. Irak bu antlaşmanın dayatma yolu imzalandığına inanıyor ve antlaşmaya yeniden bakılması için uygun zamanın gelmesini bekliyordu. Bu uygun zaman hiç şüphesiz İran İslam Devrimi ile gelmiştir. Karşısında hiç tanımadığı bir düşmanı gören Saddam, Batı gibi öncelikle bekleme sürecine girmiştir. İran'da olan olayların sonucunda ve İran dış politikasında Batı karşıtlığı ile gelen düşmanca beyanatlar, Batı'nın İran'dan desteğini çekmesiyle sonuçlandı. Humeyni'nin kurduğu yeni rejim dış politikası önündeki ikinci büyük sorun ya da sınav Irak'la yıllarca sürecek savaş olmuştur. Aslında İran ile Irak arasında savaşa neden olan sözde sorunlar Şah döneminden Humeyni'ye miras kalmış sorunlardı. Ancak Şah'ın askeri gücü Irak'ın İran karşısında tutunmasını imkânsız kılıyordu. ABD, İsrail ve Batı desteği Şah'ın bu gücünü pekiştirmişti. Fakat Humeyni ile birlikte ABD, İsrail ve Batı desteği İran'ın Arkasından çekilerek ve Irak karşısında yalnız bıraktı. Irak ise devrim sonrası giderek batıdan kopan ve yalnızlaşan İran'a karşı Batı'nın, Arap dünyasının ve hatta Sovyetler Birliğinin desteğini almağa çalıştı. Saddam İslam Devrimi ile birlikte Irak Şillerinin ve petrolle zengin Kuzey bölgesindeki Kürtlerin İran'ın tarafına geçeceğini biliyordu¹⁹⁶. Şiilerin Irak topraklarında olan Necef Kerbela şehirlerini kutsal olarak ilan etmesi gelecekte karışıklıkların başlamasına neden olacağını düşünüyordu. ABD bu savaşta Irak'a destek olmakla hem İran'dan rehine krizi için intikam almış olacak, hem de İran'ın İslami yayılmacı dış politikasına engel olacaktı. Saddam Irak

¹⁹³ Arı, 1999: 109

¹⁹⁴ Tareq, 1984: 40

¹⁹⁵ https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Cezayir_Anla%C5%9Fmas%C4%B1.html (erişim tarihi: 19.03.2018)

¹⁹⁶ Koloğlu, 2005: 67

televizyonlarında Cezayir antlaşmasını yırtmış ve İran'a her cephede savaş ilan ediyordu¹⁹⁷. ABD bu savaşta Irak hükümetine her türlü silah desteğini gösteriyordu. Petrol zengini Kuveyt ve Suudi Arabistan finansman konusunda Irak'a her türlü desteği sağlıyordu. Savaş sırasında Batı ülkeleri İran'a karşı sert tepki göstermiş, hükümetin haklı olduğu durumlarda ise görmezden gelmiştir. Batı'nın bu tutumu gelecekte İran'ın nükleer santraller ve nükleer silahlar üretme yoluna gitmesi ile sonuçlanmış ve daha büyük krizler çıkmasına neden olmuştur. ABD'nin İran yolcu uçak gemisini vurması bile Batı tarafından görmezden gelinmiştir.

Irak'ın İran'a karşı tutumu sadece o gün ki koşullar içerisinde şekillenmemiş aksine tarihten gelen bir rekabet damgasını vurmuştur. Dolayısı ile ortaya çıkan kargaşa ortamını iyi değerlendiren Irak, Cezayir antlaşmasını kabul etmediğini açıkladı. Bunun yanında Saddam'ın en büyük korkusu İslam'ı rejimin kendi rejimini tehdit etmesi olmuştur. Zamanında Rıza Şah monarşiye karşı Baas rejimini tehdit olarak görüyor, şimdide aynı hisleri Saddam yaşıyordu. Saddam 8 yıl sürecek savaşın fitilini ateşlemiş oluyordu.

Saddam'ın Savaşı hemen başlatmasının sebepleri aşağıdaki gibidir.

1. Saddam İran'ın İslam devrimi ile birlikte zayıfladığını, ABD'nin desteğini kaybettiğini düşünüyordu. Rehine krizi ile birlikte iki ülke arasında ilişkiler kesilmişti.
2. SSCB'den yeni teknolojik silahlar alan Saddam kendi ordusuna güveniyordu.
3. Arap coğrafyasında Mısırdan boşalan liderliği almaya çalışıyordu
4. İslam Rejimini kendisine tehdit olarak görüyor ve Humeyni'nin Irak halkını İslam'a çağırmasını Cezayir antlaşmasının bozulmasına işaret ettiğini düşünüyordu.

İlk başlarda Irak ordusu savaşı kazanıyordu, ama savaşın uzaması ile birlikte İran ordusu üstünlüğü ele almayı başardı. Olayların İran lehine değişmesi Arap ülkeleri ve ABD'yi rahatsız etti. BM'de acil toplanan ülkeler Savaşı bitirmeyi başardılar. 598 madde görüşüldü ve her iki tarafında yıpranması nedeni ile ateşkes imzalandı. İki ülkede kendi sınırlarına çekildi, esirler iade edildi¹⁹⁸. Büyük bir insan ve maliye kaybına yol açan savaş her iki ülkeyi kötü duruma sokmuştur.

3.1.2. Rafsancani Dönemi İran Dış Politikası

Ali Ekber Haşim'i Rafsancani 1989-1997 yıllarında İran Cumhurbaşkanı olmuş, İslam Devriminde çok önemli konumlarda yer almıştır¹⁹⁹. Ayetullah Humeyni'nin ölümünden sonra

¹⁹⁷ Feridman, 1994: 15

¹⁹⁸ Şucaa, 2007: 40-53.

¹⁹⁹ <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38551651> (erişim tarihi: 05.03.2018)

oluşan kasvet havasını dağıtmak ve içerdeki sorunları büyük bir maharetle çözmüştür. Sosyal ve siyasal güçler arasındaki denge politikasını iyi kurmuş ve kurulan bu denge politikasının baş mimarı olmuştur²⁰⁰. Rafsancani'nin bu başarısı dini lider Humeney tarafından desteklendi. Bu desteği arkasına alan Rafsancani radikallere rağmen Batı ile sıcak ilişkiler kurarak Kalkınma projesini hayata geçirdi. Batı ile ilişkilerin düzelmesi iç ve dış ticaretin artmasına neden olmuştur. Döviz kurlarının serbest bırakılması ile özelleştirme hız kazanmıştır. Özel ve kamu sektöründen gelen gelirler savaş sırasında yıkımların onarılması, yeni petrol rafineri ve barajların yapımına, özelleştirmenin önündeki sorunların ortadan kaldırarak gelişmesine harcanmıştır²⁰¹. Bu politikalardan sonra İran'da yeni bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. İran siyasetine damga vuran Rafsancani, İran-Irak savaşının bitmesinde kilit rol oynamıştır²⁰². Bu onun dış politikadaki başarılarından biridir. Savaşı bitirmesi onun imajını İran halkı gözünde artırmıştır. Humeyni'nin ölümünden sonra yetkisi az olan yürütme organının yetkilerini artırdı. Pragmatik bir siyaset yürüterek radikal İslamcılarının gücünü azaltmayı başardı. Uluslararası sistemde İran'ın yalnızlığa itilmesini önledi. 1993 yılında seçmen sayısını kaybetmesine rağmen yeniden Cumhurbaşkanı oldu²⁰³. Rafsancani'nin bu reformcu politikalarından sonra bazı kesimlerin itirazı ile karşılaşmıştır. Abdülkerim Suruş başta olmakla dini entelektüeller muhalefet etmişlerdir. Suruş'un bu muhalefetine geleneksel ve Hizbullah gibi grupların itirazı damga vurmuştur. Abdülkerim Suruş Rafsancani hükümeti döneminde düşüncelerini Liberal ve Marksist temellere dayandırarak, Şiiilikte yeni bir yorum ortaya koymaya çalışmıştır²⁰⁴. İran'daki radikal unsurlar Suruş'un İngiliz casusu olduğunu ve İngiltere tarafından maliye desteği sağladığını iddia etmişlerdir²⁰⁵. Rafsancani'nin bu reform süreci Hizbullah gibi radikallerin tepkisini çekmiştir. Belli bir kesimin hayat seviyesinin artması, Hizbullah ve İslam devrimcilerinin burjuvazi tarzı zenginleşmesi, fakir kısmın ve mücahitlerin tepkisine neden oldu. Rafsancani iç politikadaki sorunların daha zorlu kısmını dış politikada yaşıyordu. Rafsancani dönemi reformların finans desteğini sağlamak için dış borçlar alındı. Haşim'i reform dönemi belli bir kısmın zenginleşmesine ve 1992 yılında ekonomik krizin patlak vermesi ile halkın desteğini kaybetmiştir²⁰⁶. Ekonomide liberal politikalar üreten hükümet sosyal adaleti sağlayamadı. Bir taraf zenginleşirken diğer taraf

²⁰⁰ İhtişami, 1969: 37-76

²⁰¹ Moseki, 2008: 383.

²⁰² İhtişami, 1969: 37-76.

²⁰³ <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201701081026679989-rafsancani-hayatini-kaybetti-iddiasi/> (erişim tarihi: 06.03.2018)

²⁰⁴ Zarifiniya ve Cenahhaye, 1998: 122-130

²⁰⁵ Zarifiniya ve Cenahhaye 1998: 130-166;

²⁰⁶ <https://www.iramcenter.org/rafsancani-nin-cumhurbaskanligi-doneminde-iran-ekonomisi/> (erişim tarihi: 05.03.2018)

fakirleşiyordu. Bu da toplum içinde büyük tepkilere yol açmıştır. Dış politikada pozitif bir hava yakalamıştır. Uluslararası sisteme hep barış mesajları vermiştir. Körfezde jandarma olma gibi bir düşüncelerinin olmadığını savunmuştur.

Bu reformcu politikaları Ali Homeney ve radikallerin desteğini kaybetmesine neden olmuştur. Bu desteği kaybeden Rafsancani bir sonraki seçimlerde yerini Hatemi'ye bırakmıştır. Görevi bıraktıktan sonra yeniden Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katıldı ama kazanamadı. Son seçimlerde Ruhani'yi destekledi ve onun Cumhurbaşkanı olmasında büyük bir rol üstlendi. 2017 yılında aniden kalp krizi sonucunda vefat etmesi ılımlılar için büyük bir darbe olmuştur. Bu ani ölüm Cumhurbaşkanı Ruhani'nin konumunu zayıflatacağı ön görülmektedir.

3.1.3. Hatemi Dönemi İran Dış Politikası

Modern Sol bloğun en önde gelen isimlerinden olan Hatemi, dış politikada “sıfır sorun”, Huntington’un Medeniyetler çatışması tezi yerine, Medeniyetler arası diyalogu savunmak gibi sloganlarla İran Cumhurbaşkanlığına gelmiştir. Hatemi dönemi İran daha çok reformlar dönemi olarak akıllarda kalmıştır. Onun destekçileri Rafsancani dönemi oluşan reformcu yeni sınıf ve devrim öncesi var olan aristokrasi sınıfı olmuştur. İslam deviminden sonra halk mazlumların unutulduğunu ve yeni liberal reform hareketine umutla bakmışlardır. Nihayet İran tarihinin dönüm noktalarından biri yaşanmış ve Muhammed Hatemi 1997 yılında Cumhurbaşkanı olmuştur²⁰⁷. Hatemi dönemi İran tarihi açısından siyasi ve medeni toplum sürecinin kademe kaydetmesinde en parlak dönemlerden biri olmuştur. Hatemi iktidarı döneminde basın üzerinde baskı kaldırılmış ve basının özgürlüğüne önem verilmiş, sansür yok denecek kadar azalmıştır²⁰⁸. Hatemi ekonomik kalkınmadan önce siyasal ve kültürel kalkınmanın gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Siyasal ve kültürel kalkınmanı öne alması sebebi ise Hatemi'ye göre sadece böyle bir şekilde işlevsel hale geleceğini düşünmektedir. Hatemi yönetimi siyasal ve kültürel kalkınma ile beraber ekonomik kalkınmanı sürdürmüştür. Hatemi ekonomide sorunları siyasi istikrarın yokluğu, ekonominin sadece petrol ve yeraltı kaynaklardan bağımlı olması, beyin göçü ve sermayenin kenara çıkarılması gibi nedenlerde görmüştür. Bu yapıyı siyasal ve hukuki reformlarla bitireceğini düşünen Hatemi pratikte başarılı olamamıştır. Bütün bunların yanı sıra Hatemi'nin çalışma karnesi oldukça başarılı görülmektedir²⁰⁹.

²⁰⁷ Mürteci, 1977: 143-182-209.

²⁰⁸ Celaipur, 1989: 151-232.

²⁰⁹ Nuzeri, 1987: 319-400

1998’de İran’da Cumhurbaşkanı seçilen Hatemi CNN’e verdiği bir demeçte ”Uygarlıklar Arası Diyalog” –tan bahse ederek ABD ve İran’ın özgürlük mücadeleleri arasında benzerlikler kurmuştur²¹⁰. ABD buna olumlu tepki vermiş ve iki ülke arasında güreş takımları turnuvası yapılmıştır. Bu yumuşamanın bir diğer adımı ise 2000 yılında ABD’li dört senatör ile İran Meclisi üyelerinin bir araya gelmeleri olmuştur. Ancak 11 Eylül 2001 saldırıları ile beraber Amerikan kamuoyunda tekrar artan İran ve genel olarak İslam karşıtlığı gibi nedenlere Bush yönetimi döneminde söz konusu bağlantılar sona erdirilmiştir.

ABD ile İran arasında genel hatlarıyla baktığımızda özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte dört noktayı gözlemleye biliriz.

1. İran’ın terör faaliyetlerine destek sağlıyor olması.
2. Bölge ülkelerine İran’daki rejimin ihraç edilmesi kaygısı.
3. İran’ın Orta Doğu barış sürecini sürekli ertelediği iddiası.
4. Kitle imha silahları üretme çabası.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin “Şer Eksenini” ülkeleri ilan etmesi ardından Irak ve Afganistan’da askeri birliklerini konuşlandırılması gibi etkenler İran’ın ABD tarafından kuşatıldığı ile ilgili bir söylem geliştirilmesine neden olmuştur²¹¹. Dönemin ABD başkanı George W. Bush tarafından Ocak 2002 tarihinde ilan edilen Bush doktrini çerçevesinde “Şer Eksenini”-e dâhil edilen İran bu duruma sert tepki göstermiştir. ABD İran’ın bölgedeki pek çok terör örgütüne yardımda bulunduğunu iddia etmiş ve bu tehdidin ortadan kaldırılmasının tek yolunun İran’da bir rejim değişikliği olduğu çeşitli defalar dile getirilmiştir. ABD İran’ın Hamas, Hizbullah ve İslami Cihat gibi örgütlere finansal ve lojistik destek sağladığını resmi kanallardan iddia etmektedir. İran’ın söz konusu örgütlerin terörist faaliyetlerine doğrudan bir katkısı ile ilgili her hangi bir somut kanıt bulunmamış olsa da ABD yöneticilerinde ve genel olarak kamuoyunda baskın olan görüş tam tersidir. Bunun kuşkusuz en önemli nedeni İran İslam Devrimi sonrası ülkede yaşanan büyük kültürel dönüşümün bir sonucu olarak, anti-Amerikan, anti-İsrail ve Batı karşıtı fikirlerin İran için standart bir ideolojik aygıtı dönüşmüş olmasıdır. ABD’nin Irak işgali iki ülke arasındaki ilişkilerde beklenmedik bir yumuşamaya sahne olmuş gibi gözükse de kısa sürede ilişkiler yine gerginlik seviyesine dönüşmüştür. 8 sene süren İran – Irak savaşından sonra ABD’nin 2003 yılında İran’ın ezeli düşman olarak gördüğü Saddam Hüseyini Sünni ağırlıklı rejimine son vermesi

²¹⁰ Ramazani, 2004: 29

²¹¹ Özbek, 2012: 195

İran açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir²¹². ABD'nin 2003 yılının nisan ayında Irak'a girmesi sonrasında İran ABD'de çıkarlarını temsil etmekte olan Tahrandaki İsviçre büyükelçiliğine “büyük pazarlık” olarak isimlendirilen bir öneriler paketi sunmuştur. Buna göre ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarını sona ermesi İran'ın diplomatik olarak tanınması ve ABD'nin İran'da rejim değişikliği çabalarına son vermesi halinde; İran'da İsrail-Filistin iki devletli bir çözüme razı olacak. ABD'nin terörist örgütler kategorisinde değerlendirdiği organizasyonlara verdiği maddi desteği kısıtlayacak. ABD'nin Irak ve Afganistan'da yanında olacak ve mükemmel programını budayacaktı²¹³. ABD'de özellikle Şahinler adı verilen grubun sert tepkisi ile karşılaşan bu teklif kısa sürede ret edilmiştir. Bu durum İran açısından ABD ile ilişkilerinde güvensizliğe dayalı tedirginlikleri daha da artırmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde önem arz eden diğer bir konuda İran'ın nükleer çalışmalarıdır. İran uzun bir süre kendi içine kapalı bir şekilde nükleer faaliyetlerini sürdürmüştür. 2002 yılının ağustos ayında rejim muhalifi ulusal devrim konseyinin dünya kamuoyuna duyurması sonucu, dönemin Cumhurbaşkanı Hatemi'de bu durumu kabullenip, 2003 yılının şubat ayında İran'da uranyum zenginleştirme imkânına ve altyapısına sahip olduğunu duyurmak zorunda kalmıştır²¹⁴. ABD'nin İran konusundaki en büyük tereddüdü, 2003 yılından itibaren, İran'ın nükleer gücü ola gelmiştir. Özellikle 11 Eylül sonrası süreçte ABD'nin “terörist” imgesi olarak öne çıkardığı “Arap ve Müslüman” figürünün ABD gözünde 1 numaralı temsilcisi olan İran; nükleer faaliyetler sürdürmeye devam ettiği sürece başta ABD olmak üzere tüm Batı Dünyasının gözünde “potansiyel terörist” olarak algılamaya devam edecek gibi görülmektedir. İran ABD'nin soğuk savaş bittikten sonra başladığı çevreleme politikasından çekilmekte ve Rusya ile Çin gibi BM güvenlik konseyi üyesi ülkelerle iyi ilişkiler kurarak ABD'nin düşmanca tutumunu dengelemeye çalışmaktadır. Rusya'nın da bölgesel çıkarları gereği İran'ı destekliyor olması, ABD için önemli bir sorun teşkil etmektedir. ABD 2006 yılında İran'a ilişkilerini nükleer faaliyetler açısından tekrar gözden geçirmiş ve İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurması karşılığında kapsamlı müzakerelere hazır olduğunu bildirmiştir²¹⁵. Bu açılımına bir sonuç bulamayınca İran ile BM arasında devam eden müzakerelere katılan ABD buna rağmen müzakerelerden bir sonuç çıkmadığını görünce geri adım atmıştır.

²¹² Keskin, 2007: 44

²¹³ Ridel, 2011: 11

²¹⁴ Özkan, 2007: 27

²¹⁵ Köse, 2008: 39

3.1.4. Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası

Ahmedinejad İran'ın kuzeyinde Garma kentinde demirci ailesinde dünyaya gelmiştir. İran'ın akademisyen Cumhurbaşkanı olma özelliğini taşımaktadır. Daha önce Erdebil eyaletinde vali ve Tahran Belediye Başkanı görevlerini yürütmüştür²¹⁶. Tahran'da asansörleri kadın ve erkek için olmakla iki yere ayırmıştır. Muhafazakâr politikalarını içerde ve dışarıda sürdürmüştür. 2005 yılında Hatemi ile girdiği Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden galibiyetle ayrıldı. Hatemi ve Rafsancani'nin modern sol bloğuna karşı kendisinin geleneksel sağ bloğu galip gelmiştir. Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani ve Hatemi'nin ılımlı politikalarına tepki gösterdi. Rafsancani ve ailesini yolsuzluğun sembolü olarak tepkilerini yoğunlaştırmıştır. Halkın tepkisini, muhafazakar kesimin, mücahitlerin desteğini arkasına alan Ahmedinejad seçimlerde başarı elde etmiştir. İçerde ve dışarıda muhafazakâr politikasını devam ettirmiş ve Batı'yı ağır suçlamıştır. Onun hükümeti döneminde Batı ile ilişkiler bozulmuştur. İsrail soykırımını kabul etmemiş ve Güvenlik Konseyinde ABD, İsrail ve Batı ülkeleri için ağır suçlamalarda bulunmuştur. Ahmedinejad kendisi molla olmasa da İran – Irak savaşında Devrim Muhafızı olmuştur²¹⁷. ABD elçilik baskınında öğrenci başkanlarından biri olmuştur. İktidara gelişi ise Batı tarafından endişeyle karşılanmıştır. Halka vaat ettikleri ve söyledikleri Batı'yı tehdit eder nitelikteydi. Batı karşıtı söylemleri kısa sürede somut hal alacak ve Nükleer projelerde yeni bir çağ açma çabasına girmiştir. Nükleer enerji ve nükleer silahların İran halkının hakkı olduğunu savunmuştur. Ahmedinejad döneminde Batı ile ilişkiler çıkmaza girmiş peş peşe ambargolar uygulanmıştır. Ahmedinejad'ın 2005 yılındaki bir konuşmasında İsrail'in haritadan silindiğini ve ABD'nin yok olduğunu görmek istediğini belirtmesi gibi örneklerde bu algıyı pekiştirmektedir²¹⁸.

İran'ın dış politika öncelikleri arasında, ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İsrail'in dikkatinin İran üzerinde yoğunlaşmasını önlemeye yönelik politikaları hayata geçirmek vardır. Bunun için Şii muhalifleri ve komşu ülkelerde faaliyet gösteren bazı örgütleri destekleme yoluna gitmiştir. Özellikle ABD tarafından işgal edilen Irak'taki Şii grupları destekleyip, Irak içinde çatışmalar çıkarması İran'ın ABD'nin bir sonraki hedefi olmaktan duyduğu rahatsızlık ve çekincelerin gösterileri olarak algılana bilir.²¹⁹ İran'ın Şii'lere olan desteğini Irak'taki Şii harekâtını oldukça güçlendirmesi bölgelerdeki diğer ülkelerde yaşayan Şii gruplarında ilgisini çekmiştir. İran işgali sonrasında orta doğuda siyaset sahnesinde daha

²¹⁶ <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-mahmud-ahmedinejad> (erişim tarihi: 14.03.2018)

²¹⁷ Aras, 2005: 60.

²¹⁸ Özkan, 2007: 23

²¹⁹ Kemp, 2005: 156

da belirginleşmeye başlayan Şiilerin doğal lideri olarak İran'ın ortaya çıkması hem ABD hem de bölgedeki devletlerin kurduğu mevcut durumun tehdit edilmesi anlamına gelmiştir. ABD için İran'la ilişkilerde temel sorun her ne kadar İran'ın nükleer faaliyetleri gibi gözüküyor olsa da asıl sorun tarafların uzlaşmayan çıkarları olarak göze çarpmaktadır. ABD'nin bölgedeki çıkarları kısaca petrol ve diğer enerji kaynaklarının güvenliğinin sürdürülmesi, İsrail'in güvenliğinin sağlanması terörizm tehdidinin ortadan kaldırılması ve kitle imha silahlarının üretimi ve yayılmasının önlenmesi olarak sıralana bilir. Bu açıdan bakıldığında ABD'ye göre İran bölgede çıkarlarını tehdit eden birincil otoriter rejim konumundadır. ABD açısından İran nükleer kapasiteye sahip olmaya çalışan otoriter İsrail'in varlığı için bir tehdit oluşturan ve aynı zaman bölgede çeşitli terörist örgütleri destekleyen bir ülkedir. ABD'ye göre bölgede istikrarın sağlanabilmesi için nükleer silahlardan arınmış demokrasinin hayata geçirdiği ve liberal piyasa şartlarına göre yeniden yapılanmış bir İran'ın ortaya çıkması bir şarttır. ABD'nin İran için tasarladığı bu dönüşümün zararsız bir şekilde gerçekleşebilmesi için öncelikle İran'ın nükleer faaliyetlerine son verilmesi çok önemlidir. İran içinde muhafazakâr kanadı temsil eden Ahmet Nejat'ın 2005'te Cumhurbaşkanı seçilmesinde ABD açısından güvensizliği devam ettiren bir diğer unsur olmuştur. Obama iktidara gelmesi ile birlikte ABD ve İran arasındaki ilişkilerde yumuşama dönemini girileceği düşünülüyordu. Obama dış politik sorunlarını çözmek ve böylece kötüye giden ekonomik durumları düzenlemek gibi fikirleri, Tahran tarafından olumlu karşılandı. Ahmet Nejat, “makul bir atmosfer ve karşılıklı saygı” çerçevesinde ABD ile dolaysız müzakere fikrini benimsediklerini dile getirmiştir. Obama başkanlık seçimini kazandığı için tebrik mesajı gönderen Ahmednejad'ın bu davranışı, iki ülke arasındaki ilişkide gerginlikten yumuşamaya doğru bir dönüşüm olacağı inancını artırmıştır. Ama kronik hale gelmiş bazı temel sorunların çözülebilmesi için ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerini bir an önce durdurması devam ediyor olması, olumsuz bir takım gelişmelere neden olmuştur. Yine de, 2009 yılında bir İran heyeti ile Avrupalı ve ABD'li yetkililer arasında İran'ın nükleer programının detaylarıyla ilgili görüşmeler başlamıştır. “İran'ın tıp alanında faaliyet gösteren Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü için ihtiyaç duyulan yakıtın karşılanması” ve “zenginleştirilmiş uranyumun İran dışına çıkarılarak daha yüksek oranda zenginleştirilip yakıt çubuğuna dönüştürülerek İran'a teslim edilmesi” üzerinde prensip anlaşmasına varılmıştır²²⁰. Bu prensip anlaşmasını takiben Viyana'da ABD'nin de aralarında bulunduğu ülkelerin temsilcileriyle bir araya gelen İran heyeti, UAEK'in (Uluslararası Atom Enerji Kurumu) hazırladığı öneride uzlaştı. Buna göre İran'ın

²²⁰ Sandıklı ve Emekliler, 2012: 9

elindeki uranyumun zenginleştirilmesi işlemleri Fransa’da yapılacak, böylece İran’ın nükleer çalışmaları dolaylı yoldan kontrol altında tutulacaktı. Tahran yönetimi, Viyana’da varılan anlaşmaya yönelik ülke kamuoyunda ortaya çıkan tepkilere karşılık, Viyana Anlaşmasında bazı değişikliklere gidilmesini önermiştir²²¹. Bu öneri anlaşmanın diğer taraflarınca kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Türkiye ve Brezilya arabuluculuk girişiminde bulunmuşlar ve 17 Mayıs 2010’da uranyum takası konusunda İran’la anlaşmaya varmışlardır. ABD, bu anlaşmaya yönelik sert bir tepki göstermiş ve İran’ı yeni yaptırımlar uygulanmasına yönelik baskıdan kurtulmaya çalışmakla suçlamıştır. BM Güvenlik Konseyinde İran’a yönelik yaptırım uygulanması talebinde bulunan ABD’nin bu talebi üzerine 9 Haziran 2010’da İran’a yönelik yeni bir yaptırım kararı alınmıştır. Görüldüğü üzere İran’ın nükleer faaliyetlerine yönelik ABD’nin sert tutumu ve güvensizliğe dayalı dış politikası nedeniyle bu krizle herhangi bir çözüme gidilmemiştir. Bazı analistlere göre İran’ın nükleer faaliyetleri hususunda ABD’nin ortaya koyduğu bu uzlaşmaz tavrın sebebi İran meselesinde Orta Doğunun güvenliği açısından çözümün ülkede rejim değişikliğinin görülüyor olmasıdır.

Seçimler sırasında halka sosyal adalet sözü vermiş ve petrol gelirlerinin bir kısmını halka dağıtacağı sözünü vermiştir²²². Seçim sırasında verdiği sözlerin neredeyse hepsini tutmuştur. Petrolden gelen gelirleri halka dağıtmış, Planlama ve Bütçe Komitesinin yetkilerini azaltarak yine bu gelirleri halka dağıtmıştır. Bu maliye politikasının sonucunda enflasyon başlasa da petrol fiyatlarının artması ile birlikte Ahmedinejad enflasyon sorununu çözme yi başarmıştır. Dış politikada ise Hatemi ile gelen barış ortamı aşırı radikal geleneksel muhafazakâr Ahmedinejad hükümeti tarafından bozulmuştur²²³. Hatem’i tarafından Batı ile yapılan nükleer çalışmalardaki taviz verme durumları Ahmedinejad tarafından izlenmemiştir. Ahmedinejad Nükleer santral ve nükleer enerjinin İran’ın hakkı olduğunu savunmuştur. İran’da nükleer enerji santrallerinin kurulmasında 1977 ABD etkili olmuştur. Sonraki aşamalarda Fransa ile nükleer santrallerin kurulmasında anlaşmalar imzalanmıştır²²⁴. İslam devriminden sonra ise bu anlaşmalar askıya alınmıştır. Dini liderler ilk başlarda nükleer santral ve nükleer silaha karşı olsalar da Batı’nın tutumu karşısında düşüncelerini değiştiler. Yanlış yaptıklarını anlayan hükümet nükleer santral ve nükleer silah yapma konusunda harekete geçtiler²²⁵. Ahmedinejad bu konuda taviz vermemiş ve nükleer santralleri kurma

²²¹ Sandıklı ve Emekliler, 2012: 10

²²² Sinkaya, 2013: 24.

²²³ <http://www.usakgundem.com/yazar/217/iran-ve-yeni-cumhurbaskani-ahmedinejad.html>, (erişim tarihi: 11.07.2014)

²²⁴ Birdişli, 2013: 36

²²⁵ Kibaroglu, 2006: 11

konusunda geri adım atmamıştır. 2009 yılında İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad İran'ın Kum şehrinde yeni bir nükleer santralin olduğundan bahis etti. Bu İran'ın nükleer uranyum zenginleştirme konusunda ne kadar aşama kaydettiğinin göstergesidir. Kum şehrinin 50 km yakınında kurulan bu tesiste %20 oranında zenginleştirme işlemini 3 katına çıkarılması mümkündür²²⁶. Ahmedinejad yönetimi nükleer silah yapımını İran'ın garantisi olarak görmektedir. Ahmedinejad'a göre nükleer silahı olan bir ülkeye düşman ülkeler saldıramaz. Bölgede yalnız kalan İran nükleer silahları kendisinin kurtuluşu olarak görmektedir. Bu bağlamda Rusya ile anlaşmalar yapılmakta ve nükleer silah yapılması için santrallerin kapasitesi artırılmaktadır. Ahmedinejad dış politikada İran'ın saygınlığı yeniden kazanma arayışına girmiş kendinden önceki ılımlı yönetimleri eleştirmiştir. Ahmedinejad'ın dış politikasını özetleyecek olursak, Batı ile ilişkiler önceki dönemlere bakıldığında daha da kötüleşmiş, ABD Şeytan-i Bozorg (Büyük Şeytan), İsrail ise Şeytan-i Koçok (Küçük Şeytan) ilan edilmiştir. İran dış politikada öncekilerin aksine barışçıl değil, saldırgan bir politika izlemiştir. İran'ın uluslararası sistemde haklarını savunmuş İsrail ve ABD'yi suçlamıştır. Bu suçlamalar o aşamaya gelmiştir ki Ahmedinejad Yahudi soykırımı ve İkiz Kulelerin teröristler tarafından vurulmasını senaryo olarak tanımlamıştır²²⁷. Ahmedinejad'ın bu dış politikası İran'da muhafazakârlar tarafından destek bulmuştur. Ama bu tavırları yüzünden yaptırımların sıklaştırılması İran'ın ekonomik krizle karşı karşıya kalmasına neden oldu. Ayetullah Homeney'in kendisi üzerinde olan desteğini çekmesi sonucunda reformcu kesimden gelen Hasan Ruhani karşısında seçimleri kaybetmesi kaçınılmaz olmuştur.

3.1.5. Ruhani Dönemi İran Dış Politikası

Hasan Ruhani 2013 yılında İran'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi gerek iç politikada gerekse de, dış politikada değişikliklerin habercisi olmuştur. 2013 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimleri ekonomi, siyaset, dış politika, devlet-toplum ilişkilerinde krizler ve meydan okumalarla sarsıldığı bir dönem olmuştur. İran Ahmedinejad sonrası dış politikada atılan sorumsuz adımlardan sonra ambargolar ve yaptırımlar karşı karşıya kalmıştır. Ekonomi nükleer programı ile İran'a uygulanan ağır yaptırımların yükü altına girmiştir. İran'a yapılan bu yaptırımlar sonucu ekonomi yüzde 5 oranında daralmış, işsizlik yüzde 25 olmuştur²²⁸. 2013 yılı devlet-toplum ilişkileri açısından zor bir dönem olmuştur. 2009 yılı Ahmedinejadın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra halk seçime hiyle karıştığı iddiası ile meydanlara

²²⁶ Oktav, 2011: 57.

²²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=tNbacRRAEpo> (erişim tarihi: 11.12.2017)

²²⁸ <http://worldpoliticsjournal.com/world/middle-east/9140> (erişim tarihi: 10.01.2017).

dökülmüştür. Bu gösteriler İslam Devrimi tarihinde devrimden sonra en büyük kriz olmuştur²²⁹. Protesto gösterilerinde halk seçimin tekrarlanmasını ve Anayasaya uyulmasını istemiştir. Bu protestolar bastırılmış ve Yeşil hareket Liderleri ev hapsine atılmış, reformcu politikacılar siyasetten uzaklaştırılmıştır. Ülkede siyasi kriz dış politikada nükleer alanda yaşanan şansların değerlendirilememesi ile sonuçlandı. 2013 yılında seçimlere katılmak isteyen eski Cumhurbaşkanı Rafsancaninin adaylığı Anayasa Konseyi tarafından engellendi²³⁰. Bu yaşanan gelişme halkın seçimlere olan ilgisini arırdı. Seçimler yaklaşırken Ruhani halk tarafından fazla tanınmayan bir Cumhurbaşkanı adayydı. Ama televizyonda yaptığı ümidvari ve ılımlı konuşmalar reformcu kesimin ilgisini çekmiştir. Hasan Ruhani, Haşimi Rafsancani ve Muhammed Hatemi'nin desteğini aldıktan sonra ilk aşamada gereken yüzdeyi tutturmış ve seçimleri kazanmıştır. Özellikle Muhammed Hatemi'nin reformcu aday Muhammed Arif'i seçimlerden çekilmeye ikna etmesi bütün reformcu oylarının Ruhani'ye gitmesi ile sonuçlandı²³¹. Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı ilk işi dış politikada düzenlemeler yapmak oldu. Ruhani seçim kampanyasında nükleer krizin diplomasi yolu ile çözülmesini, ekonomik yaptırımların kalkmasını ve halkın refaha kavuşmasını söylüyordu. Ruhani için sanayini üretime devam etmesi en azı nükleer enerji kadar önemli idi²³². Ruhani'ye göre ekonomiyi daha fazla yıpratacak politikalar anlamlı değildi. Ruhani nükleer enerjinin İran'ın hakkı olduğunu, aynı zamanda uluslararası toplumun İran hakkındaki kuşkularını gidermek için şeffaf bir yaklaşımında gerektiğini savunuyordu. Ruhani ve arkadaşlarına göre anlaşma karşılıklı saygı ve güven esasında oluşturulmalıdır²³³. Ruhani'nin nükleer anlaşma için ABD ile uzlaşması gerekiyordu. ABD ile ilişkiler konusunda sorulan bir soruya "iyileşmesi zor eski bir yara" cevabını vermesine rağmen Hatemi döneminde olduğu gibi ilişkilerin iyileştirilmesi için saygı ve güven ilkeleri içinde düzenlemeler yapılacağını belirtmiştir. Ruhani'ye göre ABD ve İran arasında bu soğuk savaşın bitmesini istemeyen bazı güçler var ama iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfa açmak, iki ülke arasındaki düşmanlığı ve güven bunalımını aşmak için yeni bir güzergah çizilmesi gerekmektedir²³⁴. Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Obama'nın kendisini tebrik etmesi, yeni dönemde nükleer anlaşmaların imzalanması için ilk işaret oldu. İki ülke arasında yaşanan 30 yıllık diplomatik gerilim ardından sembolik bir öneme sahip bir ilk yaşanacak, Obama ve

²²⁹ <https://www.chathamhouse.org/publications/books/archive/view/63399> (erişim tarihi: 10.01.2017)

²³⁰ Ansari, 2016: 1-29.

²³¹ <https://edition.cnn.com/2013/06/07/world/meast/iran-rouhani-profile> (erişim tarihi: 29.05.2018)

²³² <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22921680> (erişim tarihi: 29.05.2018)

²³³ <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/2013617112817812475.html> (erişim tarihi: 29.05.2018)

²³⁴ <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22921680> (erişim tarihi: 29.05.2018)

Ruhani telefon görüşmesi yapacaktır. Krizin çözümünde İran'la birlikte Batı ülkelerinin tavrıda merakla bekleniyordu. Bu bağlamda Obama yönetiminin diplomatik çözüm arayışında anlaşmaya giden yolda büyük bir rol oynadı²³⁵. Ahmedinejad döneminde sonuçsuz kalan anlaşmalar Ruhani döneminde sağlandı. İran P5+1 ülkelerinin ciddi ve ireliye dönük diplomasi çabaları neticesini 2013 yılında Cenevre anlaşması ile verdi. Taraflardan gelen açıklamalar bazı anlaşmaların imzalandığını ve domut adımların atılacağını teyit ediyordu²³⁶. Yaşanan bu gelişmeler kendisini ekonomide göstermeye başladı. 2016 yılında İran'ın petrol ihracatında artış hiss edilmeye başladı. Ekonomik durum daha iyi duruma gelmeye başlamıştır. Ruhani seçimlerde verdiği sözleri tutmuş ve Ahmedinejadın aksine ılımlı ve barışçıl bir dış politika izlemiştir.

3.2. İran Merkezli Güncel Tartışmalar

Bilindiği üzere İran'da ve ABD'de muhafazakâr ve reformcu kesimler iktidara gelip gitmektedirler. İşin garip tarafı İran'da yönetime reformcular geldiği zaman ABD'de aşırı olan liderlerin gelmiş olmasıdır. İran'da ise muhafazakâr kesim iktidara geldiğinde ise ABD'de ılımlı liderler ülke yönetimine gelmiştir. Reagan-Humeyni, Rafsancani-Bush, Hatemi-Klinton, Ahmedinejad-Obama ve son olarak Trump – Ruhani dönemleri bir birine ters düşen politikacıların iktidara gelmesi dönemleri olmakla beraber, çözüm sürecini aradan kaldırmıştır. ABD'de Cumhuriyetçilerin iktidara geldiği dönemlerde ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve ABD daha hırçın politikalar üretmiştir. Bush dönemi ABD'nin Irak ve Afganistan işgalleri bunun en önemli belirtileridir. Bush'tan sonra iktidara gelen ve Demokrat olan Barak Obama ise İran'a dostluk elini uzatmıştır²³⁷. Ama o dönemde İran Cumhurbaşkanı olan Ahmedinejad bunları ret etmiş ve muhafazakâr dış politikasına devam etmiştir. ABD'nin farklı dönemlerde farklı dış politikaları olmuştur. ABD hegemonyasının temel düşüncesi olan realizm İkinci Dünya Savaşından sonra yerini Modernizm düşüncesi ile değiştirmiştir. Soğuk Savaş sonrası sırası ile Klinton'un "Küreselleşme" oğul Bush'un "Demokratik Realizm" anlayışının yerini ise Obama döneminde "Yeni İdealizm" vizyonu almıştır²³⁸. Clinton dönemi Küreselleşme söylemleri ABD'nin dünya ülkelere küresel ekonomik birlik kurmakla savaşların biteceği tezi olarak görülmektedir. Bush'un demokratik realizm anlayışı ise uluslararası sistemdeki değişikliklerin ekonomik yollarla değil, askeri gücü sayesinde terörün

²³⁵ Parsi, 2012: 13

²³⁶ <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir> (erişim tarihi: 15 Ocak 2018).

²³⁷ <http://www.finansgundem.com/haber/obamadan-irana-tanidik-seslenis/374519> (erişim tarihi: 09.05.2018)

²³⁸ www.21yyte.org, (erişim tarihi: 12.07.2015)

bitirilmesi ile son bulacağını savunmuştur. Obamanın yeni idealizm vizyonu ise ABD'nin demir yumruğu ile değil yumuşak dokunuşları ile çözüme kavuşacağı felsefesini savunmuştur. ABD'nin Bush döneminde İran'la olan ilişkileri çıkmaza girmiştir. Bush döneminde ABD'nin dış politikası, ABD ve dostlarına karşı olan terörist saldırıları durdurmak, serbest piyasa ve küresel ekonominin büyümesinin yeni çağını başlatmaya yönelik hareketlerde bulunmuşlardır. ABD'nin küresel aktör olarak güvenlik sorunlarını gidermek, küresel sorunlarla uğraşırken sunulan fırsatları değerlendirmek istemektedir²³⁹. Taliban örgütünü Sovyet işgaline karşı kullanan ABD Soğuk Savaş sonrasında silahlarını İslam coğrafyasına doğru çevirdi. 11 Eylül olayları Modern Dünya tarihinin dönüm noktalarından biridir. Zira artık ABD düşman olarak gördüğü Irak ve Afganistan'a askeri müdahale yapıyor ve Ortadoğu o günden sonra kendine gelemeyecektir. Taliban Afganistan'da otoriteyi ele geçirmesi, Şii olan İran'a karşı tavır takınması, Afganları Horasan'a gitmeye zorlaması²⁴⁰ ipleri iyice germiştir. Bu düşmanlığı kullanmaya çalışan Bush yönetimi İran'la bazı anlaşmalar yapmış ve Taliban'a karşı İran'dan yardım beklemiştir. Bu anlaşmaya göre İran hava sahasını ABD'ye açacak ve kaynakları ulaştırmak için gemileri kullanma konusunda anlaşmışlardır²⁴¹. Ama bazı diplomatların ayarsız konuşmaları ve Amerikan kamuoyunun baskısı yönetimi bu konuda geri çekilmeye itmiştir. Afganistan sürecinde geçen olumlu ilişkiler Irak savaşı ve ABD'nin Ortadoğu'ya müdahalesi ile yeniden ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Bush İran'ı şer ekseninin bir parçası olarak görmüştür. İran terör gruplarına yardım etmekle suçlanmış ve BM'de terör ülkesi olduğu konusunda çeşitli konuşmalar yapılmıştır. Bush İran'ı gizlice nükleer malzemeler saklamakla suçlamış ve yaptırımları daha da sertleştirmiştir. ABD'nin böyle bir tavır takınması BM'nin İran'la olan nükleer görüşmelerini olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur. Bush yönetiminde saldırgan bir politika izleyen ABD diplomatik yollardan çözüm arayacağını, bunların sonuç vermemesi halinde askeri müdahale edeceğini belirtmiştir²⁴². İran ve ABD tarafındada radikallerin olması ilişkileri savaş noktasına getirmiştir. George Bush'dan sonra Obama'nın iktidara gelmesiyle birlikte ABD tarafından diplomatik yolar aranmaya başlandı. Askeri müdahale seçeneği rafa kaldırıldı. Her ne kadar muhafazakarlar buna itiraz etselerde Obama ile birlikte gelen değişim rüzgarı devam etti. ABD İran'a dostluk elini uzatmıştır. Bu sırada Obama'nın bu tutumuna İran'daki ılımlı reformcular hoş karşıladı. Ama Ayetullah Homenei ve etrafındaki muhafazakarlar bunun kabul edilemez bir durum

²³⁹ Enver ve Kanat, 2009: 63-79

²⁴⁰ Turhan, 2000: 217

²⁴¹ İrfan, 2006: 101

²⁴² Travis, 2009: 2

olduğunu savundu²⁴³. Seçim boyu Bush'un askeri müdahale ve dış politikasını eleştiren Obama'dan beklentiler büyüktü. Obama gelir gelmez Müslüman ülkelere ABD'nin barış elini uzattı. Afganistan'da ve Irak'ta asker sayısını azalttı. Hatta en büyük düşman ülke olarak tanımladıkları İran'a bile siz yumruklarınızı açarsanız bir size elimizi uzatırız mesajı verdi²⁴⁴. Obama'nın bu tutumu Ahmedinejat tarafından olumlu karşılanmıştır. Ahmedinejat bu açılımın dürüst olması halinde, saygı ve adalet çerçevesinde hoş karşılayacağını ifade etmiştir. Ancak sonralar Ahmedinejat'ın bu tutumu ulema tarafından hoş karşılanmayacak ve onun hükümeti için sonun başlangıcı olacaktır. Zira o, Ali Dini Lider Ali Homeney'in bu konu ile ilgili düşüncelerine ters düşmüştür. Ali Dini Lider hameney'in ABD'e karşıt sert konuşmalarına rağmen Obama barışçıl bir dille konuşmuştur. ABD ve İran ilişkilerini silah ve terör yoluyla değil, barış yolu ile çözüme kavuşturulması gerektiğini ifade etmiştir. ABD'nin bu söylemlerine İran hükümeti bekleyip görececeklerini ifade etmiştir. ABD somut adımlar atacağı taktirde İran tarafı ilişkilere sıcak bakacağını ifade etmiştir²⁴⁵. ABD ve İran ilişkileri normalleşmeye gitsede, hükümet değişikliklerinden sonra yeniden bozulmuştur. Buna sebep muhafazakar ve reformcular farklı dönemlerde iktidarda olmasını göstere biliriz. Şuan bile aynı sürecin devam ettiğini görüyoruz. ABD'de seçimleri kazanan Trump hükümeti radikal politikalar üretiyor ve gerekirse askeri müdahale etmekten çekinmeyeceklerinin altını çiziyor. İran tarafında ise reformcu Ruhani AB ile ilişkileri normalleştirmeye çalışıyor. Ortadoğu'da söz sahibi olmaya başlayan İran kendi varlığını askeri ve siyasi olarak göstermeye başlamıştır.

Rusya açısından İran her zaman stratejik bir ülke olmuştur. Soğuk savaş döneminde büyük bir rekabetin içerisine girilmesine rağmen devam eden süreçte İslam Devrimi ile beraber durumlar normalleşmeye başlamıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra ise iki ülke arasında olan ilişkiler başka bir boyuta geçmiştir. İran İslam Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu şuan müttefik konumuna yükselmiştir. İran'ın Batı tarafından yalnızlaştırılması rejimin Rusya ve Çin'le yakınlaşmasına neden olmuştur. RF ve İran, ekonomik ve siyasi alanların yanı sıra nükleer enerji konularında da, bir araya gelmişlerdir²⁴⁶. Soğuk Savaş'tan sonra RF'da iki akım siyaset terimlerine girdi. Bu akımlar Batıcılık ve Avrasyacılık olmuştur. Avrasyacılık politikasına göre toprak bütünlüğü herşeyden önemlidir²⁴⁷. SSCB'nin dağılması

²⁴³ Sinkaya, 2009: 42

²⁴⁴ <http://www.nytimes.com/2009/02/04/Washington/> (erişim tarihi: 11.05.2015)

²⁴⁵ Travis, 2009: 11

²⁴⁶ <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/iran-rusia-relations-newchapter/html##ixzz3TzjtNct4> (erişim tarihi: 10.03.2015)

²⁴⁷ İyikan, 2011: 21

ve Rusyada çıkan iç savaşlar, ekonominin çökmesi, anarşi, devleti dış politikadan ayırıp, iç politikaya odaklanması Avrasya’da güç kaybetmesine neden oldu. Orta Asya ve Kafkasyada gücünü kaybeden Rusya’nın yerine ABD nüfuz etmeye başlaması ve küresel imparatorluk haline gelmesine sebep olmuştur²⁴⁸. RF’nın Putin’le beraber güclenme sürecine girmesinden sonra yeniden Avrasyacılık politikasını uygulamaya geçirdi. Avrasyan’ın güneyinde anti-Amerikan bir devletin olması Rusya’nın kıtasal ittifak oluşturmasını sağlamıştır. Moskova-Tahran ekseninin oluşması RF’nın sıcak denizlere çıkışını sağlamıştır. Diğer taraftan Dugin İran’ın kesinlikle Orta Asya ve Ortadoğu’da bölgesel güç konumuna yükselmemesi gerektiğini vurgulamıştır²⁴⁹. İran’ın Ortadoğu’da sözü geçen güçlü bir bölgesel güç olması düşmanlarını olduğu kadar dostlarında tedirgin etmiştir. İran’ın kontrolden çıkmasından korkan bazı rus siyasetçiler bu konuda dikkatli olunması gerektiğini savunmuştur. İran askeri alanda Rusya ile olan ilişkilerini bu geçen süreçte daha da, artırmıştır. İran 1992-2009 yıllarında Rusya’dan en fazla silah ihraç eden ülkeler sıralamasında dördüncü sırada yer almıştır²⁵⁰.

İran-Rusya ilişkisi bölgesel açıdan ortak çıkar alanlarına, küresel sistem konusunda da ortak bakış açısına sahiptir. Ayrıca her iki ülkenin bölgesel politikaları birbirine yakındır. Her iki devlet tek odaklı dünya düzeninden ve ABD hegemonyasından rahatsızdır. Rusya, İran’ın silah ve nükleer çalışmalarında yardımlaşma içinde ve askeri tatbikatlar yapmaktadır. Rusya, İran’la ilişkileri korumakla beraber Avrupa ile ilişkileri bozmamaya çalışmaktadır. Bunun için Rusya Hükümeti manevra politikası uygulamakta ve dengeyi korumaya çalışmaktadır. Rusya’nın Batı tarafından ekonomik yaptırımlara maruz kaldığı zaman Asya kıtasındaki ilişkilerini kullanarak bu yaptırımları etkilerini azaltmaya çalışmaktadır. Ukrayna’da son yaşanan olaylardan sonra Avrupa’nın Rusya’ya ambargo uygulaması Rusya’yı bölgesel ve küresel politikada İran’la daha da, yaklaşma sebebi olmuştur. Rusya ve İran’ın dış ve bölgesel politikaları bir birine büyük ölçüde yakındır. Rusya, kendi çıkarları doğrultusunda İran’ı silahlandırıyor ve nükleer alanda yardım etmektedir. Bu konuda Avrupa ile dış politikada büyük ayrılıklar içerisine düşmektedir. Bu konuda Moskova en başından İran – ABD/İsrail krizinde hep İran’ın yanında yer aldı. SSCB’nin yıkılışının ardından Tahran ve Moskova arasında nükleer reaktör yapımına ilişkin bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanı ekonomik, askeri antlaşmalar takip etti ve İran – Rusya ilişkilerinde ileriye doğru bir adım atıldı. İran’la

²⁴⁸ Kantarcı, 2012: 61

²⁴⁹ Dugin, 2004: 73-80

²⁵⁰ http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/213/rusya_federasyonu-iran_askeri-teknik_iliskileri (erişim tarihi: 26.03.2015)

Rusya arasında büyüyen bu ilişkiler başta ABD olmak üzere Batıyı fazlasıyla rahatsız etti. Rusya İran'da yaşanabilecek bir siyasi istikrarsızlığın Azerbaycan başta olmak üzere bölgeyi derinden etkileyecek ve Hazarın statüsünde sorunlar çıkacağını biliyor²⁵¹. Her iki ülke ABD'nin Ortadoğu, Kafkas, Orta Asya'da etkili olmasına karşı bir politika üretmektedir. Rusya ABD'nin BOP denen Büyük Ortadoğu Projesine karşı çıkmıştır. Zira bu proje ABD'nin bölgede daha da, kuvvet kazanmasına sebep olacaktı. Rusya ABD destekli Turuncu devrimden rahatsız olmakla beraber buna karşı önlemler almıştır. Turuncu devrimler ABD tarafından SSCB'den ayrılmış ülkelerde Rusya karşıtı eylemlerden oluşmaktadır. Bu tür eylemleri ABD yakından izlemekte ve maddi manevi her türlü yardımları göstermektedir. Zira Ukrayna'da, Gürcistan'da, Kırgızistan'da gerçekleştirilen Turuncu Devrimler Rusya'nın bölgedeki gücünü etkilemiş ve bu üç ülkede Rusya karşıtı bir politika uygulamıştır. Ardından Kırgızistan'da Amerikan üssü, Gürcistan savaşı, Ukrayna'nın Kırım ve Donetsk bölgelerinde başlayan savaşların arkasında Rusya'nın olduğu görülmüştür. Rusya'nın olaylara hemen tepki vermiş ve Turuncu Devrimlere karşı olan nefretini göstermiştir. Turuncu Devrimler eski SSCB ülkelerinin hepsinde örgütlenmiş bazılarında zafere ulaşsa da, bazılarında otoriter baskılardan dolayı başlamadan bitirilmiştir. ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle iyice çevrelenen İran'ın zaman içinde Irak'ta etkisi arttı, sebep Irak'ın nüfusunun üçte ikisinin Şiiler olmasıydı. ABD'nin Irak'ı işgalinden en kazançlı çıkan ülke İran olmuş ve bu Rusya tarafından hoş karşılanmıştır. ABD askerinin Irak'tan çıkmasından sonra İran etkisini daha da artırmıştır. İran'ın Irak'ta sadece siyasi gücü değil aynı zamanda Farsçanın etkisi, İran para birimi Riyalin gücü, piyasadaki İran mallarının yaygınlığı da artmıştır. İran, Iraklı Şiilerin yanı sıra Bahreyn, Suudi Arabistan ve Yemen'deki Şiiler üzerinde de etkilidir. Rusya İran'ın bölgede gücünün artmasından memnundur. Bölgede Şiiliğin güçlenmesini destekleyen Rusya bu konuda İran'a her türlü desteği de göstermektedir. Bahreyn'de Şiiler, Lübnan'da Hizbullah, Filistin'de Hamas, Yemen'de Husiler ve Suriye'de Esat üzerinde olan etkisi nedeniyle ABD tarafından önlemler alınmaya çalışılmaktadır. ABD'nin bölgedeki Kürt kozunu kullanması İran'da PJAK'a karşı sert önlemler almasına neden olmuş ve bu iç politika yine Rusya tarafından desteklenmiştir. ABD bölgede İran'la uğraşırken güç kaybetmesi, Rusya'nın işine gelmiştir. Yükselen değer olan Çin'inde bu olay işine gelmekte ve uluslararası kamuoyunda İran bu iki ülke tarafından desteklenmektedir. ABD'nin İran'da iktidarı değişme çabası İran'ı Rusya'ya ve Çin'e daha da yaklaştırmaktadır. ABD'nin Kürt politikasının yanında özgür Belucistan kurma isteği Tahran ve Moskova'nın tepkisini çekiyor. Lizbon'da toplanan NATO zirvesinde

²⁵¹ <http://21yyte.org/> (erişim tarihi: 29.02.2016)

Türkiye'nin Malatya Bölgesinde kurulan Füze radar sistemi İran ve Rusya'nın tepkisini çekmiştir. Türkiye Rusya ve İran tarafından sert açıklamalara maruz kalmış ve gerekirse füze sisteminin vurulacağı konusunda tehdit edilmiştir. Arap baharında İran ve Türkiye'nin farklı konumlarda olması bu farklılıkları daha da belirgin hale getirmiştir. İkisi de Arap olmayan ülke olmasına rağmen olaylara bu kadar müdahale etmesi bölgede en büyük güç olma tezini ortaya çıkardı. Bu rekabette Rusya İran'ın yanında, ABD ise Türkiye'nin yanında olduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu Politikası İran'ı ne kadar endişelendirmiş, Türkiye'nin Kafkas ve Orta Asya ve Türk Cumhuriyetler Birliği oluşturma çabası da Rusya'yı endişelendirmiştir. Rusya kendi arka bahçesi olarak bildiği bu coğrafyalarda ABD destekli Türkiye'nin etkisini artırmaktan rahatsız olmaktadır. İran ve Rusya'nın Afganistan politikaları da çok büyük ölçüde örtüşmektedir²⁵². İran Rusya'yı bölgede garantör ülke olarak gördüğünden Rusya'nın Orta Doğu politikasını desteklemektedir. İstikrarlı bir İran Çin içinde önemlidir. Zira İran'ın petrol ve gaz enerjisi Çin'in işine yaramakta ve ekonomisini hızla ilerletmeye yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan İran ve ÇHC bölge politikaları bir birine yakın bir yol izlemektedir. Bu yakınlaşma Brzezinski'nin ABD'nin korkulu rüyası olarak adlandırdığı Rusya, Çin, İran ittifakına denk gelmektedir²⁵³.

Rusya'nın küresel bir güç olması, manevra kabiliyetinin olması İran'a avantaj sağlamaktadır. Rusya kendisinin enerji kartını çok başarılı bir şekilde uygulamakta ve AB ile ilişkilere istediği gibi yön vermektedir. Bazı dönemlerde Rusya'nın gazı kesmesi AB için sıkıntılar oluşmasına neden oldu. Rusya'nın Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesine çalışması, Almanya ile dostluk ilişkileri kurmaya çalışan İran'ın işine gelmektedir. İran ve Rusya, Çin, Hindistan ve Almanya'nın yanında Latin Amerika ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmektedir. ABD'nin Latin Amerika ülkeleriyle eskiden olduğu kadar yakın ilişkilere sahip olmaması, hatta Latin Amerika'da ABD karşıtı söylemleriyle öne çıkan liderlerin olması Rusya ve İran'ı ziyadesiyle mutlu etmekte ve bölgeye yeni yatırımlar yapılmasına sebep olmaktadır. İran eski Cumhurbaşkanı Ahmet Necatın Venezüella lideri Hugo Chavez ile yakın olması bunu bariz numunelerinden biridir. İran'ın Latin Amerika'ya olan bu ilgisinin Latin Amerika'sında da karşılığı vardır. İran'ın 2005'ten bu yana izlediği Latin Amerika politikasının bir sonucu olarak görülmektedir. Bu politika Rusya tarafından desteklense de, Batı bu olaylardan fazlasıyla rahatsızlık duymaktadır. İran'ın Latin Amerika'sına yönelmesinin ideolojik, stratejik, ekonomik ve siyasal boyutları vardır. Latin Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi

²⁵² <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/2643301> (Erişim tarihi: 27 Mart 2015).

²⁵³ Knyazev, 2011: 77

yalnızca uzun dönemli ideolojik ve stratejik hesapların parçası değil, aynı zamanda İran'ın mevcut toplu durum içinde karşılaştığı ekonomik ve siyasi sıkıntıların hafifletilmesi açısından da faydalıdır.

Rusya ile İran bölgesel ve küresel anlamda ne kadar politikaları aynı olsa da bazı konularda çıkarlarının çeliştiği alanlarda vardır. Petrol ve doğalgaz konusunda bazen bir birine rakip olan Rusya ve İran Hazar'ın statüsü konusunda tartışma yaşamaktadırlar. Zira dünya petrol rezervlerinin yüzde 18'e sahip olan Hazar kıyı ülkeleri arasında tartışmalara sebep olmaktadır. Hazar deniz olarak paylaşılsa ortasındaki bölge uluslararası sular konumuna girer. Rusya, Azerbaycan, Kazakistan Hazarın enerji paylaşımını kıyı düzenine göre olmasını istiyor. İran ise eşit paylaşılmasını istiyor. Türkmenistan ise bu konuda kararsız bir tavır almaktadır. İran'a daha yakın görünen Türkmenistan son zamanlarda Azerbaycan ile ortak arayış içine girmiştir.

İran – Çin ilişkileri en başta enerji güvenliğine bağlı olarak genişlemeye başlamıştır. İki ülke arasında ortak yanların olmaması sebebinden somut ilişkiler geç kurulmuştur. Çin 1970 yıllarında beri büyüyen ekonomisi ile uluslararası bir aktör olmuştur. Bu ekonomik büyümesi enerji güvenliğinden geçen Çin zamanla İran'la daha sıkı ilişkiler içerisine girmiştir. İran rafineri az olan Çin'e yeni rafineri kurulması amacıyla 25 milyon dolar değerinde yatırımda bulunma kararı almıştır²⁵⁴. Hükümetin bu tutumu Batı'nın İran'a sermaye yapan yabancı şirketleri cezalandırmaları ile sonuçlandı. Batı'nın bu tavrı İran – Çin ilişkilerinin daha da sıcaklaşmasına neden oldu. Çin'in İran'a yapılan doğrudan yatırımları 2011 yılında 600 milyonu geçmiştir²⁵⁵. İki ülke arasında olan toplam ticaret hacmi 2014 sonrası 50 milyar doların üzerine çıkmıştır²⁵⁶.

4 Ağustos 1971'de İran, Çini diplomatik olarak tanıdı. Çin için Basra körfezinin stratejik bir önemi vardır. Çin Basra körfezine odaklanmıştır. İran ve Çin'in asıl korkusu Sovyet yayılcılığı ve Sovyet işgali korkusuydu. Bu sebep iki ülkenin yakınlaşmasına sebep olmuştur. Çin'in İran'a karşı duruşu hiç bir zaman düşmanca olmamıştır²⁵⁷. Şah her ne kadar Sovyetler ile ekonomik olarak yakın ilişkiler içine girse de Sovyetler birliğinin Basra ve Hint okyanusunda yayılma politikası ve bu politikada Irak'ı yanına alması İran'ın sert önlemler almasına sebep olmuştur. Çin hiç bir zaman İran'ın iç işlerine müdahale etmemiştir. Hatta Irak'la adalar konusunda yaşanan gerginlikte İran'ı desteklemiştir. Arap ülkeleri Basra

²⁵⁴ Dorraj ve Currier, 2008: 70.

²⁵⁵ <http://images.mofcom.gov.cn/fec/201512/20151204090043062.pdf> (erişim tarihi: 15.02.2018)

²⁵⁶ Burchill, 2016: 173

²⁵⁷ Burchill, 2016: 174

Körfezini Arap körfezi olarak adlandırırken, Çin, Fars körfezi olarak adlandırıyordu²⁵⁸. İslam Devriminden sonra Çin merakla İran'ı izliyor ve Çin'e karşı hangi tutumu sergileyeceğini merak ediyordu. Çin'in arası şah rejimi ile pekiyi olmasa da en azından Sovyet tehlikesine karşı aynı safta yer alıyordu. Ama İslam rejimi Çin için kapalı bir kutuydu.

Devrimden sonra İran'ın önündeki en büyük sorun devrim retoriğinin ve rejiminin uluslararası sistemde ortaya çıkan değişime karşı nasıl korunacağı konusuydu. İran'ın SSCB'nin dağılmasındaki süreçte yeniden oluşmaya başlayan uluslararası sistemin kenarında kalmak istemiyordu. İşte bu yüzden İran'a hem rejimi koruya bileceği hem, dünya ile siyasi ilişkiler kura bileceği bir sistem gerekiyordu. Bu modeli reformcu Rafsancani Çin'e olan gezisi sırasında düşünmüş ve alt yapısını oluşturmaya başlamıştır. Deng Şaoping liderliğinde Çinin ekonomik yatırımları oldukça dikkat çekiciydi. Rafsancani'nin Çine olan sempatisi 1980'lerin ortalarından başlamıştır. 1989'da Berlin Duvarının yıkılmasıyla bir çağ kapanmış oluyordu. Soğuk savaş bitmiş ve SSCB dağılma sürecine girmişti. Ama Çin'in zamanında yaptığı ekonomik ve politik adımlar Çin'in bu dönemden yıkılmadan, dağılmadan çıkmasına yardım etmiştir. Bu Pekin yönetimi için bir sürpriz değildi. 1978 yılında iş başına gelen Deng'in öncelikli hedefi Çin'i ekonomik gelişmesini sağlamaktı. Bu yüzden reform ve açılım başlatmıştır. Çin kendi rejimini muhafaza ederken ekonomisini Pazar ekonomisine daha da yaklaştırarak liberalleşmeye doğurdu adımlar attı. 1980'ler Çinin bu ekonomisi ekonomik açıdan Çin'i daha güçlendirdi. Çin soğuk savaş koşullarına çok kısa sürede ayak uydurmayı başardı. Çin İran'ın nazarında laboratuvar işlevini görüyordu. Soğuk savaş sonrasında Çin'in yok olup gitmek yerine daha da güçlenmesi İran'da umutlar doğurdu. 1992 yılında Cumhurbaşkanı Rafsancani Çin'i ziyaret etti ve gelişmeleri yerinde gördü. Ziyaret sırasında Çin'le İran arasında nükleer İşbirliği anlaşması imzalandı. Ardından Uygur Özerk bölgesine gitti. Burada ekonomik, ticari, bilimsel teknolojik ve kültürel alanlarda anlaşmalar imzalandı. Bunun ardından Rafsancani Kaşgar'a giderek İdgah camisinde namaz kıldırdı. Uygur, Kırgız ve Hui Müslümanlarından oluşan büyük bir topluluk karşıladı²⁵⁹. ABD'nin Irak'a asker indirmesi ve körfezi elinde tutması Çin'i iyice petrol enerji bağımlısı bir ülke haline getirdi. Bu anlamda İran Çin için yakın bir müttefik ve enerji ülkesi haline geldi. Uluslararası sistemde Çin'in veto koyma yetkisi bulunmakta ve bunu hep İran lehine kullanmaktadır. Buda İran'ın işine gelmektedir. Bu yüzden uzun süre İran-Çin ilişkilerinin güzel devam edeceği gözlenmektedir.

²⁵⁸ Burchill, 2016: 174

²⁵⁹ Dilion, 2008: 247

ŞİÖ'nün kurulmasındaki en büyük amaç Çin'in SSCB ile olan sınır anlaşmazlıklarını çözmek olmuştur. SSCB'nin dağılması, iki kutupluluğun bitmesi, Rusya'nın etki alanının küçülmesi ve ABD'nin Orta Asya'ya olan ilgisi yeni örgütlerin yaratılmasına neden oldu. Çin ve Rusya'nın başını tuttuğu ŞİÖ kurulmuş oldu²⁶⁰. Rusya ve Çin açısından bu örgütün büyük önemi vardır. Rus dış işleri bakan yardımcısı Grigori Karasin 2000 yılında verdiği bir röportajda dış politikada uzak doğu için stratejisinde 3 temel hedef istikrar, güvenlik ve işbirliğidir²⁶¹. İşbirliği bağlamında Rusya'nın mali kriz yaşadığı dönemlerde silahların Çin'e satışı başlamıştır. Rusya'nın ucuz ve teknolojik silahları Çin tarafından ithal edilmektedir²⁶². ABD'nin Tayvan'la olan ilişkileri Çin'i Rusya'ya daha da yakınlaştırmıştır. Rusya Çin'e olası bir saldırıda buna kayıtsız kalmayacağını ifade etmiştir²⁶³. Bu sebeplerden dolayı ilk yıllarında ekonomik bir örgüt olan ŞİÖ zamanla askeri ve siyasal bir örgüt haline gelmiştir. Örgütün bu derece güç kazanması bölgede olan ABD düşmanlarının ilgisini çekmiştir. İran'ın uluslararası sistemde yalnız kalması bu örgüte olan ilgisinin daha da artmasına neden oldu. İran ABD ve Körfez ittifakına karşı bu ŞİÖ örgütüne üye olmak istemektedir.

Rusya Çin arasındaki ilişkiler zamanla daha da güçlenmiştir. Japon-ABD yaklaşması kendi sınırlarında tehlike arz etmeye başlaması Çin'i acil önlemler almasına neden olmuştur. ABD'nin Kosova ile ilgili BM'deki tavrı gelecekte Çin'in Tibet ve Uygur bölgelerinde isyanların çıkmasına neden ola bilecek, Tayvan'ın bağımsızlık kazanmasını hızlandıracaktır²⁶⁴. Bu yüzden 1999 yılında olan ŞİÖ toplantısında ABD eleştirilmiştir. Zirvede insan haklarını korumak bahanesi ile hiçbir ülkenin sınırlarının ihlal edilmemesi gerektiği savunulmuştur²⁶⁵. NATO'nun eski Yugoslav ülkelerine müdahalesi kızgınlıkla karşılanmıştır. Rusya kendisi açısından önemli olan Çeçenistan savaşının dış güçler tarafından yorumlanmasına sert çıkmıştır. ŞİÖ örgütüne Batı düşmanı olan ülkelerde girmek istemişlerdir. ŞİÖ örgütü İran için güvenlik zırh rolünü oynamaktadır. Bu örgütü kuran ülkeler ABD'nin tek kutupluluk anlayışına karşın bir tez hazırlıkları yapmakta ve çok kutupluluğu desteklemektedirler. Rusya için İran çok kutuplu düzende büyük bir rol oynamaktadır. Rusya'nın bu stratejisinde İran'ın çok büyük bir önemi vardır. Basra körfezinde kurulan ABD – Arap tehlikesini dengelemek için ise Rusya İran için çok büyük bir öneme sahiptir. Bu Sünni bloğa karşı ideolojik olarak tek tez Şiiliktir. Şiilik tarih boyu Sünni mezhebi ile anlaşamamış,

²⁶⁰ <http://www.uiportal.net/> (erişim tarihi: 20.11.2017)

²⁶¹ Joo, 2010: 479.

²⁶² Garnett, 2001: 13-14

²⁶³ Ellison, 2001: 171.

²⁶⁴ Gladney, 2003: 452.

²⁶⁵ Ellison, 2001: 181.

Ortadoğu’da büyük savaşların merkezi haline gelmiştir. Bunu çok iyi analiz eden İran, yeri geldiğinde Arap ülkelerindeki Şii’leri kullanmıştır. ŞİÖ için bu sebepten dolayı çok önemli bir aktör konumundadır. ŞİÖ örgütünün İslam’a açılan bir kapısı rolünü oynayan İran, Ortadoğu’da çok güçlü bir bölgesel aktör olmuştur. Körfezin Arap ülkelerinin ABD silahına olan ilgisinin artması, İran’ı Rusya silah pazarına itmiştir. 1990-1991 yıllarında İran’ın Rus askeri teknolojisine olan ilgisi artmıştır²⁶⁶. Bu iki ülke arasında artan ekonomik ilişkiler İran’ın Kafkasya politikasında tavizler vermesi ile sonuçlanmıştır. İran’ın Şii ideolojik politikası Şii’lerin kompakt yaşadığı Azerbaycan’da hamlesi kalması ile sonuçlanmıştır. İran bu ilişkilerin zarara girmemesi için Şii bu toplumu Ermenistan’la olan Karabağ savaşında yalnız bırakması ile sonuçlanmıştır. Bunun karşılığında ise Rusya Ortadoğu’da her alanda İran’ı desteklemiştir. Özellikle, Ortadoğu’da yaşanan Arap Baharı ve Suriye krizinde Rusya, İran’ı bölgede güçlendirerek ABD’yi bölgede yıpratmaya çalışmaktadır. Tüm bu süreç içerisinde İran-Çin ilişkileri bazen çok kötü anlar da yaşamıştır. Buna en iyi örnek 23 Aralık 2006’da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından hazırlanan İran’a doğrudan ya da dolaylı hassas nükleer malzeme ve balistik füze satışı ya da transferlerinin engellenmesini öngören 1737 sayılı yaptırım kararının²⁶⁷ 15 üyenin tamamının oylarını alarak oy birliğiyle kabul edilmesi olmuştur. Bu kararda İran’a nükleer faaliyetlerine katkıda bulunacak her türlü malzeme, teknoloji ve finansmanın sağlanmasının yasaklanması talep edilmekteydi. Ayrıca karar, İran’ın bu tür faaliyetlerine katılan kişilere ve kurumlara seyahat yasağı ve mallarının dondurma gibi yaptırımlar getirmekteydi. Bu karara Çin’inde destek vermesi İran’ı endişelendirdi. Bunun ardından İran yetkililerinin Pekin’e gitmesiyle bu sorun diplomatik yollarla çözümünü başlatmış oluyordu. Ama Çin’in olası bir İran-ABD siyasal çözümün bulunması İran’ı Çine karşı tavır alacağını ve Avrasya bölgesinde İran’ı öne çıkaracağını düşünmesi İran’a karşı bir tutum sergilemesine neden olmuştur. Bu yüzden bazı nükleer müzakerelerde İran’ın yanında yer almamasına sebep olmuştur.

3.3. İran’ın Nükleer Programı ve Tepkiler

İran’ın nükleer programı Şah Döneminde bir tehlike arz etmese de, Şahın tahttan indirilmesi ve yerine Batı düşmanı bir hükümetin gelmesi ile İran’a karşı yaptırım yapılmasına neden olmuştur. Bu yaptırımları yapma konusunda uluslararası hukuka en çok baskı yapan Avrupa, ABD ve İsrail olmuştur. İsrail İran Nükleer Planını kendine yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. ABD Şah döneminde bile İran’ı bölge polisi gibi isimlendirmiştir. İran Basra

²⁶⁶ Kamalov, 2012: 8.

²⁶⁷ www.un.org/news/press/docs/2006/sc8928.doc.htm (erişim tarihi: 15.02.2016)

körfezine hem ekonomik hem siyasi hem de askeri alanda avantajlarını kullanma perspektifine sahiptir²⁶⁸. İran petrol ve gaz kaynakları bakımından her zaman emperyalist devletlerin ilgisini çekmiştir²⁶⁹. ABD'nin istediği petrolden daha çok Ortadoğu'da kendi istediği düzeni kurmak ve kontrol etmektir²⁷⁰. İran, Ahmedinejad döneminde İNP'yi (İran Nükleer Planı) ilan ederek Batı ile ilişkilerini kötü olan ilişkiler kırılma noktasına getirmiştir. Dış politikada böyle bir yol izleyen İran, Şii nüfuzdan büyük destek aldı. Dış politikadaki bu tavrı kendisini Şiilerin gözünde koruyucu konumuna yükseltmiştir. Şah döneminde İran'da atom santrallerinin yapımına izin veren Batı, İslam Devriminden sonra İran'a düşman olmuştur. 1967 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi kurulmuştur²⁷¹. İran'da başlatılan Nükleer çalışmalar İslam Devriminden sonra durdurulsa da, 2000'li yıllarda yeniden denemeler başlatılmıştır. Bu denemelere başlaması birçok devlet tarafından tehlikeli bir girişim olarak görülmüştür. Ancak İran bu hakkından vazgeçmemiştir. İran'ın Irak savaşıdan sonra uluslararası örgütlere güveni çok azalmıştır. Irak savaşında Saddam'ın kimyasal silahları kullanması ve uluslararası toplumun Irak'ı engellemede ve İran'ı korumada etkisiz kaldığı görülmüştür. İran nükleer güç olmak istemesinin bazı sebepleri vardır. İran nükleer bakımdan Sünni devletler tarafından çevrelenmiştir. Hizbullah'a ettiği yardımla alakadar olası İsrail Lübnan savaşında İran'ın nükleer bir güçle karşı karşıya kala bilecek olması, rejimi rahatsız etmiştir. İsrail'in gizli nükleer ülkesi olması ise İran'ı toplumunu daha da kızdırmaktadır. Ahmedinejad nükleer enerjinin İran'ın hakkı olduğunu savunmuştur. Son olarak İran, yükselen bir dev olarak kendi yurt içi elektrik ihtiyacını nükleer enerjiyle karşılamak istiyor²⁷². İran'ın bu isteğini uluslararası toplum samimi bulmaması ile birlikte yaptırımlar uygulayarak İran'ı nükleer silah düşüncesinden vazgeçirmek istemektedir. Uluslararası hukuk Nükleer Silahların yayılmasına karşı antlaşmalar imzalamıştır. İran'ın bu antlaşmaları yerine getirmesini bekleyen Batı, yeni yaptırımları İran'ın karşısına koymuştur. ABD istihbaratının İran'a yönelik suçlamalarından sonra BM teftişlere başladı. İran 18 yıl AB'ye ilan etmeden kara piyasadan nükleer planlarını gerçekleştirmek için teknoloji, hammadde elde etmiştir. Bu olaylardan sonra ABD BM'nin çıkacak kararlarını beklemeden yaptırımları uygulamaya koymuştur. İran'ın açıklamalarını siyasi amaçlı kandırmaca²⁷³ olduğunu savunan ABD'li yetkileler zamanla yaptırımları daha da sertleştirdi. AB ile İran arasında ekonomik alanda ciddi potansiyel olmasına rağmen nükleer

²⁶⁸ Sajedi, 2009: 88

²⁶⁹ İnal, 2009: 15

²⁷⁰ Zenginoğlu, 2009: 14

²⁷¹ Arbatro ve Naumkin, 2005: 16

²⁷² Brumberg ve Fahri, 2008: 60

²⁷³ Özcan, 2006: 17

sorunlar nedeniyle bu süreç askıya alınmıştır. İran her defasında nükleer denemeleri, iç enerji bakımından gerektiğini savunmuş olmasına rağmen, Batı İran'a güvenmemektedir. Batı ile İran arasındaki en büyük sorun güvensizlik sorunu olmuştur. Şah döneminde İran'a nükleer alanda her türlü yardımı esirgemeyen Batı, İslam rejimine aynı hassasiyeti göstermemektedir. Nükleer silahların Batı düşmanlarının elinde korkunç bir silaha dönüşmesinden korkan Batı İran'ı yıldırma politikasına devam etmektedir. Günümüzde 7 ülke nükleer silaha sahiptir. Bu beş ülke BM Güvenlik Konseyi üyesi olan ABD, RF, Fransa, İngiltere ve Çindir. Uluslararası toplumda Rusya ve Çin'in desteğini alan İran, diğer daimi üye ülkelerin yaptırımları ile karşılaşmaktadır. ABD'ye göre İran'ın nükleer çalışmalarının temel hedefi nükleer silah üretmektir. Bu önyargının temel sebebi İran'ın nükleer çalışmaları konusunda diğer ülkelere bilgi vermek istemesidir. ABD İran'ın nükleer çalışmalarının Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı tarafından denetlenmesi için İran'ın gerekli izinleri vermesi gerektiğini söylemiştir. İran 2004 yılında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı İran'ın nükleer çalışmasını denetlemesine izin vermiş olmasına rağmen; İki ülke arasındaki ilişkilerde neredeyse sabit bir hale bürünmüş olan güven eksikliği nedeniyle ABD'nin bu konudaki şüpheleri ve buna bağlı olarak gerilim devam etmektedir²⁷⁴. Bu güvensizliğin İran açısından devam etmesinin sebebi de ABD'nin Irak işgalidir. İran, ABD'nin, Saddam Hüseyin elindeki silahların nükleer yâda kitle imha silahı boyutunda tehlikeli olmadığına bilmesine rağmen Irak'ı işgal ettiğini sürekli hatırlatmakta ve ABD, genelde Batı ülkelerinin bu tutumları devam ettiği sürece nükleer faaliyetlerine aynen devam edeceğini vurgulamaktadır. ABD'nin 11 Eylül sonrasında şekillenen İran politikasının sadece nükleer çalışmaların kısıtlanması ile sınırlı olmayıp ülkeye rejim değişikliğinin de şart olduğunu vurgulayan bir çehreye bürünmüş olması da; İran açısından nükleer faaliyetlerin devamının bir tür rejim garantisi olarak anlaşılmasına neden olmuştur diyebiliriz. Dolayısıyla, iki ülke arasındaki ilişkilerin karşılıklı güvene dayalı bir sistematiğe bürünmesi geciktikçe, İran'ın nükleer çalışmalarının ABD için tehdit edici boyutlarda devam edeceği de bir gerçektir. Nükleer faaliyetler açısından bakıldığında İran'ın nükleer silahlara sahip olması soğuk savaş sonrası orta doğu bölgesindeki güç boşluğunu dolduran ABD ve müttefiki İsrail'e karşı bir denge unsuru olması anlamına gelmektedir²⁷⁵. ABD'nin ortaya çıkacak bu yeni güçten rahatsız olması ve İsrail'inde bu konuda güvenlik endişelerinin devam etmesi İran'ın nükleer teknolojisinin gelişmesindeki temel sorunun

²⁷⁴ Özkan, 2007: 31

²⁷⁵ Hass, 2006: 21

nükleer silahlanmanın kendisi değil; fakat bölgedeki güç dengeleri açısından doğuracağı sonuçlardan kaynaklandığının tespiti önemlidir.

Batı'ya güvenmeyen İran toplumu kendi güvenliği için nükleer silah ülkesi olmak istemektedir. Sadece bu olursa Ortadoğuda barışın sağlanacağı inancına sahiptirler. Son dönemlerde 5+1 görüşmelerde taviz veren İran'a karşı AB'nin yaptırımları ve ambargoları azaltmıştır. Bazı yaptırımların kalkmasından sonra ekonomik alanda atılımlara başlayan rejim, kısa sürede ekonomik büyümede ivme kazanmıştır. İran'da reformcuların adayı Hasan Ruhani'nin iktidara gelmesi AB ile ilişkilerde buzların erimesi dönemi olmuştur. Devrimden sonra ilk defa İngiltere'ye giden Hasan Ruhani ılımlı havanı devam ettirmiştir. İran'ın bu tavrına aynı derecede hoşgörü ile yaklaşan Batı ekonomik ve enerji alanlarında anlaşmalara imza atmışlardır. Ortadoğuda kendi otoritesini güçlendiren İran, Batı'nın yaptırımları azaltmasıyla iç politikada rahatlamıştır. Nükleer amaçlarını şimdilik durduran İran, Ortadoğuda yaptığı siyasi ve askeri hamlelerle söz sahibi duruma gelmiştir. Bununla birlikte gelecekte olası İsrail tehdidine karşı nükleer alanda bazı testler gerçekleştirmek istenmektedir. Nükleer alanda eğitim alan Mühendisler İran'a dönerek kendi ülkeleri adına deneyler yapmaktadırlar. İran her fırsatta bunu alternatif enerji için yaptığını beyan etmesine rağmen Batı bu beyanatlara inanmamaktadır. İran'ın nükleer güç olması sadece Batı'nı değil, aynı zamanda Sünni Arap ülkelerini ve İsraili de, tedirgin etmektedir. İslam Devrimi ve İran-Irak savaşında Arap ülkelerinin işgalci Irak'ı desteklemesi olumsuz devam eden ilişkilerin başlağıcı olmuştur. İslam Devrimi sadece Batı için değil, Sünni Arap devletlerinin de tedirgin etmiştir. Irak savaşında Şii Araplar İran'a destek vermiş ve bu olay Saddam yönetimine karşı olan güvensizliği ve öfkeyi göstermiştir. Şii ayaklanmaları savaş sırasında Saddamı zorlamış ve sonda bazı tavizler vermesi ile sonuçlanmıştır. İran'ın Şii yayılcılığına karşı Arap ülkeleri tedirgin olmuştur. İran'ın bölgesel etkisinin artmasından rahatsız olan Arap ülkeleri, İran'ın Nükleer Programına oldukça sert tepki göstermişlerdir. İran bölgede kendisini yalnız hissetmekte ve olası saldırıların önlemini ala bilmek adına nükleer silaha sahip bir ülke olmak istemektedir. İran'ın sahip olacağı bir nükleer silah rakiplerinin saldırı planlarını bozacak ve dengeyi bununla sağlayacaktır. İran nükleer ülke olması durumunda Ortadoğu'ya barışın geleceğini iddia etmektedir. BM, İran'ın elinde bu silahın çok tehlikeli olmasından korkmaktadır. Batı İran'ı bu düşünceden vazgeçirmek için yaptırımlar uygulamaktadır.

3.4. Arap Baharı ve Suriye Krizinde İran

Suriye 1946 yılında Fransa'nın çekilmesinden sonra bağımsızlığını kazanmıştır. 1950-60 yıllarında ülkede darbeler olmuş ve ülkede istikrarsızlık yaşanmıştır. Laik ve milliyetçiliği

savunan Baas partisi darbe ile hükümetin başına gelmiştir. Hafız Esat önce parti içindeki muhalifleri temizlemiş, sonra başbakan olarak demokratik görünümlü bir otoriter yönetim tarzını benimsemiştir. Ülkede Sünni nüfuzun itirazları Müslüman kardeşler cemiyeti altında birleşmiş ve isyanlar başlamıştır. Müslüman Kardeşlerin ayaklanmalarını sert ve kanlı bir şekilde bastırması kendi iktidarını sağlamlaştırma politikasının devamı olarak değerlendirilmiştir²⁷⁶. Suriye’de yaşayan Nusayri’ler sosyal ayrımcılığa maruz kalmış bir mezhep olmaktan çıkmış, söz sahibi duruma gelmişlerdir. Hafız Esat ülkenin stratejik konumlarına kendi akrabalarından ve Nusayri’lerden seçmesi iktidarının uzun sürmesinde etkili olmuştur. Nusayri mezhebi üçüncü asırda ortaya çıkmış ve Şii inancının bir kolu olarak görülmektedir. Hafız Esat’ın kurmuş olduğu otoriter rejim herşeyi kontrol altında tutmaya çalışmıştır²⁷⁷. Rejim ülkedeki değişikliklere ayak uydurmak yerine düzen devam ettirici bir yol seçmiştir. Suriye toplumu bu dünyadaki değişikliklere ayak uydururken rejim durağan kamıştır. Rejim toplumu güvenlik araçları ile baskı altında tutarak etkisiz hale getirmeyi ve susturmayı başarmıştır²⁷⁸. Arap milliyetçiliği ve İsrail düşmanlığı Hafız Esat’ın dış politikasının öncelikleri arasında olmuş ve Soğuk Savaş döneminde denge politikası uygulamıştır²⁷⁹. Hafız Esat’ın ölümünden sonra onun yerine Beşer Esat geçmiş ve yönetimi ele almıştır. Suriye Anayasasının 83. Maddesi değişmiş ve 40 yaşı olan başbakanlık yaşı 34 yaş sınırına indirilmiştir. Bu seçimle beraber ülke monarşilerde olduğu gibi babadan oğula geçerek “Cumhurbaşkanlığı Monarşisi” özelliğini kazanmıştır²⁸⁰. Esat rejiminin baskıcı politikası altında ezilen muhalefet ittifak yaparak “Şam Deklarasyonu” ilan etmişlerdir. Esat bu deklarasyonu İsrail ve Batı’nın çıkarlarına hizmet etmesi sebebi ile imzalamamıştır. Bu deklarasyondan sonra muhalefete hizmet eden birçok televizyon, radyo, gazete kapatılmıştır. Muhalifler baskıları maruz kalmış ve hapis edilmiş, bazıları ise ülkeden kaçmayı başarmıştır²⁸¹. Beşer Esat Suriye’deki dengeleri doğru bir şekilde yönetse de, Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da değişen dengeler iç politikada sorunlara neden olmuştur. Arap Baharının başlaması ile birlikte değişen dengeler Esat’ın eski baskı yöntemleri ile toplumu susturamayacağını anlamasına neden olmuştur. Esat’ın sert müdahaleleri ile can kayıpları yaşanmış ve toplumla rejim arasında olan ince bağ tamamen kopmuştur. Rejim bu ayaklanmaları “dış güçlerin komplosu”, muhalefet ise “halkın devrimi” olarak tanımlamaya çalışmıştır.

²⁷⁶ Süer, 2012: 2

²⁷⁷ Süer, 2012: 6

²⁷⁸ Kilo, 2011: 432-433

²⁷⁹ Mercan, 2012: 20-21

²⁸⁰ Hinnebusch, 2012: 1

²⁸¹ Ulutaş, 2011: 89

2010 yılında Tunus’da bir işportacının kendisini yakması ile başlayan ve domino etkisi yaratan bir dizi olayın gerçekleşmesi ile Arap baharı başlamış oldu. Tunus’da yaşanan bu isyan devlet başkanı Zeynel Abidin bin Ali’nin ülkeden apar topar kaçması ile bu ayaklanmalar zafere ulaşmış oldu. Hemen ardından milyonlarca insan Tahrir meydanında gösterilere başlamış ve Hüsnü Mübarek’in istifası ile sonuçlanan bir süreç başlamıştır. Arkasından Libya, Bahreyn, Yemen gibi ülkeler daha kanlı olaylara neden olmuştur. Yemen ve Libya’da kanlı bir şekilde diktatörlerin indirilmesi ile biten olaylar, Bahreyn’de Suudi Arabistan’ın sert müdahalesi ile muhalifler ezilmişlerdir. Arap Baharının son ayağı olan Suriye’de ise iç savaş çıkmış ve nihai sonuç elde edilememiştir. Kuzey Afrika’da yaşanan bu olayları İran memnuniyetle karşılıyor ve yaşanan bu gelişmeleri İslam Devrimi ile aynı paralelde değerlendiriyordu²⁸². Arap Baharını “İslami Uyanış” olarak değerlendiren İran, Mısırda yaşanan olayları diktatörlerin devrilmesini İslami bir olay olarak görmüştür. Suriye’de yaşanan olaylara ise İran, farklı bir görüş getirerek, bu ayaklanmaların Batı ve İsrail tarafından gerçekleştiğini savunmuştur. Bahreyn’de başlayan ayaklanmaları memnuniyetle karşılayan ve kendi parçası gibi gördüğü ülkenin üzerindeki azınlıktan kurtulması gerektiğini belirtmiştir²⁸³. Suriye’de yaşanan ayaklanmalar rejimin sert müdahalesi ile birlikte iç savaşa dönüşmüştür. Aslında Suriye bu olaylara yabancı bir ülke değildir. 1970-80 yıllarda Müslüman kardeşler teşkilatının Suriye kolu ile Suriye rejimi arasında ayaklanmalar yaşanmıştır. Özellikle Sünni çoğunluğun olduğu bir ülkede Alevi-Nüsayri kökenli bir hükümetin iktidarda olması, Sünni nüfuzun yoğunlukta olduğu bölgelerde Müslüman Kardeşlerin kendisine taraftar toplaması zor olmadı. Bu isyanlar sert bir şekilde bastırıldı. Uluslararası Af örgütüne göre ölenlerin sayısı 10-25 bin olarak gösterilse de, bazı kaynaklara göre bu sayı 40 bini bulmuştur²⁸⁴. Yıllarca baskıcı rejimden, göstermelik seçimlerden sıkılan halk kütleleri itirazlara başladı. Suriye’deki bu isyanların Mısır ve Tunus’daki gibi başarıya ulaşacağını düşünen halk kitleleri umduğunu bulamamıştır. Esat rejimi halk kitlelerine yine sınırsız şekilde müdahalelerde bulunmuştur. 500 bin kişilik dev gösteriler rejim tarafından acımasız bir şekilde bastırılmıştır²⁸⁵. Bu itirazların bir sonuca bağlanmayacağını anlayan halk Özgür Suriye Ordusu adı altında teşkilatlanmaya gitmiştir. Suriye’de başlayan ayaklanmalar yerini iç savaşa bırakmıştır. Bu olayları yakından izleyen ama iyi değerlendiremeyen Esat rejimi, yönetime karşı ayaklanmaların çıkmayacağını

²⁸² http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20954/irans_interets_and_values_and_the_arap_spring.html (erişim tarihi: 11.05.2018)

²⁸³ Hatemi ve Bağiri, 1391: 65

²⁸⁴ <http://www.theguardian.com/the-guardian/from-the-archive-blog/2011/aug/01/hama-syria-massacre-1982-archive> (erişim tarihi: 11.05.2018)

²⁸⁵ <http://www.hrw.org/news/2011/06/01/suriye-dera-da-nsanl-kar-lenen-su-lar> (erişim tarihi: 11.05.2018)

düşünmüştür. Bürokrasi ve askeri arkasına alan rejim tek söz sahibi olmuştur. Suriye'deki rejim kendini her ne kadar laik bir ülke olarak tanımlasa da, Nusayrilerin Şiilik inanışı ile yakınlığının bulunması bu iki ülkenin ortak değerlerinden biridir. İran ve Suriye ilişkileri İslam devriminden sonra bile bozulmamıştır. Nusayriler Suriye'de kırsal kesimlerde tecrit olunmuş bir şekilde yaşamışlardır. Fransızların Suriye politikası ile alakadar Nusayri-alevi topluluğu askeriyeyle alınmış ve toplumda söz sahibi konumuna gelmiştir. Hafız Esat'ın iç politikaya verdiği ayarlarla daha da kuvvetlenen Nusayri toplumu azınlık olarak ülke yönetiminin başına geçmiştir. Suriye'de Nusayrilere yüksek rütbelerin verilmesi Fransa'nın mezhep dengesi yaratma çabası olarak göre biliriz. Arap milliyetçiliğinin önüne geçilmesi için mezhep bağları bilinçli şekilde körüklenmiştir²⁸⁶. Fransa'nın Suriye mandasında uyguladığı politika doğrultusunda ilk aşama Alevi, Kürt, Durzi grupları özel birliklere kabul edildi. Özel birlikler Sünni ayaklanmalarının bastırılmasında kullanıldılar. Bu birliklerin temel olarak bu azınlık gruplardan oluşturulması Sünni kesimin onlara olan kininin artmasına neden olmuştur²⁸⁷. Bu özel kuvvetler Fransa'nın Suriye'den çıkmasından sonra Suriye'nin resmi ordusu haline gelmiştir²⁸⁸.

2010 yılında sokak gösterileri ile başlayan ayaklanmalar Tunus'da bir halk devrimine dönüşmüştür. Bu devrim Tunus'la sınırlı kalmamış diğer Arap ülkeleri içinde bir ilham olmuştur. Bu olayların Suriye'ye sıçraması ile Ortadoğu'da bitmeyen bir savaş patlak vermiştir. Esat'ın halka karşı yaptığı çok sert müdahale ve kanlı çatışmalara dönüşmüştür. Halk önce demokratik yollarla hakkını aramıştır. Müslüman Kardeşler örgütünün teşebbüsü ile başlatılan silahlı direniş Suriye'yi içinden çıkılmaz bir duruma sokmuştur. 2013 yılında ülkenin üçte ikisinin muhaliflerin elinde olduğu iddia edilmiştir²⁸⁹. Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ile birlikte 35 yıllık İran Suriye ittifakı büyük bir sınavdan geçmiştir. İran, Mısır, Tunus, Bahreyn, Yemen gibi ülkelerde olan ayaklanmaları çok iyi karşılasa da, Suriye'de başka bir politika uygulamıştır. Bu ayaklanmaların İsrail ve ABD tarafından hazırlandığını savunarak Suriye rejimine destek olmuştur.

İran-Suriye bölgesel ittifakı 1979 yılından sonra kuvvetli bir şekilde devam etmiştir. İran'ın Ortadoğu'nun en güçlü ülkelerinden biri olan Irak'la savaşmasından sonra yalnız kalan İran, Suriye'nin desteğini almayı başarmıştır. Doğu Bloku ülkelerinin bile İran'a silah satmaya çekindiği dönemde silah alışları Suriye üzerinden gerçekleştirilmiştir²⁹⁰. Arap Baharı ile gelen değişim sürecinde Suriye'de yaşanan ayaklanmalara seyirci kalmayan İran aynı şekilde

²⁸⁶ İdiz ve Çalkıvık, 2000: 56-57

²⁸⁷ İdiz ve Çalkıvık, 2000: 22

²⁸⁸ Dağ, 2013: 25

²⁸⁹ www.dunyabulteni.net/?aType=haberyazdir&articleID=251629&tip=haber (erişim tarihi: 15.05.2018)

²⁹⁰ <http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9104253625> (erişim tarihi: 13.05.2018)

Suriye'ye askeri, maddi, silah yardımı yapmakta ve bu desteğin 15 ila 30 milyar arasında para harcadığı ileri sürülmektedir²⁹¹. İran'ın körfezde olan gücü her ne kadar Ortadoğu masasına oturmasına yetse de, tek başına etkili olmasına imkan vermemektedir. Söz sahibi olması gereken koşulları sağlayabilmesi için Lübnan, Irak, Suriye ekseninde bir Şii Hilali kurmak zorundadır. Bütün bu koşulları göz önünde bulundurduğumuz zaman Suriye ile 35 yıllık ittifakının önemi ortaya çıkmaktadır. İran Suriye ile olan ilişkilerini 35 yıl en üst düzeyde tutmuş ve bu iki ülke bir biri ile müttefik olmuşlardır. Hem Ortadoğuda Sunni hegemenisine son vermek hem de, kendi iktidarlarını sağlama almak için bu yakınlık yıllar içinde daha da, derinleşmiştir. Suriye'de yaşanan gelişmeleri İran yakından izlemekte ve rejimi korumak için bu gücünü seferber etmiş durumdadır. Savaşın uzaması her ülke ekonomisine büyük bir yük getirirse de, ideolojik ve askeri savaş daha şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Arap baharı bağlamında Suriye'de yaşanan gelişmeler bu iki rejimi daha da, yaklaştırmıştır.

²⁹¹ <http://www.syrianef.org/En/?p=3029> (erişim tarihi: 13.05.2018)

SONUÇ

İran İslam Devrimi Ortadoğu için bir milat olmuştur. Yıllarca Batı tarafından sömürülen İran, devrimden sonra Batı ile Soğuk Savaş dönemine girmiştir. İran İslam Cumhuriyeti Batının güdümünden çıkıp, kendi dış politikasını uygulamaya başlamıştır. Devrimin ilk yıllarında ülke ekonomisi çökmüş, hemen arkasından Irak savaşı İran'ı zayıflatmıştır. Savaş sonunda İran'da tam bir yıkım yaşanmıştır. Devrim ideolojisini benimseyen İran yaptığı politikalar ve uluslararası sistemde başlayan değişikliklerden yararlanarak devrim ihracı politikasını uygulamaya koymuştur. Irak ve Afganistan gibi ülkelere yapılan askeri müdahaleler Batı için tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır. Dengeleri iyi değerlendiren İran İslam Cumhuriyeti Irak'ta Şiilere yardım ederek iktidara kendine yakın bir hükümeti taşımayı başarmıştır. Şii düşmanı Saddam asılmış ve Şiiler iktidara gelmiştir. Irak günümüz siyasetinde İran'a olan yakınlığı ile dikkat çekmektedir. Neredeyse Irak hükümetinin aldığı bütün kararlarda İran etkisini görmektedir. Bütün bu yaşananlar İran'ın bölgesel bir güç olma yolunda ilerlediğini göstermektedir. İran sadece Irak'la yetinmemiş bölgedeki Şii nüfuzun olduğu bütün ülkelerde taraftar kazanmaya çalışmıştır. Yemen'de Sünni hükümetin darbe ile indirilmesi ve Şii Hursilerin iktidara gelmesi Suudi Arabistan ve diğer Sünni körfez ülkeleri tarafından endişe ile karşılanmıştır. Suriye'deki İran yakınlığı ile bilinen Esat'ın hala indirilememesinde Rusya'nın yanı sıra İran'ın izlerini görmektedir. Lübnan'da hükümetde söz sahibi olan Hizbullah, İran tarafından destekleniyor. Bütün bu olaylar İran İslam Devriminin ihraç politikasının kısmen başarılı olduğunu gösteren olaylardır.

İran İslam Devrimi Ortadoğu için hem fırsat hem de tehlike olarak değerlendirebiliriz. İslam Devriminin Ortadoğu için fırsat mı, tehlike mi olduğunu anlamak için tarihsel sürece bakmak faydalı olacaktır. İslam'ın Ortadoğu'da yayılmasından sonra bölge refaha ermiş, bölgede bulunan devletler ekonomi, siyaset, bilim alanlarında yükselişe geçmiştirler. Bölgede Sünni egemenliğinin baskın olması Şiilerin İran topraklarında bir araya gelmesi ve Safevi devletini kurmaları mezhep savaşlarının yeniden başlamasına neden olmuştur. Tarihe Osmanlı-Safevi savaşları olarak geçen olaylarda yeniden bölge karışmaya başlamıştır. Tarihten ders almayı başaramayan Ortadoğu yeni mezhep savaşlarının merkezi konumuna gelmektedir. Şiiler için barış ve refah çalışmaları yapan İran, Sünniler tarafından sevilmemektedir. Sünni bakış açısıyla bakacak olursak İran İslam Devrimi ile beraber bölgede mezhepçiliğin arttığı ve Sünni-Şii ayrışmasının başka bir boyuta girdiği görülmektedir. Ortadoğu'daki Sünni ülkelerde Şii nüfuzun bulunması gelecekte ayrılıkçı hareketlerin

bulunacağı korkusu yaşatmaktadır. İran'ın barışçıl dış politikalar ürettiği süreçte bir Sünni Şii kaynaşması ola bilir. Bölgede yaşayan tüm Şiiler tarafından desteklenen İran söz sahibi bir ülke konumundadır. Bu parametrelerden bakacak olursak Ortadoğu'daki refah ve ya savaşlarda İran faktörü çok önem kazanmaktadır. Tezimizde bu konulara değinerek İran'ın geçmişini bugününü ve geleceğini anlattık. Tezimizin tarihten ilham alması Ortadoğu'daki mezhepleri anlamak, araştırmak ve çözümlerini bulmaktan ibarettir. Zira İslam'ı, Şiiliyi, Sünni ve başka mezhepleri anlamadan Ortadoğu'yu anlamamız zor olacaktır. Şuan bölgede mezhep savaşlarının patlak vermesi bizim tezimizde tarihe inmemize neden olmuştur. Tarihten gelen fitneler Sünni ve Şii cemaatlerin ayrışması günümüz mezheplerinin de kavga nedenlerinden biridir. Şiiler Hz. Hüseyin'in yasını tutuyor bu olaylarda bazı Sünni mezhepleri suçlu olarak görüyor. İslam coğrafyasına Şiilerin ve Sünnilerin yaşadığı bölgelere gittiğimizde bu düşmanlığı görmemiz mümkündür. Bu iki cemaat bir birini suçlamakta ve çözüm kapılarını kapatmaktadır.

Şii hilali çoğunlukla Şiilerin yaşadığı bazı ülkeleri kapsayan bir jeopolitik tanımdır. Bu tanımları ilk defa Ürdün kralı Abdullah söylemiştir. Kral'a göre bu Hilal İran'dan başlamakta Irak, Suriye ile devam etmekte ve Lübnan'da son bulmaktadır²⁹². Şii nüfuzun çoğunlukla olduğu ülkeler Azerbaycan (75%), İran (90%) Irak (60%), Bahreyn'dir (60%). Azınlıkta olan ülkeler ise Yemen (35%), Kuveyt (25%), Suriye (10%) olarak görülmektedir. Bu ülkelere haritada beraber bakıldığında bir hilal oluşmaktadır²⁹³. Lübnan'da ortaya çıkan Hizbullah örgütü bölgedeki Şii'lerine gücü olmakta ve Sünniler için tehlike arz etmektedir. İran ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ederek "instrumentalizm" yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntemle göre İran kendisini bölgedeki bütün Şiilerin hamisi olarak görmektedir. Bölgede olan Şii'ler İran'a sadakat yemini ederek ona bağlı olduğunu her fırsatta kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu grupların aidiyet duyguları ise bu bağlamda gelişir²⁹⁴.

Şiiliğin tarihine bakacak olursak İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in ölümünden sonra bazı kimselerin Ali bin Abu talibin tarafına geçmesiyle oluşmuş bir mezheptir. Bu mezhep İslam'da ikinci büyük mezhep olma özelliğini taşır. Şiiler tarihten bu bölgelere yayılmış ve kendi mezheplerini korumaya çalışmıştır. Kendilerini Peygamber ve İmam Ali taraftarları olarak görmüşlerdir. Ama kendi devletlerini kuramadıkları için Emevi ve Abbasî halifelerinin yani hilafetin topraklarında yaşamış, iktidarların baskılarına uğramışlardır. Kendi

²⁹² <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html> (erişim tarihi: 28.03.2018)

²⁹³ [http://web.archive.org/web/20130730044253/http://www.pewforum.org:80/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population\(6\).aspx](http://web.archive.org/web/20130730044253/http://www.pewforum.org:80/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population(6).aspx) (erişim tarihi: 27.01.2018)

²⁹⁴ Rabinovich, 2004: 30-31.

iktidarlarını belirli dönemde kurmuş ama bu konuda uzun süreli olamamışlardır. 16 yy'da Safevi devletinin kurulmasıyla Şii'ler iktidara geçmiş ve kendi devletlerini kurmayı başarmışlar. Bu devletin kurulmasıyla birlikte Şiiler aynı çatı altında birleşmişlerdir. Safevi devletinin hâkim olduğu bölgelerde şuan ki ulus devletlerde Şii izlerini görmekteyiz. Yukarıda belirttiğim devletlerde Şiiler ya çok nüfuz ya da azınlık halinde yaşamlarını sürdürmektedirler. İran İslam Devriminden sonra Humeyni'nin yayılma politikası ile ilgili olarak İran yeniden bir birlik oluşturmak çabasına girmiş ve Ortadoğu'daki gelişmeleri yakından izlemiş kısmen de isteğinde başarılı olmuşlardır.

İran İslam Cumhuriyeti, Anayasa'da yer aldığı üzere, Şii mezhebini resmi mezhebini resmi mezhebi olarak kabul etmiş bir ülkedir. Bu durum Şiiliğin onun dış politikasında önemli bir yere sahip olacağının en açık kanıtıdır. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, İranlı liderler dış dünyaya karşı açıklamalarında bundan kaçınarak daha evrensel ve daha mezhepler üstü açıklamalar yapmaya özel bir dikkat göstermektedirler. Bu bakımdan İran'ın bu tür politikalarına "Şii reel politiği" denilmesi daha uygundur. Şiiler dünya Müslüman nüfuzunun yaklaşık onda birini oluşturmaktadırlar. Yaklaşık 1,3 milyar Müslüman dan 130 milyonunu Şiiler oluşturmaktadır. Şii nüfusun yerleştiği bölgeler, özellikle Basra Körfezi ülkeleri açısından, önemlidir. Zira başta Suudi Arabistan olmak üzere bu ülkelerdeki Şiiler daha çok petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu bölgelerde meskûndurlar. Bu boyutu itibariyle Şiiler sadece Ortadoğu'da değil, dünya açısından stratejik bir konuma ve öneme sahiptirler. İran'da Şii ulema önderliğinde bir devrimin gerçekleşmesi, Şiilerin dini-politik geçmişlerinin isyan, başkaldırı ve direnme üzerine olduğunu düşünen kesimler açısından dikkatleri dünyanın diğer bölgelerindeki Şiilerin üzerine çekmiştir. Şiiler Irak'ta çoğunluğu oluşturmalarına rağmen, bu çoğunluk ne Osmanlı döneminde, nede 20. Yy 'da siyasette hâkim olabilmiştir. Irak, 2003 yılına değin Sünni azınlığın kontrolünde kalmıştır. Bu Şiiler Irak'ın en yoksul ve dışlanmış kesimini oluşturmaktayken 2003 ABD işgaline kadar sürmüştür.

İran Devrimi sonrasında Irak'ta da benzer bir devrim için çabaların yoğunlaştığı görülmüştür. Özellikle İran Anayasasının hazırlanmasında büyük katkı yapmış olan Iraklı Şii âlim Ayetullah Muhammed Bakır Es Sadr önderliğindeki Dava Partisi, Irak'ta bir devrim yapılması için propaganda faaliyetleri yürütmüş, partiye bağlı olduğu söylenen bazı güçler silahlı eylemlere girişmişlerdir. Bu hareket her yıl düzenlenen Kerbela Anma Yürüyüşü etrafında rejim aleyhine etkili gösteriler düzenlemiştir. Irak yönetiminin bu hareketlere tepkisi sert olmuş, binlerce Irak hükümet güçlerince ulu orta öldürülmüştür. Bu dönemde, başta Es Sadr olmak üzere muhalefet kanadının birçok önde gelen ismi de yargılanmadan idam

edilmiştir²⁹⁵. 1982 yılının Kasım ayında Ayetullah Muhammed Bakır El hâkim liderliğinde Irak İslami Devrim Yüksek Konseyi isminde yeni bir parti kurulmuştur. Bu parti, parçalanmış Iraklı Şii partileri İran'ın istek ve iradesi doğrultusunda aynı çatı altında toplama çabasının bir sonucu olarak sürgünde (İran'da) bir Irak hükümeti olmuştur. Söz konusu Şii örgütlerin amaçları başında Irak'ta bir İslam Şii devletinin kurulmasıydı. İran'la ilişkileri çok boyutluydu. Sürekli olarak istikrarlı, demokratik ve etnik mezhepsel farklılığı kapsayan çoğulcu bir Irak arzusunda olduklarını dile getirmekteydiler. Irak toprak bütünlüğünü savunmakta, ancak federal bir Irak'a da sıcak bakmaktaydılar²⁹⁶. Son kertede, Irak üçe bölünse dahi, bunun İran için genel olarak olumlu olacağını varsayabiliriz. Çünkü bu bölgede kurulacak güçsüz küçük devletçikler İran gibi büyük bir ülkenin çok da çekineceği bir durum değildir²⁹⁷.

İran devriminden en fazla etkilenen diğer bir ülke Suudi Arabistan'dır. Çünkü devrimci mesajların Şiilik, ABD-İsrail ve monarşi karşıtlığı ile mustazaf-müstekbir kavramları üzerine vurgusu bu ülkeyi rahatsız etmiştir. Gerçekten de, devrimci İran'ın dış politika ideolojisinin tüm unsurları incelendiğinde, hedef tahtasının ortasından ABD veya İsrail ile birlikte Suudi Arabistan'ın da oturduğu kolaylıkla görülür²⁹⁸.

Ortadoğu'daki dengelerin değişmesi İran için fırsatlar ve engeller sunmuştur. 2003 Irak Savaşı²⁹⁹ ve Saddam'ın iktidarı kaybetmesi bir anda Iraklı Şiilerin elini güçlendirmiştir. Bu olay Ortadoğu'da dengelerin değiştiğini gösteriyordu. Irak'ta Şii düşmanı yönetim gitmiş yerine Şiiler söz sahibi duruma geldiler. Bu olayın İran için Şii kuşağı faktörü İran'ı bölgede muazzam bir avantaj sağlamıştır³⁰⁰. İran kendisini bütün Şiilerin hamisi olarak görmektedir. Irak, Yemen, Bahreyn, Lübnan gibi ülkelerdeki Şii nüfuz İran'a çok büyük destek vermektedir. Bu ülkelerde baskıcı rejimlere karşı olan gösterileri İran her zaman desteklemiştir. İran'ın güçlenmesinden korkan bazı güçler bu sebepten dolayı engeller yaratmışlar. Engeller ekonomik ve siyasi alanlarda sınırlı kalmamış, askeri anlamda Şiilerin yaşadığı ülkelere müdahaleler olmuştur. Bahreyn'de çıkan isyanların Suudi Arabistan tarafından etkisiz hale getirilmesi buna en büyük örneklerden biridir. Ekonomik ve siyasi ambargolar İran'ı bölgede zayıflatma stratejisi olarak yorumlanmaktadır. ABD ve Sünni Arap

²⁹⁵ Slavin, 2000: 25

²⁹⁶ Noorbaksh, 1968: 90

²⁹⁷ Noorbaksh, 1968: 90

²⁹⁸ <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/saudi-arabia/shiite-question-saudi-arabia> (erişim tarihi: 25.03.2018)

²⁹⁹ Şahin, 2008: 12

³⁰⁰ http://www.setav.org./document/ST2_706_SETA_Iran_Dosyasi.pdf (erişim tarihi: 13.7.2015)

devletlerinin İran'ın Ortadoğu'da bölgesel güç olmasını engellemek için çeşitli adımlar atmaktadırlar. İran bu engellemeleri Rusya ve Çin sayesinde aşmakta ve Devrim İhracını devam ettirmektedir. Bütün bunlar İran'ın batıdan daha da kopmasına ve doğuya daha çok yaklaşmasına neden olmaktadır. Ortadoğu'da güçlü Arap Devletlerinden yaşanan otorite sorunları İran'ı bir anda bölgesel güç konumuna getirmiştir. İran düşmanı olan Saddam'ın iktidardan askeri müdahale ile indirilmesi yıllarca baskı altında tutulan Iraklı Şiiilerin iktidara gelmesi ile sonuçlandı. Son dönemlerde yükselen iki güç olan İran ve Türkiye'nin yapacağı politikalar bölgenin kaderini etkileyecektir. ABD'nin körfez bölgesinde Körfez İşbirliği Örgütünü kurmaya teşvik etmesi İran'ı dengeleme politikası olarak görülmektedir³⁰¹. ABD İran'ı çevreleme politikasına devam etmektedir. İran'daki Devrimin diğer Şii ülkelere ihraç edilmesi başka ABD düşmanlarının oluşmasından korkulmaktadır. 2003 yılına Saddam indirilene kadar Irak Arap Birliği'nin³⁰² en önemli ülkesi konumundaydı. İran-Irak Savaşında Körfez ülkelerinin Irak'a verdiği destek İran'ı bölgeden uzak tutmak için yapılmış bir eylemdir. Şii İran'ın karşısındaki engeller sadece emperyalist güçler değil, emperyalist güçlerin müttefiki olan Arap körfezindeki Sünni ülkelerdir. Son yıllarda Körfezin zengin petrol ülkeleri silahlanmaya gitmiş, ABD'den milyarlarla dolar askeri teçhizat almışlardır. Olası Sünni-Şii çatışmasında bu silahları kullanmaktan çekinmeyeceklerdir. Bütün bunları gören ve tahlil eden Ruhullah Humeyni Şiilelerin siyasetin dışında değil siyasetin içinde olmasını istemiştir³⁰³. Ama Humeyni'nin bu düşünceleri Şiilerin içinde de bir parçalanmaya neden olmuştur³⁰⁴. Humeyni'ye göre İslam Peygamberi Hz. Muhammed zamanında olduğu gibi İslam devletinin kurulması farzdır³⁰⁵. Dolayısıyla din ile siyaseti bir birinden ayırmak dini düşünceye aykırıdır. Bu ideoloji İran için ilk başlarda dezavantaj gibi görülmüş olmasına rağmen sonralar avantaj haline gelmiştir. Şuan İran'ın Ortadoğu'daki gücü pekişmiş ve söz sahibi olmuştur. Şii Hilali'ni kurma noktasında büyük başarılar elde etmiştir. Ortadoğunun en büyük sorunu mezheplere bölünmüş olmasıdır. Bu mezhep savaşları Ortadoğuyu daha da zayıflatmakta ve içinden çıkılmaz durumlara sokmaktadır. Tezimizin maksadı Ortadoğuda güçlü bir konuma sahip olan İran'ı ve İslam Devrimi'ni araştırarak çözümler bulmaktır. Bölgesel güç olan İran bölgenin en güçlü Şii devleti olmasının yanı sıra bütün Şii toplumu üzerinde söz sahibi bir ülkedir. Ortadoğu'daki Şii-Sünni çatışmalarını durdurabilecek güce

³⁰¹ Fuller, 1991: 89

³⁰² Çalış, Akgün ve Kutlu, 2006: 535-554.

³⁰³ Başyurt, 2005: 13-25

³⁰⁴ Uyar, 2004: 269-303

³⁰⁵ <http://www.islamidavet.com/kutuphane/wp-content/uploads/2015/05/%C4%B0mam-Humeyni-Vasiyetname.pdf> (erişim tarihi: 30.03.2018)

sahiptir. İslam Devrimin'den sonra İslami yayılma politikasını uygulayan İran, isteklerinde kısmen başarılı olmuştur. Ortadoğu'daki sorunların çözülmesinde kilit rol oynayan İran'ın gelecekte yapacağı müdahaleleri merak konusudur. Ortadoğu'nun bulunduğu konum hem ekonomik, hem stratejik bakımdan önemli olmasına rağmen bölge yokluk, savaş, sefalet içindedir. İran İslam Cumhuriyetinin bölge için önemi çok büyüktür. Tezimizi iyi okumak ve anlamak İran'ın dış politikasını anlamamıza yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abrahamian, E. (2004). “*İran Beyne Do Engelab (İki Devrim Arasında İran)*”, (Çev: Golmohamadi, A. Ve Fattahi, M. E.) Ney Yayınları, Tahran.
- Abrahamian, E. (2009). “Modern İran Tarihi” (Çev. Şendil, D.) Kültür yayınları, Türkiye İş Bankası.
- Adamiyat, F. (2009). “*İdeolojiye Nehzate Maşrutiyate İran (İran 'da Meşrutiyet Hareketinin İdeolojisi*”, Gostarde Yayınları, Tahran.
- Adıbelli, B. (2008). “*Asya-Pasifik'te 11 Eylül Sonrası Dönemde Çin-ABD İlişkileri*”, Stratejik Analiz Dergisi, Sayı 93.
- Adıbelli, B. (2013). “*Lübnan Hizbullah'ı*”, haktan Birseld dergi Arap baharında Son durak İran, IQ Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul.
- Afghami, G.R. (2009). “*The Life and Times of the Shah*”, University of California Press
- Ağaoğlu, A. (1941).” *İran ve İnkılabı*”, Zerbamat Yayınevi, Ağaoğlu Küllüyatı Eserleri: 3, Ankara.
- Ahmadi H.(2009). “*İran Ulusal Kimlik İnşası*” Küre yayınları, İstanbul
- Akdevelioğlu, A. (2004). “*İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları*”, Uluslararası İlişkiler, Cilt:1, Sayı:2: 140.
- Alan, F. (1994). “*Örümcek Ağı Bush, Thatcher, Saddam Üçgeni*”, İstanbul: Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Alias, S. P. (2006). “*International Relations: The Basics*”, Routledge, London
- Algar, H. (1969). “*Religion and State in Modern Iran*”, University of California Press, Berkeley.
- Ansari, A. (2016). “Iran's Eleventh Presidential Election Revisited: The Politics of Managing Change”, LSE Middle East Centre Paper Series, Volume 2017, 1-29.
- Arbatro, A. ve Naumkin, V. (2005). “*Ortadoğuda İslam Rejimine Karşı Tehditler*”, Moskova.
- Arı, T. (1999). “*2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*”, İstanbul: Alfa Yayınları, 4. Baskı.
- Arı, T. (2004). a) “*Uluslararası İlişkiler Teorisi*,” Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arı, T. (2004). b) “*Irak, İran ve ABD*” Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arı, T. (2008) “*Ortadoğu*” MKM yayıncılık, Bursa.
- Arı, T. (2013). “*Uluslararası İlişkiler Teorileri*”. MKM Yayıncılık, Bursa.

- Aras, B. (2005). “*Ahmedinejad Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*”, Stratejik Analiz, Cilt 6, Sayı 23, 60.
- Ashraf, A. ve Banuazizi, A. (1985). “*The State, Classes and Modes of Mobilization in the Iranian Revolution*” State, Culture and Society Vol.1, No. 3: 3-40.
- Attar, A.(2006) “*İran ’ın Farslaşma süreci ve Bu süreçte Farsçanın Rolü*” Erdem sayı 52.
- Bagheri, J. (2011) “*Sultanism, Modernity, Political Structure and the Power Considerations in Pahlavi Era*”
- Bagdat, G. (2009) “*United States-İranian Relations. The Terrorism Challenge Parameters.*” Indiana University of Pennsylvania: 96-105.
- Bal, İ. (2006). “*Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*”. Lalezar Kitabevi, Ankara.
- Baylak, A. (2005). “*İmam Humeyni*”. İlke yayıncılık, İstanbul.
- Başkavak, Y. (2004). “*İranda değişim sancıları, Değişen toplumlar, Değişmeyen Siyaset Ortadoğu*”. İstanbul.
- Başyurt, E. (2005) “*Şii Ekseni Canlanıyor*”, Aksiyon, Sayı 553,
- Beziran, M. 1979 “*The State Should be Given back to Nations*” İttılaat.
- Birdişli, F. (2013). “*İran ’ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar*”, GüvenlikStratejileri Sayı: 15, Yıl:8: 36.
- Bostanoğlu, B. ve Okur, M.A. (2009) “*Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram:Hegemonya-Medeniyetler ve Robert W. Cox,*” İmge Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2007). “*Yapılandırmacı Yaklaşım (Konstrüktivizm),*” (Ed. Çakmak, H. Uluslararası İlişkiler “Giriş, Kavram, ve Teoriler”) Platin Yayınları, Birinci Baskı, Ankara
- Bozkurt, E. ve Kanat, S. (2009).“*Bush Dönemi Ulusal Güvenlik Strataejisi ’nin Obama Döneminde Sürdürülebilirliği*”, İsparta, Uluslararası Davraz Kongresi: 63-79.
- Brzezinski, Z. (1997). “*Differentiated Containment: Policy Toward Iran and Iraq,*” Foreign Affairs, Cilt 76 Sayı 3 Mayıs/Haziran.
- Brumberg, D. ve Fahri, F. (2016). “*Power and Change in Iran*” İndiana University Press.İndiana.
- Bubin, B. (1999). The Persian Gulf after the Cold War: Old Pattern, New Era, Middle Eastern Review Of International Affairs, Cilt3 Sayı 2, June
<http://www.biu.ac.il/SOC/besa/meria/journal/1999/issue2/jv3n2a6.html>
- Burchill, S. (2013). “*Uluslararası İlişkiler Teorileri*”, (Çev. Aslan A. ve Ağcan, M.A) Küre Yayınları, İstanbul.

- Burhaneddin, A. (1995). “*Vision or Realty: The Kurds in the Policy of the Great Powers, 1941-1947,*” Lund/Sweden.
- Carr, E. H. (1946). “*The Twenty Years Crisis 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*”. Macmillan, London.
- Caferoğlu, A. (1988) “*Türk Kavimleri*” Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Checkel, J. T. (2004). “Social Constructivisms in Global and European Politics: A ReviewEssay,” Review of International Studies, British International Studies Association, Vol. 30.
- Cleveland, W.(2008) “*Modern Ortadoğu Tarihi*” (çev. Harmancı M.) Agora kitaplığı İstanbul,
- Connolly, W. E. (1995). “*Kimlik ve Farklılık*”, (Çev. Ferma Lekesizalın) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Celaipur, H.R. (1989). “*Rıza Camie Şinasi Cünbüshaye İctimai ba tekiye ber cünbüşe ıslahi dovvom hordat,*” Terh-e No, Tahrán.
- Çakmak, E. (2002) “*The Modernization Policies of Atatürk and Reza Shah: A Comperative concent Analysis*” yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Çalış, Ş. Önder, K.ve Akgün, B. (2006). “*Uluslararası Örgütler ve Türkiye*”. Çizgi Kitabevi, Konya.
- Çetinkaya, G. (2006). “*Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri*”SETAV raporu Sunum Toplantısı Ankara.
- Dağ, A.E. (2013). “*Suriye Bilad-i Şam’ın hazin öyküsü*” İ.H.H. Yayınları, İstanbul.
- Dilek, K. (2007). “*İranda Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri*” clit 2.sayı 1: 49-68.
- Dilion, M. (2008). “*Contemporary China: An Introduction*” Routledge.
- Demirtaş, B. (2014). “İnşacılık,” (Ed. Kardaş, Ş. ve Balcı, A. “Uluslararası İlişkilere Giriş,”) Küre Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.
- Dorraj, M. ve Currier, C. L. (2008). “*Lubricated with Oil: Iran-China Relations in a Changing World*”, Middle East Policy Council, Vol. 15 No. 2 : 70.
- Donnelly, J. (2013).“*Realizm*”, (Çev. Aslan A. ve Ağcan, M.A.) Küre Yayınları, İstanbul.
- Dugin, A. (2004). “*Rus jeopolitiği: Avrasyacı yaklaşım*”, 2. Baskı, (Çev. İmanov, V.) Küre yayınları, İstanbul.
- Eagleton, W. (1963). “*The Kurdish Republic of 1946*”, Oxford University Press, London
- Elmas, M. A. (2011) “*Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla İran’da Ulusçuluğun Gelişimi ve Uluslararası-Bölgesel Politikalara Etkileri*”, Yüksek Lisans Tezi,Çanakkale Onsekiz

- Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
Çanakkale.
- Eralp, A. (1997). “*Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*”
İletişim Yayınları, İstanbul.
- Efegil, E. (2008). “*Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı
yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş*”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi 16
Antalya: 65-82.
- Ellison, H. J. (2001) “*Russia, Korea, and Noreast Asia*”, *Korea's Future and Greal Powers*,”
Seatle, Londra, University of Washington Press: 171.
- Erol, M. S. (2011). “*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği: Yeni
Büyük Oyun*”. Barış Yayınları, Ankara.
- Erol, M. S. (2012). “*Türkiye’nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge
Ülkeleri üzerinden Genel Bir Bakış*” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 12,
sayı: 1: 2
- Ersin, N. (2003), “*Orta Doğu Savaşlarının Perde Arkası*,” Gündem Yayınları, İstanbul.
- Ertem, H.S. (2008). “Kimlik ve Güvenlik ilişkisine ideolojikröktivist bir Yaklaşım:
‘Kimliğin Güvenliği’ ve ‘Güvenliğin Kimliği’”, Security Strategies Dergisi, Year: 8,
Issue: 16:182.
- Faghfoory, M. H. (1987) “*The Ulama-State relations in İran*” International Journal Middle
East Studies. Vol 19. No.14: 413-432
- Feddersen, G. H. ve Zucatto, G. E. (2013) “*Infrastructure in Central Asia: Energy and
Transportation Contraversies*” UFGRS Model United Nations Journal, volume:1:
176.
- Fekri A. A. (2011). “*Tarihsel gelişim sürecinde İran Devrimi*,” Mızrak yayınları, İstanbul.
- Feyzi, T. (2004). “*Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimin İlkeleri)*” Tahran
Payam-e Nur Üniversitesi Yayınları, Birinci Cilt, Tahran: 107.
- Feridman, A. (1994). “*Örümcek Ağı Bush, Thacher, Saddam Üçgeni*,” Milliyet Yayınları
İstanbul.
- Fuller, G. (1991). “*The center Of The Universe: The Geopolitics Of İran*” Routledge.
- Garnett, S. (2001), “*Challenges of the Sino-Russian Strategic Partnership*”, The Washington
Quartely, Vol. 24, N. 4: 21.
- Gasiorowski, M. J. (2004). “*Mohammad Mosaddeq and the 1953 Coup in İran*”. Syracuse
University Press.

- Gladney, D. C. (2003). "Islam in China: Accomodation or Separatism?", *Ti1C China Quarterly*, Cilt 174: 452.
- Girgin, K. (2002). "21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti," Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul.
- Göçgün, Ö. F. (2008). "İran İslam Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri" Beta yayıncılık, İstanbul.
- Griffiths, M. Salamon, S.C. Scott, M. (2011). Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler, (Çev: Yay, C.N.) İkinci Baskı, Ankara.
- Guzzini, S. (2000) "The Use and Misuse of Power Analysis in International Theory" *Global Political Economy: The Contemporary Debates*. London and New York: Routledge.
- Gündoğan Ü. (2011) "1979 İran İslam Devriminin Ortadoğu Dengelerine Etkisi" *Ortadoğu Analiz* Cilt sayı 30: 67-73.
- Güvenen, O. (1999). "Türkiye'nin Orta ve Uzun Dönem Stratejik Hedefleri" Genel Yorumlar, DPT Yayınlar, Ankara.
- Hass, R. N. (2006). "The News Middle East" *Foreign Affairs* cilt 85 sayı 6.
- Hatemi M.R. ve Bagiri A. (1391). "Bidari-yi İslami der Bahreyn" *Faslname-i Mutalaat-i Havermiyaneh*, Kış sayısı, Tahran
- Holsti, K. J. (1974). "International Politics: A Framework for Analysis," London.
- Holsti, O.R. (2006). "Theories of International Relations," *Making American Foreign Policy*, Taylor and Francis Group, New York.
- Hiro, D. (1987). "İran Under the Ayatollahs". Routledge, Londra.
- Hinnebusch, R. A. (2012). "Syria: from 'authoritarian upgrading' to revolution?" *International Affairs* 88, no. 1 .
- İdiz S. ve Çalkıvık, A.F. (2000). "Suriye'de İktidar Mücadelesi" İletişim yayınları, İstanbul.
- İhtişami, E. (1969). "Gozer ez Bohran-ı Çanişini." Tahran.
- İnal, A. "Orta Doğunun Kara Kutusu – İran", Türk Ocakları Maltepe şubesi.
- İrfan, P. (2006). "11 Eylül Terör Saldırıları ve ABD'nin Afganistan Müdahalesi," Yayımlanmış Yüksek Lisans tezi: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Birimler Enstitüsü, Isparta.
- İyikan, N. (2011). "Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2003," Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Jahanbakhsh, F. (2001). "Islam, Democracy and Religious Modernism in Iran (1953-2000): From Bazargan to Soroush," Brill, Leiden.

- Jahanbakhsh, F. (2003). "Religious and Political Discourse in Iran: Moving Toward Post Fundamentalism", The Brown Journal of World Affairs, Vol. IX, Issue 2: 243-254
- Joo, S. (2003). "The New Friendship Treaty between Moscow and Pyongyang", Collaborative Strategy, Cilt 20, :15.
- Kadir, G. (1998) "İranda Yaşayan 33 Milyon Türkü Düşününüz" Azerbaycan sayı 322 : 42.
- Kantarci, Ş. (2012) "Soğuk Savaş sonrası Uluslararası Sistem: Yeni sürecin adı Koalisyonlar Dönemi mi?" Güvenlik Stratejileri Dergisi, yıl 8, sayı 16. Aralık: 61
- Kamalov, İ. (2012). "Rusya'nın Orta Doğu Politikası", ORSAM Rapor No: 125, The Black Sea International Rapor No: 23: 8.
- Kasım, K. ve Zerrin A. (2004). "Uluslararası Güvenlik Sorunları," ASAM Yayınları, Ankara.
- Katozian, H. ve Ali, M. (1965). "İktisad-ıe Siyasi İran ez Meşrutiyet ta Payane Silsile-i Pehlevi"(Çev. Nefisi, M.R. ve Azizi, K.) Tahran, Neşr-i Merkez.
- Katouzian, H. (2003). "Iranian History and Politics", Published by Routledge.
- Katozian, H. (2005). "Egtesade Siyasiye İran Az Meşrutiyet Ta Payane Selseleye Pahlavi (İran'ın Siyasal Ekonomisi, Meşrutiyet'ten Pehlevi'nin Sonuna Kadar)" Merkez Yayınları, Tahran.
- Katouzian, H. (2008) "State and Society in İran "İ.B. Tauris Publishers, London,
- Keddie, N. R. (1983). "Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution" Yale University Press, New Haven and London.
- Kemali, M. (2002). "Cameeye Madani Dovlat ve Nosazi Dar İrane Muaser (İran'da Toplum, Devlet ve Yeniden Yapılanama)," Baz Yayınları, Tahran.
- Kemp, G. (2005). "İran and Irak The Sia Connection Soft Pover and the Nuclear Factor" USIP Special Report 156.
- Keskin, A. (2007) "Irak'ta ABD-İran Savaşı." Stratejik Analiz: 43-49
- Kıbaroğlu M. (2006). "İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek, Mollalara Yasak", Akademik Orta doğu, Cilt 1, Sayı 1: 11.
- Kilo, M. (2011). "Syria... the road to where?" Contemporary Arab Affairs 4, no. 4
- Knyazev, A. (2011). "Avrasya'nın Büyük Güçlerinin Mevcut Afganistan Politikaları: Rusya, Çin, Hindistan ve İran", (çev. Doğan, S.) Ortadoğu Analizi, Cilt: 3, Sayı: 31- 32: 76.
- Kurzman, C. (1998) "Soft On Satan. Challenges For Iranian-US Relations" Middle East Policy cilt 6 sayı 1: 13-21.

- Köse, T. (2008). *“İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti.”* Seta Yayınları, İstanbul.
- Koloğlu, O. (2005); *“Yüz Yıllık Kavga Sürüyor”*, Popüler Tarih, Sayı 57: 67
- Krohosrokhavar, F. ve Roy, O.(2013). *“İran: Bir devrimin Tükenişi,”* (Çev. Yerguz, İ.) Metis yayınları, İstanbul.
- Küçük, M. (2014). *“Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık”* İletişim Yayınları, İstanbul.
- Larrain L (1995) *“İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Modernite ve Üçüncü Dünyanın Varlığı”* (çev. N. N. Domaniç,) Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Lesch, D.(2003) *“The Middle East and the United States; A Historical and Political Reassessment.”* Routledge.
- Looney R. (1987) *“Origins of Pre-Revolutionary Iranian Economic Cycles and Policy Response”* Middle Eastern Studies, vol 23 no 1 January (83-94)
- Limbert, J. W. (1987). *“İran at War with History, Colo”* Westview Press, Boulder.
- Markwell, D. (1986). *“John Mynard Keynes and International Relations:Economic Paths to War and Peace”*. Oxford University press, Oxford.
- Magsudi, M. (2001). *“İran’da Siyasi, Toplumsal Değişimler,”* Rozane Yayınları, Tahran.
- Mazidi, F. (1993). *“The Future of the Gulf: The Legacy of the War and the Challenges of the 1990s,”* I.B. Tauris, Londra.
- McSweeney, B. (1999). *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge University Press, New York.
- Mearsheimer, J. (2005). *“E.H. Carr vs Idealizm: The Battle Rages On”*, International Relations, 19(2): 139-152.
- Meiselas, S. (1997). *“Kurdistan In the Shadow of History”*, Random House.
- Mercan, M. H. (2012). *“Suriye: Regim ve Dış Politika”*. Açılım Kitap, İstanbul.
- Milani, A. (2011). *“The Shah. St.Martins Griffin.”* New York.
- Mokhtarpour, A. (2012). *“İran Devlet Modeli”*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuk (Genel Kamu Hukuk) Anabilim Dalı, Ankara.
- Moseki, A.(2008). *“Siyaset Hariciye Cumhuriye İslami-ye İran.”* Komis Yayınevi Tahran.
- Mürteci, H. (1997). *“Siyasi der İran-e İmruz. İntişarat-ı Şefi”* Yayınevi Tahran.
- Nameg, P. (2001). *“Mabaniye Modiriyate Dovlati (Kamu Yönetimim İlkeleri),”* Havaye Taze Yayınları, Tahran.
- Nasr, V. (2004).*“Regional Implications of Shi’a revival in Iraq”*, The Washington Quarterly, Vol. 27: 16.

- Noorbaksh, M. (1968). “*Shiism and Ethnic Politics in Iraq*”, *Middle East Policy*, Vol. XV, No. 2, s. 53; Yusuf Halif, *Hayatu ’ş-Şi’r fi ’l-Kufe ilâ Nihayeti ’l-Karn ’is-Sânî li ’l-Hicre*, Kahire, I, s. 51; M. Hartman, “Irak”, *İA*, V/II, 667vd; İmaâduddîn Halil, “Tarih”, *DİA*, XIX: 90.
- Nuzeri, A. (1987). “*Tarih-e Ahzabe Siyasi İran*”: Novide Şiraz, Tahran.
- Oğuz, S. ve Çakır, R. (2000). “*Hatemi ’nin İran ’ı.*” İletişim yayınları, İstanbul.
- Oktav Ö. Z. (2011). “*Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri.*” Beta Yayınevi, İstanbul.
- Onat, H. (1996). “*Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi,*” Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara.
- Onuf, N. (1994). “The Constitution of International Society,” *The European Journal of International Law*, Vol. 5, No. 1.
- Özbek, B. B. (2012). “*En Uzun On Yıl 11 Eylül Sonrası Ortadoğu*” clit 3 sayı 2: 195.
- Özcan, N. A. (2006). “*İran Sorununun geleceği*” TEPAV, Ortadoğu Çalışmaları I: 18-25
- Özkan, G. (2007). “*ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu*” Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, Clit 44 sayı 509.
- Özyılmaz, B. (2015). “*Türkiye-İran İlişkilerinde Belirleyici Etmen Olarak Karşılıklı Algılar*”, Tamçelik, S.(Ed). İran:Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri, Gazi Kitapevi Yayınları, Ankara.
- Parsi, T. (2012). “A Single Roll of the Dice: Obama’s Diplomacy with Iran”, Yale University Press, New Haven
- Philips, J. (2000). “The Persian Gulf and Middle East”, (Butler S. M.ve Holmes K. R. Ed.) Issues: The Candidate’s Briefing Book, Washington DC, The Heritage Foundation.
- Price, R. ve Reus-Smit, C. (1998). “Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism,” *European Journal of International Relations*, SAGE Publications, Vol. 4, No 3
- Rabinovich, İ. (2004). “*Orta Doğu’da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet,*” Avesta Yayınları.
- Ramazani, R. K. (2004). “*İdeology and Pragmatism in İrans foreign Policy*” *Middle East Journal* Cilt 58 sayı 4: 29.
- Ramazani, R.K. (1974). “İran’s White Revolution: A Study in political Development” *International Journal of Middle East Studis*, Vol/ 5, No. 2,
- Sarıkaya, Y. (2008). “*Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik.*” Ötüken Yayınları, İstanbul.

- Sandıklı, A. ve Emekliler, B. (2012). “*Kaos Senaryolarının Merkezinde İran*,” Bilgesam yayınları.
- Sajedi, A. (2009). “*Geopolitics of the Persian Gulf security: İran and The United States*” İslamabad Policy Research İnstitute (IPRI Journal) Cilt 11, sayı 2 yıl: 88.
- Sarıgöl, A. (2013) “*21. Yüzyıl Jeopolitik Perspektifinden İran’ın Orta Asya/Kafkaslar Politikası ve Gelecek Öngörülleri*”, Birsell, H.(Ed.) Arap Baharında Son Durak İran, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Sinkaya, B. (2009). “*Obama Döneminde ABD – İran İlişkileri ve Değişim Şansı*” Ortadoğu analiz cilt 1 sayı 1: 42-49.
- Sinkaya, B. (2013). “*İran Cumhurbaşkanlığı Seçimi: Statüko Ya Da İtidalli Değişim.*” Ortadoğu Analiz, Cilt-5, Sayı-55: 24.
- Sheng M. (2001). “*Chinese power and the idea of a responsible State*” China
- Slavin, B. (2000). “*Mullahs, money and militias*,” “International Journal of Middle East Studies” vol 32: 441-463.
- Süer, B. (2012) “*Suriye’de Değişim Çabaları: Bir Bağlam ve Süreç Analizi.*” Akademik ORTA DOĞU, 1-20.
- Sönmezoğlu, F. (2005). “*Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi.*” Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Şahin, M. (2008). “*İran Dış Politikasının Dini Retoriği*”, Akademik Ortadoğu Cilt: 2, Sayı: 2: 10.
- Şahin M. (2011) “*Dini/İdealist Bir Devletin Realist Dış Politikası*”, Analist, sayı:8, Ekim, 42.
- Şamin A. (1950). “*İran dar Devri Saltanatı Kacar (Kaçar Hanedanlığında İran.*” Tahran
- Şeker, S. (2011) “*Rusya Federasyonu Orta Asya ve Güney Kafkasya Siyaseti (1991-2010)*”, (İyikan N. ed.) Orta Asya- Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2003, Hiperlink Yayınları, İstanbul.
- Şeriatı, A. (2009). “*Ali Şiası Safevi Şiası (Teşeyyü-i Alevi ve Teşeyyü-i Safevi)*,” (Çev: Hicabi Kırılancık), Fecr Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Şeyhüslamı, R. (1997). “*The Structure of Central Authority in Qajar İran 1871-96*” Atlanta Scholars Press, Atlanta.
- Şuca, M. (2007). “*İran ve Suudi Arabistan Rekabeti ve Orta Doğu’da Güç Dengesi*”, Ettelaat-i Siyasive Egtesadi, Yıl 21, Sayı 11-12: 40-53.
- Takeyn, R. (2003) “*İran at a Crossroads*” The Middle East Journal, vol. 57. No,1: 27

- Takeyh, R. (2009). “*Guardians of the Revolution. İran and The World in the Age of the Ayatollahs*” Oxford University Press Oxford.
- Tareq, İ. (1984), “*Iraq-Iran: Roots of Conflict*” New York: Syracuse University Press.
- Travis, Sharp (2009). “*U.S. Foreign Policy toward Iran in the Obama Era*” ISPI, Nr. 145,6/09
- Ulutaş, U. (2011). “*The Syrian Opposition in the Making: Capabilities and Limits.*” Insight Turkey 13, no. 3 87-106.
- Uyar, M. (2004). “*Şii Ulemanın Otoritesinin Temelleri*”, Kaknüs yayınları.İstanbul.
- Uyar, M. (2008). “*İran’da Modernleşme ve Din Adamları*,” Emre Yayınları.
- Üşür, S. (1992). “*İran’da Şii Ulema ve Devlet*,” Belge Yayınları, Konya.
- Üşür, S. Din, (1999). “*Siyaset, Kadın, İran Devrimi*,” Alan Yayınları, İstanbul.
- Üşür, S. 1989 “*Devrime giden yolda muhalif örgütler*”, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, H. B. (2015). “*Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme*”, Akademik İncelemeler Dergisi, , Vol. 10, No.1: 223.
- Yeğin, A. (2012). “*İran Siyasetini Anlama Klavuzu*.” Seta yayınları, Ankara.
- Yenisey G. (2008) “*İranda Etnopolitik hareketler 1922-2004*”Ötüken Yayınları, yayın No: 735, İstanbul.
- Zarifiniya H. M. ve Cenahhaye H. (1998). “*Siyasi İran: Azadi*.” Endişe Yayınevi Tahran.
- Zeyrek, C. (2010). “*Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)*”Ege Akademik Bakış -10 (3) İzmir: 871-884.
- Zubaida, S. (1994). “*İslam, Halk ve Devlet*,” (Çev: Oğuz S), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Waltz, K. ve Quester, G.H. (1982). “*Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*,” (Çev: Onulduran, E.) Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Wright, R. (2000). “*Son Büyük Devrim: Humeyni’den Bugüne İran*,” (Çev. Türkömer Ş.) Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Wendt, A. (1995). “*Constructing International Politics*,” International Security, Vol. 20, No. 1,
- Wendt, A. (2012). “*Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*,” (Çev: Ertem,H.S. ve Öner, S.G.I.) Küre Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Osmanoğlu M. “İran rejiminin temeli Velayeti Fakih”

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/mahmutosmanoglu/iran-rejiminin-temeli-velayeti-fakih-32689> (erişim tarihi: 10.04.2018)

Afrasiabi-Maleki “Iran’s Foreign Policy After 11 September”

<http://www.bjwa.org/article.php&id=45119jzfehgt518750r7AxHDQLaFNK04re6xsJ7Y> (erişim tarihi: 10.02.2018)

Fallaci O. Humeyni ile olan röportajından 1979, Paris

https://www.youtube.com/watch?v=dtzBme_x_wo (erişim tarihi: 13.03.2018)

Cooper, H. ve Landler M. (2010). “On İran, Obama Plans talk and Soma Toughness” New York times, <http://www.nytimes.com> (erişim tarihi: 19.05.201)

Sait, Y. (2011). ABD Güvenlik ve Savunma Politikaları. 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, www.21yyte.org, (erişim tarihi: 18.02.2018)

Humeyni, İlahi ve Siyasal Vasiyetnamesi

<https://www.tasnimnews.com/tr/news/2016/06/03/1095617/imam-humeyni-nin-siyasi-il%C3%A2h%C3%AE-vasiyetnamesi> (erişim tarihi: 05.03.2017)

Muslim Population <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/> (erişim tarihi: 20.05.2017)

CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (erişim tarihi: 14.03.2016)

CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> (erişim tarihi: 14.06.2017)

<http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38551651> (erişim tarihi: 05.03.2018)

https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKFmG7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Cezayir_Anla%C5%9Fmas%C4%B1.html (erişim tarihi: 19.03.2018)

Rastahiz Partisi https://tr.wikipedia.org/wiki/Rastahiz_Partisi (erişim tarihi: 27.03.2018)

Sümer, F. (1976). Safevi Devleti’nin kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü. https://tr.wikipedia.org/wiki/Safev%C3%AE_Devleti#cite_note-16 (erişim tarihi: 16.03.2016)

www.un.org/news/press/docs/2006/sc8928.doc.htm (erişim tarihi: 15.02.2016)

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201701081026679989-rafsancani-hayatini-kaybetti-iddiasi/> (erişim tarihi: 06.03.2018)

İran Anayasası 12. Madde. <http://web.archive.org/web/20160429155346/http://imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048> (erişim tarihi: 10.03.2018)

Ahmedinejad ve NBC Muhabirinin İsrail Gazze Tartışması,

<https://www.youtube.com/watch?v=tNbacRRAEpo> (erişim tarihi: 18.09.2017)

Kürdistan Diriliş Topluluğu

https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCrdistan_Dirili%C5%9F_Toplulu%C4%9Fu
(erişim tarihi: 28.03.2018)

Rusya Federasyonu-İran askeri-Teknik İlişkileri, <http://www.tasam.org/tr->

[TR/Icerik/213/rusya_federasyonu-iran_askeri-teknik_iliskileri](http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/213/rusya_federasyonu-iran_askeri-teknik_iliskileri)(erişim tarihi: 26 Mart 2015).

Özel M. S. “Rusyanın iran kaygısı mı, beklentisi mi ?” 21.yyte.org.tr (erişim tarihi: 29.02.2016)

Çelik, İ. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Çin, <http://www.uiportal.net/> (erişim tarihi: 20.11. 2017)

Sputnik “Rafsancani hayatını kaybetti”

<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201701081026679989-rafsancani-hayatini-kaybetti-iddiasi/> (erişim tarihi: 06.03.2018)

İramcenter “Rafsancani dönemi” [https://www.iramcenter.org/rafsancani-nin-](https://www.iramcenter.org/rafsancani-nin-cumhurbaskanligi-doneminde-iran-ekonomisi/)

[cumhurbaskanligi-doneminde-iran-ekonomisi/](https://www.iramcenter.org/rafsancani-nin-cumhurbaskanligi-doneminde-iran-ekonomisi/) (erişim tarihi: 05.03.2018)

Portre: “Mahmud Ahmedinejad” <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-mahmud-ahmedinejad>(erişim tarihi: 11.12.2017)

Bagdat G. (2009) United States-İranian Relations. The Terrorism Challenge Parameters

<http://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/articles/08winter/bahgat.pdf> (erişim tarihi: 26.01.2018)

Ekinci C. “İran ve Yeni Cumhurbaşkanı Ahmedinejad”

<http://www.usakgundem.com/yazar/217/iran-ve-yeni-cumhurbaskani-ahmedinejad.html>, (erişim: 11.07.2014)

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, Madde 3/16 <http://www.imam->

[khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048](http://www.imam-khomeini.com/web1/turkish/showitem.aspx?cid=1736&h=22&f=23&pid=2048)
(erişim tarihi: 15.09.2017)

İran Devrimi ve Dış Politika Dinamikleri, İnternational Middle East Peace Research Center,

<http://www.impr.org.tr/iran-devrimi-ve-dis-politika-dinamikleri/>(erişim tarihi:14.05.2017)

Ridel, B. (2011). İran-US. After the İranian Bomb. Center For Strategic Research, İnstitute For National Strategic Studies: 1-10

- <https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/PolicyNote11.pdf>(erişim tarihi: 12.01.2018)
- Çağrı Erhan, ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf(erişim tarihi: 15.03.2018)
- Sebastien Peyrouse, "İran's Growing Role in Central Asia Geopolitical? Economic and Political Profit and Loss Account", <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html> (erişim tarihi: 28.03.2018)
- Semiz Y. ve Akgün, B. "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD ilişkileri", SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/289584?170-171/> (erişim tarihi:05.10.2017)
- Zenginoğlu, S. (2009). "Büyük Ortadoğu Projesi ve İran" İran özel dosyası Kocaeli, https://energycorridors.files.wordpress.com/2013/01/iran-nc3bckleer-program-makale_kongre.pdf (erişimtarihi: 21.01.2018)
- Tudeh Partisi <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tudeh> (erişim tarihi: 27.03.2018)
- Mohsen Kadivar, www.kadivar.com/htm/english/reviews/paper_02.htm (erişimtarihi: 01.04.2018)
- Bijan Khajepour, "İran Opens New Chapter in Relations with Russia" [http://www/al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/iran-rusia-relations-newchapter/html##ixzz3TzjtNct4](http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/iran-rusia-relations-newchapter/html##ixzz3TzjtNct4) (erişim tarihi: 10 Mart 2015) (erişimtarihi:25.03.2018)
- "Mahabat Cumhuriyeti" https://tr.wikipedia.org/wiki/Mahabad_Cumhuriyeti (erişim tarihi: 22.02.2018)
- Morgenthau, "Realizmin 6 temel ilkesi" <https://tr.scribd.com/document/334599814/Hans-Morgenthau-Realizmin-6-Temel-Ilkesi> erişim 21.03.2018 <http://www.bjwa.org/article.php&id=45119jzfehgt518750r7AxHDQLaFNK04re6xsJ7Y> erişim 10.02.2018
- <http://images.mofcom.gov.cn/fec/201512/20151204090043062.pdf> (erişim tarihi: 15.02.2018)
- Iraq, Jordan See Threat To Election From Iran <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43980-2004Dec7.html> (erişim tarihi: 28.03.2018)

The Shiite Question in Saudi Arabia

<https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/saudi-arabia/shiite-question-saudi-arabia> (erişim tarihi: 25.03.2018)

A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population,

[http://web.archive.org/web/20130730044253/http://www.pewforum.org:80/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population\(6\).aspx](http://web.archive.org/web/20130730044253/http://www.pewforum.org:80/Muslim/Mapping-the-Global-Muslim-Population(6).aspx) (erişim tarihi: 27.01.2018)

http://www.setav.org./document/ST2_706_SETA_Iran_Dosyasi.pdf (erişim tarihi: 13.7.2015)

Humeyni Vasiyetnamesi <http://www.islamidavet.com/kutuphane/wp-content/uploads/2015/05/%C4%B0mam-Humeyni-Vasiyetname.pdf> (erişim tarihi: 30.03.2018)

Kahraman E. “Soğuk Savaş Sonrası İran-Rusya ilişkileri“ <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/264330> (Erişim tarihi: 27 Mart 2015).

Katzman. K. (2011). İran; US Concern and Policy responses. Congressional Research Service <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a543251.pdf> (erişim tarihi: 30.05.2017)

Ali Khamenei http://www.aftab.ir/articles/politics/iran/c1c1181640213_khamenei_p1.php (erişim tarihi: 19.01.2018)

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti http://axc.preslib.az/az_a1.html (erişim tarihi: 05.05.2018)

Ülkelere göre dünya gaz rezervi <http://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html> (erişim tarihi: 05.05.2018)

Humeyni SSCB'ya yazdığı mektup <http://www.islamiforum.com/index.php?showtopic=31750> (erişim tarihi: 21.11.2017)

Obamadan Nevruz Mesajı <http://www.finansgundem.com/haber/obamadan-irana-tanidik-seslenis/374519> (erişim tarihi: 09.05.2018)

Kayhan Barzegar, (2014). “İran's Interests and Values and the Arap Springs” Belfer Center, http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/20954/irans_interets_and_values_and_the_arap_spring.html (erişim tarihi: 11.05.2018)

“1982: Syria's President Hafez al-Asad Crushes rebellion in Hama”, The Guardian, <http://www.theguardian.com/theguardian/from-the-archive-blog/2011/aug/01/hama-syria-massacre-1982-archive> (erişim tarihi: 11.05.2018)

“Suriye: Dera'da İnsanlığa karşı İşlenen Suçlar” <http://www.hrw.org/news/2011/06/01/suriye-dera-da-nsanl-kar-lenen-su-lar> (erişim tarihi: 11.05.2018)

Fars Haber ajansı, Muhsin Refikdust Röportajı, 10.08.2012

<http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9104253625> (erişim tarihi: 13.05.2018)

Syrian Economice Forum, “The İnterim Finance Minister: 15 Billion Dollars İranian Support to Asad” <http://www.syrianef.org/En/?p=3029> (erişim tarihi: 13.05.2018)

“Suriye’deki İç Savaş Üçüncü Yılına Girdi” Dünya Bülteni Haber Listesi

www.dunyabulteni.net/?aType=haberyazdir&articleID=251629&tip=haber (erişim tarihi: 15.05.2018)

Khajehpour, B. “Iran Opens New Chapter in Relations with Russia, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2014/02/iran-russia-relations-new-chapter.html###ixzz3TzjtNct4> (erişim tarihi: 10 Mart 2015)

“Iran’s economy struggles under the weight of international sanctions”, World Politics Journal, 5 Ocak 2015, <http://worldpoliticsjournal.com/world/middle-east/9140> (erişim tarihi: 10.01.2017).

BBC, “Iran Election: Hassan Rouhani in his own words”, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-22921680> (erişim tarihi: 29.05.2018)

Al Jazeera, “Rouhani vows to “build trust” with West”, <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/06/2013617112817812475.html> (erişim tarihi: 29.05.2018)

<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/04/02/parameters-joint-comprehensive-plan-action-regarding-islamic-republic-ir> (erişim tarihi: 15 Ocak 2018).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Arzu HAGİGİ
Doğum Yeri - Tarihi	Gence, Azerbaycan-20.09.1991
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	26 numaralı Lise
Lisans Diploması	Gence Devlet Üniversitesi
Yabancı Diller	Azerbaycan dili, Rusça, İngilizce, çok az Farsça
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	Azerbaycan Sosyal Koruma Bakanlığı Gence şubesinde Muhasebeci, Azerbaycan Pamuk Enstitüsü Muhasebeci
Projeler	Azerbaycan Cumhuriyeti Bütçe komisyonu Bütçe araştırmaları. Azerbaycan İcbarı Tıbbi Sigorta (Zorunlu Sağlık Sigortası) Projesinde Programcı Azerbaycan İcbarı Tıbbi Sigorta (Zorunlu Sağlık Sigortası)Projesinde Türkçe-Azerbaycan Yazılım Tercüman
Çalıştığı Kurumlar	Gence Uluslararası Hastane-Program Yöneticisi Özel OFM Hastanesi (Türkçe-Rusça-İngilizce Tercüman)
E-Posta	Hagigiarzu@gmail.com